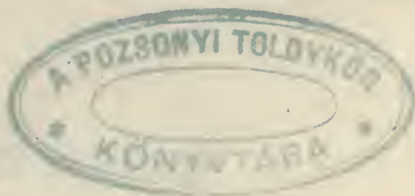

13204
KÖNYVTÁRA

KÖLCSEY FERENCZ'

MINDEN MUNKÁI.

IV.

PHILOSOPHIAI, NYELVÉSZETI ÉS VEGYES DOLGOZATOK.

KÖLCSEY FERENCZ'

MINDEN MUNKÁI.

SZERKESZTIK

B. EÖTVÖS JÓZSEF,

SZALAY LÁSZLÓ ÉS SZEMERE PÁL.

NEGYEDIK KÖTET.

PESTEN,

KIADJA HECKENAST GUSZTÁV.

MDCCCXLII.

Nyomtatta Landerer és Heckenast.

KÖLCSEY FERENCZ'

PHILOSOPHIAI DOLGOZATAI.

Görög Philosophia.

A' philosophiának tárgya az emberi lélek. Lelkünk gondolkozik és akar; 's gondolkozás által ismeretre jut, akaratnál fogva pedig eselekedetet hoz elő. E' szerint a' philosophia két ágra terjed el: mert vagy az emberi ismeret, vagy az emberi eselekedet felett vizsgálódik, azaz, azt igyekszik meghatározni: mi az a' mit az ember ismerhet, és mi az a' mit az embernek eselekednie kell?

Két fő osztály alá rendelhetjük a' tárgyakat, melylyek az emberi lélek' vizsgálódásainak örökre kimerithetetlen forrásivá lettenek. Egyik osztályt teszi ő maga; a' másikat mind az, a' mit magán kivűl lenni vagy érzés által tud, vagy okoskodással felteszen. Az ember nem elégedett meg azzal a' mi érzékeinek közvetetlen' alája vetve volt; hanem lépesővé formálta azt, hogy rajta a' lehetség' tartományiba által szökellhessen. Egy merész szökellet! de a' mellynek nem lehetett egyéb következése örök tévelygésnél, 's örökké tartandó belső viadalnál és kétségnél.

Az ember a' maga testiségét a' lélek' munkálódásiban sem tagadhatja meg. Igy történt, hogy elébb kezdett ő a' külső tárgyakra, mint saját belsőjére figyelmezni; mert ez csak gondolkozásának tárgya lehetett, amazok pedig érzékeit tudták érdekleni. Látta a' philosoph ezt a' nagy, ezt a' végetlen mindent magán kivűl; 's azt kérdezé: miből, miként, és mi által lőn ez? Igy kezdett ő a' világról, annak származásának materiájáról 's okairól szólani. Későbben közelebb lépett önmagához, 's kezdé azt a' titkos erőt, melly benne ismeretlen utakon érez és gondolkozik, fejtegetni. Végre magára a' közönséges életre fordította fáklyáját, 's a' cselekedetet vévén irányba, akará a' jót és roszat, 's a' magányos és társaságos élet' végczéljait felvilágítani.

Látni való, hogy a' philosophia' tárgyai a' religio' tárgyaival eredetiképen egyre mennek ki. Isten, világ, lélek, erkölcsiség, boldogság: ezek azon pontok, mellyek körűl a' nyughatatlan ész örök mozgásban bolyong; 's mellyekre nézve a' religio bennünket megnyugtatni, a' philosophia pedig megelégíteni törekszik. Úgy látjuk, hogy a' legrégibb, legtávolabb kor' homályában a' még csak fejleni kezdő emberiség küzdött ezek felöl tudományt nyerhetni; 's emberi emlékezettől fogva századokon keresztül maradékról maradékra szállongottak a' hagyományok, mellyeken a' religio magát megfundálta, a' philosophia ellenben csak fáklyát gyújtott, hogy tovább léphessen. Innen van, hogy amaz az emberi ismeretnek bizonyos határt von, 's azon határon belől öntekintetének engedést, azaz, hitet kiván: emez pedig azon határt a' végetlenségig felnyitja, 's az emberi észt önmagára hagyja, hogy saját erejével vonjon a' megmérhetetlen pályán korlátot, és saját világánál fedezzen

fel mindent a' mi után ohajtozik. 'S íme így különböz az emberi szívnek és fejnek ezen két vezére: mert amaz első parancsolt és czélra vitt; e' második pedig szabadon eresztett és elhagyott tévedni.

Rögös volt a' vizsgálat' uta, 's minden lépésnek nehézséget hozott elébe. A' nehézség küzdést okozott, és hánykodást és fontolgatást; a' fontolgatás kételkedésre vitt; 's a' kételkedés feszegetésre kényszerített. 'S íme itt elválnak a' philosophia' tárgyai a' religiói tárgyaktól, mert a' feszegető bölcs sok tévelygések között keresvén 's nem találván bizonyosságot, az érzés' és ismeret' principiumira ment vissza: ha van e bizonyosság? van e dolog, mellyben a' bizonyosságot kereshetjük? 's van e út, azt feltalálhatnunk? Kérdésekre tett feleletben áll minden különvált philosophiának individualis bélyege. Mert a' mint a' philosoph vagy lehetségesnek tartotta a' bizonyosságra jutást vagy nem; 's a' mint a' bizonyosságra jutást vagy ez vagy amaz uton vélte lehetőnek lennie: úgy ömlött el valami megkülönböztető szín mind azon, a' mit a' lélekről 's annak érzéseiről, 's ezen érzések' és ismeretek' resultatumairól tanított.

Két ut van elérhetni azt a' bizonyosságot, mellyet Platon a' philosophia' végczéljának lenni mond: érzés által gyűjtött tapasztalás, és velünk született ideákon épült okoskodás. A' tapasztalás' philosophiája (empirismus) az érzékekhez 's azoknál fogva a' testiséghez köti magát; de a' testiségnek szűk határai vagynak, 's a' philosophnak a' lélekkel lévén foglalatossága, látni való, hogy a' testről a' lélekre, azaz a' lélek' testi tárgyairól a' testetlen tárgyakra, az érezhető természetről a' csak gondolhatóra általmenni felette nehéz. Mihelyt a' vizsgálódó elme a' tapasztalás' korlátjait maga után hagyta, azonnal

ezer bizonytalanságok, kétségek, 's tetsző és valóságos ellenkezések tűntek fel előtte. Azt kivánjuk e már, mint Sokrates, hogy a' szorító korlátba vonja vissza magát? A' vizsgálódás' szelleme ritkán szelidűlhet meg annyira, hogy a' megszoritást eltűrje. Kulcsot, fonalat és fáklyát keres; hypothesiseket alkot; halálos szökelléseket próbál; 's ha mind ezekkel semmit nem nyert, készebb leszen makacs kételkedésre vetemedni, mint kevés bizonyosságban megnyúgodni. Ez a' kételkedés csak hamar el is következett, mihelyt a' philosophia' vizsgálódásai megindúltak. Észrevette a' philosoph, hogy a' tapasztalástól bizonyos tudományra nem vezettetett; a' test, ugy monda, csal, a' lélekben magában van az ismeret' forrása: 's így tűnt fel az idealismus a' tapasztalás' omladékain. De ha a' lélek egyszer a' tapasztalás felett kételkedni megtanúlt, nem természetes vala e, ha ezen fél kételkedésből egész jöve ki? Az idealismus számtalanszor jött az érzési tapasztalással ellenkezésbe; és még is a' tapasztalás' határain túl soha sem erősebb, sem kielégitőbb hypothesiseket, az empirismusnál, nem állíthatott fel. Mi következett tehát szükségesebben mint az, hogy valaki előálljon, és mind a' két principiumot csalónak hirdesse? E' szerént a' philosophia' történeteiből a' vizsgálódó kételkedés (skepsis) ki nem maradhata. El is érkezett az két különböző alakban: mert vagy állítólag mondotta, hogy semmi úton semmit tudni, ismerni 's érteni nem lehet (akatalepsia); vagy több szerénységgel úgy nyilatkoztatta ki magát, hogy mivel semmi sincs, a' minek valósága és valótlansága felöl egyforma fontosságu erősségekkel nem lehetne harczolni: az ember soha semmi állítást vagy tagadást egész bizonyossággal nem fogadhat el (pyrrhonismus).

Kettőt lehet észrevenni: egyet, hogy a' kételkedésnek a' philosophiába elkerülhetetlenűl kellett becsúsznia; másat, hogy a' kételkedés' becsúsztával a' philosophia a' maga méltóságát elvesztette. Mert többé nem a' volt a' nagy, a' fő kérdés, hogy azon tárgyak, mellyek után az emberi szív esdeklett, megfejtessenek: hanem az, ha lehetséges e az emberi léleknek valamit tudnia, vagy még inkább, ha van e valami az emberi lelken, vagy azon valamin kivűl, a' mi a' philosophban gondol és vizsgál? Ezen kérdés, melylyel minden philosophnak meg kell vívnia, akarmi úton akarja tudományát megindítani, 's melly annyi századok óta soha sem döntetett el, hanem minden uj szinű philosophiával ujra feltétetett: örök bizonytalanságba vetette a' philosophiának theoriáját, sőt annak practica részére is ártalmas befolyást okozott. A' melly principium az ismeretet kétségbe hozta, ugyan az a' cselekedet' minéműségeit is öszvezavarta; 's jó és rosz, rút és szép, boldogság és boldogtalanság felett támadván pör, abból veszedelmes indifferentismus fejlett ki.

Mind ezek a' vizsgálódás' következései voltanak; vizsgálódás nélkül pedig philosophiát képzelni nem lehet. Míg valaki akar a' hagyományból, akar azon kivűl úgy állított fel valamelly értelmi vagy erkölcsi alkotványt, mint törvényt vagy kijelentést: mind addig távol maradt a' philosophia' határaitól. A' legelső philosoph a' volt, a' ki legelőször merészelt saját emberi értelmére támaszkodni; 's ezen értelem határain belöl keresni a' természetben okokat, mellyeknél fogva principiumokat állítson fel, vagy döntsön le. E' meghatározás szerint a' philosophia legszembetűnőbb nyomait a' görög nép közt találhatjuk.

Akar arról legyen kérdés a' mi van (τὸ ὄν, Ding an sich); akar a' Világ, Isten, Lélek, 's az emberi cselekedet, 's magányos vagy társasági jusok forogjanak szóban: mindenképen bizonyos meghatározott útak vagynak az emberi véges ész előtt, mellyekből ugyan tetszése szerint választhat, de a' mellyeken kivül másokat felfedezni nincs tehetségében. Mind ezen lehetséges utakat a' görög nép' bölcsei egymás után alkalmasint bevándorlották; 's innen van, hogy a' görög philosophia' pályáját ugy kell tekintenünk: mint azon iskolát, honnan minden későbbi philosophia kiszállott. Mind azok a' principiumok, mellyeken Des Cartes, Spinoza, Locke, Leibnitz, Kant 's mások nagy hírü alkotványokat építettek, a' görög maradványok közül vonattak új életre; 's nem illő e, hogy ez illy fontos maradványokat közelebbről szemléljük?

A' görög philosophiának előljárói a' szentté lett hagyományok valának; 's ezekben itt is, mint mindenütt másutt, azon tárgyak adattak elő, mellyeket a' körülfogó természet' tekintetében elmerült, és saját létéről 's jövendő sorsáról tanakodó emberiség elejétől fogva fontosaknak hitt: világeredet, istenség, 's életutáni állapot. A' görög hagyomány szerint (melly az orphicum systemában öszvefűzetett a' mysteriumok által maradékról maradékra plántáltatott, 's a' költőktől több vagy kevesebb változással énekeltetett) a' világ bizonyos öröktől való, 's minden dolgok' magvait magában foglaló zavarékból, az úgy nevezett chaosbol, vette származását. Hol ébredt fel ez a' gondolat legelőször? találgatni hiú törődés lenne; de ha az emberiség' legrégibb kora a' maga neménck 's lakhelyének származtáról valami többé vagy kevesebbé tiszta vagy homályos ismeretet birt, 's

azt a' később kornak általadta: látni való, hogy ezen eredeti általadásban sokkal egyszerübb tudósitásnak kellett foglaltatni, mint a' chaosrol szóló tudomány. A' legrégibb vélekedés hihetőleg valami egynemü principiumból származtatta a'dolgokat, például a' vizből, melly a' mozesi hagyomány szerint valaha az egész földet felülömlötte. Mert az együgyü régiség természetesen vezettethetett arra, hogy az elementumot, melly alól az ő lakhelye 's annak termései feltűntek, a' minden dolgok' kezdetének lenni gondolja. Idők után kellett valamelly gondolkozó fejnek azon kérdést feltennie: miképen történhetett, hogy egynemü principiumból nem csak különböző, de ellenkező nemü dolgok származhassanak? 's egy illyen kérdés' következésében, 's egy már a' vizsgálat' utára lépendő emberfaj közt fogott a' chaos kitaláltatni; 's ezt azért, mint bizonyos, az emberi észt nyughatatlanitó nehézség megfejtését, legalább megfejteni akarását, a' philosophia' tartományából nem rekeszthetjük ki; 's midőn a' philosophia' történeteire vetünk tekintetet, közelebbi figyelmünket tőle meg nem vonhatjuk.

Köz ismeretben állanak Ovid' ama nevezetes versei, mellyek az általváltozásoknak mindjárt elején, ezen chaost a' következő értelem szerint rajzolják. „Minekelőtte a' tenger és föld, 's a' mindent beborító ég lettek volna, az egész világkerekségen egy ábrázatja volt a' természetnek, mellyet chaosnak hivának vala; egy készületlen, rendbe nem vett rakás, és semmi nem egyéb, mint tunya, nehéz test; 's abban az egymáshoz nem illő dolgok ellenkező magvaik egybegyüjtetének. Még Titán nem nyújtott fényt a' világnak; még az ujúló Phoebe nem pótolgatá növéssel szarvait; 's a' föld körül ömlő levegőben saját terhétől mérsékelve nem függött; sem ennek

hosszu partjai mellett Amphitrite nem terjeszté el karjait. A' hol a' föld vala, ott volt mind a' tenger mind a' levegő; 's így állhatatlan lön a' föld, úszhatatlan a' víz, 's a' levegő világosság nélkül. Egyik sem birt saját alakjával, egyik a' másiknak állott ellent; mert ugyan azon testben hideg küzdött a' meleggel, nedves a' szárazzal, lágy a' keménynyel, 's könnyűvel a' nehéz. E' vitálynak az isten, és a' jobb természet véget vete; mert égtől a' földet 's földtől a' vizeket különszakasztá, 's a' tiszta híg eget a' sűrü levegőtől elválasztotta. 'S mind ezeket minekutána kifejté 's a' setét halmazból kivevé, egymástól széllyelhelyheztetvén egyező békével öszvekötötte".

Bayle ezen előadásból négy kiváltképen való hibát emel ki, 's azok ellen kemény harczot viv. Képtelen, ezt állítja először, a' chaost úgy irni le, mint az egymástól különböző 's egymással ellenkező elementumokat befoglaló egészet, 's azt még is egynemünek (homogeneumnak) tartani. Képtelen, mond másodszor, hogy küzdésben levő, 's különböző erejű és nehézségü magvak egy egész öröktölvalóságig elvegyülve legyenek; mert a' különböző terheknek kevés idő mulva különböző helyet kelle szüségképen foglalniok, 's így különválniok. 'S mivel, folytatja harmadszor, ezen most említett oknál fogva a' mozgással bíró materiának elkerülhetetlenül önmagától is szükség vala kifejlenie, hasonlólag képtelen azt tanítani, hogy ezen munkát isteni segéd hajtotta végére. Az pedig, így végzi, hogy ez isteni segéd a' harczoló elementumokat megbékéltette volna, valótalan állítás, mert azok mind e' napiglan az egész természeten keresztűl, az emberen kivűl és belöl a' magok kölcsönös ellenküzdését fáradatlanul folytatják.

E' szemrehányások közűl az első és utolsó különö-

sen a' poetának kitételeire tartozván, nem szükség rajtok megállapodnunk; annyival inkább, mivel sem a' természetnek tulajdonított egy ábrázat egynemüséget nem teszen, igen természetes lévén, hogy az öszvezavartságban a' különböző alakok ki ne tűnhessenek; sem az elementumok közt szerzett béke nem jelent egyebet, hanem hogy a' különválasztott dolgok egymást saját alakjaikban 's munkásságokban megjelenni többé nem akadályoztatják. A' két közbülső ellenvetés, magának a' chaosnak természetét illetvén, bővebb vizsgálást érdemel.

A' görög nép' philosophjainak (ugy látszik) egyetemi principiumok vala ezen állítás: semmiből semmi nem származik. Ennélfogva valahányszor a' világ' eredetéről értekeztek, mindannyiszor annak legalább materiáját öröktölfogvavalónak állították. Véges észszel ugyan öröktölfogvalételt képzelni talajdonképen nem lehet; de azt a' mit látunk, hogy szemeink előtt kiterjedve áll, még is könnyebb a' maga materiájában öröktölvalónak feltenni: mint csupán az emberi okosság' törvényeinél fogva oda jutni, hogy egy a' világtól egészen különvált értelmet vagy erőt gondoljunk, melly egyedül a' maga akaratjának hatalmával valami ollyannak, a' mi még nem volt, lételt adjon. Valóban kételkedni lehet, ha az emberi okosság' egész kiterjedésében van e egyetlenegy lépcső is, mellyen e' gondolatig, a' teremtés' saját ideájáig felemelkedni lehessen. Annyi bizonyos, hogy revelatiói segéd nélkül egy philosoph is még eddig nem lépett. Hierokles ugyan azt állította, hogy ha isten a' materiát nem teremtette, nem is volt igaza annak formát adni: 's hogy Platon a' materiát valóban istentől teremtetettnek lenni tartotta. De kettőt kell megjegyeznünk. Egyet, hogy Hierokles ezer alkalmat nyert a' ke-

resztyén irók' tanitásaival, 's általok a' teremtés' gondolatjával megismerkedni; másat, hogy a' mit Platonnak tulajdonít, ennek irásaiból 's az egész régiség' bizonyitásából tökéletesen megczáfoltathatik. Tagadhatlan, hogy a' semmiből teremtés' ideája nem feküdt a' görög philosophiának utában; 's kérdezni lehetne, ha általán fogva vagyon e philosophia mellynek útában feküdnék. Mert nem nyilván van e, miképen magok a' világ' eredetét fejtegető keresztyén philosophok, például Des Cartes, kezdetben készületlen materiát vettek fel, mellyből a' belezárt erők által a' törvényesen következő forma kifejtessék. Ha a' philosophot vezérlő emberi okosság a' materia' semmiből származtatására eljuthat: miért ne juthatna el arra is, hogy a' materia a' semmiből kihívónak intésére, mindjárt az első pilantatban tökéletesen felkészítve tűnjön elő? Azt mondjuk e, hogy az illy bánásmód semmivé tenne minden philosophiát, mellynek a' természeti erőket kell munkálkodtatnia, 's a' rendkivülvaló isteni segédre szorulást épen úgy kerülnie, mint azt Horácz a' drámairóval kerülteti. De valljuk meg, hogy ha a' materia bizonyos formának viselésére vett származást: emberi módon gondolkozva, nem sokkal következőbb vala e legelébb is azzal felruháztatnia, mint azt századokig 's ezredekig tartó chemiai processussal, ezer változásokon 's az enyészet' és tenyészet' ezer jelenésein keresztül fáradsággal nyerni meg? A' mindenható értelemnek, ki világot akart teremteni, mi szüksége vala Cartesiusnak atomosaira 's örvényeire? Mi szüksége vala a' leibnitzi monasokra? A' mindenhatóságnak mivel lett volna nehezebb egy kész világot, mint egyetlenegy atomost vagy monast lételre hozni? Nem, ezekre nem a' mindenhatóságnak vala szüksége, hanem a' philosophiának; 's minekutána a'

philosophia kezdetben materia nélkül nem lehet: mi következik helyesebben, mi egyezik meg jobban egy olly tudománynyal, melly kirekesztőleg az emberi ész' világánál akar haladni: Az e, hogy a' mindenhatósággal fél munkát tétessen? Vagy az, hogy a' materia' lételét az öröktölvalóságig kiterjeszsze? Az első esetben a' teremtő-hatalomnak kevesebb tulajdonittatik, mint a' mennyit annak ideája felteszen; a' másikban az öröktöllétel' megfoghatatlanságát szeliditi annak tudása, hogy most valósággal van, 's a' mi most van, az képzelhetetlen hosszú idő előtt is lehetett valami. 'S igy a' véges ész az örök időkkel approximatiók által megismerkedik, legalább magának megismerkedni látszhatik, azalatt mig a' semmiből származást gondolhatóvá maga előtt soha nem teheti; valamint azt sem, hogy lehetett idő, mikor sem ür, sem kiterjedés, sem hely, szóval semmi volt, a' mi valamelly lehetséges érzésnek, vagy valamelly lehetséges gondolatnak tárgyúl fogott volna szolgálhatni,

Természetes vala hát, hogy az emberi ész a' materiának öröktölvalóságot tulajdonitson; 's minekutána a' formák' veszendőségét naponként tapasztalta, természetesen következett azon hite is, hogy volt idő, mellyben a' mostani formák nem állottanak. E' hit erős istápot talált a' legrégibb hagyományokban is; nem önként jött e tehát, 's kérdenünk lehetne, nem szükségesen jött e tehát, hogy a' chaos' gondolatjában hasonlólag mind a' materia' öröktölvalósága, mind a' formák' valamikori kezdete, mint két alapigazság, feltétessék?

Azon hypothesis, hogy az eredeti materiában különböző terhü elementumok legyenek együvé keverve, elkerülhetetlenül erőszakos felvegyülést, öszvezavarodást, annálfogva forrást és belső küzdést von maga

után. A' legrövidebb nyúgalom bizonyosan minden terhet a' maga nehézségéhez mért helyre vezetni kezdene, következésképen a' formák' teljes épségben tűnnének elő, 's a' világ készen állana. Lett volna tehát a' nyúgalom, mint a' materia, öröktöl fogva: bizonyosan a' formák is öröktöl fogva kifejlesztve lennének. Mivel pedig a' kezdetlen formák a' tapasztalást követő ember előtt nem lehetségesek: látnivaló, hogy a' chaos' ideájában, világosan ki nem magyarázva is, szükségesen ott fekszik bizonyos gondolható erő, melly a' különböző terheknél fogva különböző helyekre törekedő testeket hatalmasan egy körbe szorítja, mint például a' még ki nem forrott borban a' majd elválandó részek együtt tartatnak. Következik, hogy az elementumok öröktől fogva tartott öszvezavartsága a' chaosi hypothesis' természetében igen jól fundáltatik.

Azonban, a' mint Bayle megjegyzi, ezen szerkeztetésnél fogva, igen is, hogy elkerülhetetlen szükség lőn, a' már elejétől mozgásban volt 's különböző terhü részekből öszveállott materiának, saját mozgásai által, minden isteni segéd nélkül kifejlésre jutnia. Csak az a' kérdés, hogy azon istent, azon természetet, melly Ovidnál említetik, kivülről munkáló hatalomnak kell e tartanunk, vagy inkább e' nevek alatt a' materiában belöl dolgozó erőt, azaz, a' materiában foglalt elementumok' küzdését, 's magának a' materiának kifejlődésre törekedő mozgását érthetjük e? Az Ovid által ugy nevezett jobb természet nem egyike volt azon istenségeknek, kik a' néptől oltárokat nyertenek. A' nép' istenségei magok is a' chaos' kebeléből vettek eredetet; mert onnan szállottak elő a' tenger, föld és ég, kik őket nemzették. Nem oda vezérel e ezen gondolat, hogy a' chaost rendbeszedett is-

ten és természet' az a' mysteriumokban ugy nevezett Demiurgus semmi más nem volt a' materiát keresztüllehelő egyetemi erőnél? 'S hogy a' közhelyen imádott isteneket eredetképen csak ezen egyetemi erő' individualizált osztályainak nézhetjük. Ezen feltételen épült az istenségnek adott Pán, azaz minden név is, melly az egész természetet, de bizonyosan a' keblében forró munkássággal együvé gondolt természetet jelenté. O Pan, így énekel egy régi hymnus, téged hívlak én segédűl! O hatalmas Isten! O egész természet! 'S az eget, a' tengert, 's a' mindentápláló földet, és az örök tüzet: mert ezek a' te részeid o mindenható Pan!

A' görög nép' istenségei nem csak mint világolkotók soha meg nem jelennek: de mint feltétel nélkül való világigazgatókat sem látjuk őket egy hagyományban is feltűnni. Már Homernál maga Zevs, az istenek' leghatalmasbika, nyilván bizonyos titokkal teljes, változhatatlan hatalmat ismer maga felett, melly sorsnak, végzetnek mondatik. Ezen sors, ezen végzet kérlelhetetlen erőszakkal uralkodik mindenütt, a' hol a' görög hagyomány csak egy regécskét is szállított által a' maradékra. Mit jelent ez az isteni erőket is szolgaságban tartó hatalom, hanemha azt az örök rendet, mellyhez a' maga törvényszeres mozdulatait rendületlen hűséggel követő természet, elejétől fogva támaszkodott? Ezen örök rend pedig a' materiát alkotó elementumoknak saját irányok utáni mozgásából származik; 's az erő, melly e' mozgást előhozza 's czélra vezérli, 's melly, a' mint látnivaló, magában a' materiában él és forr, neveztetik a' chaost kiformáló istennek. 'S ime itt találjuk a' forrást, mellyből annyi philosophi systemákon keresztűl, 's annyi különbözőnek látszó alakokban öntötte el magát a'

pantheismus, az a' vélemény, melly szerint az egész testi világ isteni erővel teljesnek állíttatik. A' sokistentisztelet (polytheismus) is a' maga való szellemében semmi nem egyéb pantheismusnál; mert az egész természetet általfolyó erő, a' maga különbféle munkálódásaihoz képest, nyert különbféle istennevezetet. Természetes az, ha a' figyelmezni kezdő, de még setétben tapogatózó emberi elme látván ezt a' mindenfelől forró életet, ezt az örök tenyészést még a' mulandóságban is, ezeket a' földfeletti és alatti nagy jelenéseket, mellyek vagy bámúlást okozó pompában, vagy megrázó erőszakban tűnnek fel, ezeknél fogva emberi tehetséget felülmúló hatalomról gondolkozott: de természetes lett volna e az is, ha ezen hatalmat mindjárt legelőször kivűl a' materián fogta volna keresni? Micsoda ok vihette vala őtet arra, hogy külső impulsiókat tegyen fel ott, a' hol minden mozgást, minden kifejlést belöl támadni 's belölről kifelé igyekezni szemléle? Elébb mélyen kellett neki a' közönséges' mozgás egyetemi czéljaiba tekinteni, a' materiát a' bendolgozó erőkkel 's azoknak következéseivel öszvemérsékleni: míg a' munkálkodó hatalomban a' vezérlő értelmet is tisztán felfoghatta, 's azon kételkedésre juthatott, valjon ezen vezérlő értelmet nem lehetne e, nem szükség lenne e a' materiától megválasztani? E' vélekedés a' philosophi vizsgálat' teljes megindultával sem tűnhetett fel egyszerre; mennyivel inkább nem a' még nagy részént csak sejdítéseken épült hagyománynyal? Ugyan azért mind a' hagyomány, mind a' legrégibb philosophi systemák mellett, mikor istent említeni hallunk, soha sem a' materiától megkülönözött lényt, hanem mindig valóságos materiai erőt kell feltennünk.

Valahányszor az ember a' világ' eredetéről 's az istenségről tanakodott: mindanyiszor, habár homályosan, ha bár nem tudva is saját magából indula ki. Világeredetet nyomozott, hogy abban önnön származását feltalálhassa; istenségről ohajtott ismeretet, hogy benne tulajdon sorsának vezérét imádnia lehessen. Mi vala szükségesebb, mint e' két czikellyel ama harmadiknak is egybeköttetnie, melly az emberiség' jövendőjéről adjon megnyugtatást? Az élet' szerelme természetes minden állatban; 's kedvessé az életet, 's irtóztatóvá a' halált ugyan azon oknak kell tennie. Azonban bár mi kedves legyen amaz, bár mi irtoztató legyen ez, elkerülhetetlen sorsunk az elsőt a' másodikkal bús cserében felváltani; 's ez elkerülhetetlen sors képtelenné teszen minden ohajtást egy lehetséges fogyhatatlan élet felöl. De nem látta e az ember, miképen az ő földilakában önmagán kivül is minden más dolgok elmúlandók, a' nélkül, hogy a' bennök munkáló természeti erők velök együtt semmivé lennének? Egy bizonyos test, melly egy bizonyos alakban élt és mozgott, elveszti ezen alakot, 's a' benne forrott erők más új alakba lehellik által magokat, 's munkálódásaikat többé vagy kevesebbé különbözőképen folytatják. Nem érzett e az ember is saját testében erőket? 's az erők' fennmaradásáról tett tapasztalás egyesítve az élet' olthatatlan szerelmével, nem volt e elég, hogy magának bizonyos, tul a' siron folytatott életet lehetőnek képzeljen? De mi volna az élet más formák alatt mint ezek a' mostaniak? Az emberiség' ohajtásai csak ezekhez valának kötve; a' belső erőről, mint a' testtől egészen különböző, értelmi lényről, melly önmagában is fennállhatna, azon régi korban szó sem lehetett: az együgyüség tehát e' földi élet' alakjait ama másik életbe

is általtette. Igy származott a' halhatatlanságról való hit; a' boldog szigetekről 's az elysioni mezőkről szóló hagyomány. A' siron keresztül vándorlott halandó nem csak formáját tartotta meg itt, hanem hajlandóságait is, 's azon reményt is, hogy idők után a' földi életre visszajöhessen: mint a' virág, melly őszszel lehervad 's tavaszszal ujonan felvirúl. E' visszatérés' gondolatja néminemüképen hasonlít a' lélekköltözésről szóló tudományhoz, mellyet az aegyptusi földről Pherekydes plántált legelőszer a' görögök közé; mert kétségkivűl a' lélekköltözést kell értenünk, midőn neki a' halhatatlanság' legelőszeri hirdetése tulajdoníttatik. Ezen utolsót a' mysteriumok már idők előtt ismerék; 's erre ha más bizonyságok nem volnának is, Homérnál az Odyssevs földalatti uta dönthetetlen erősségűl szolgálhat.

Egy van, a' mit a' görög hagyományok közt világos nyomokban nem lelünk, 's a' mi felöl sok más régibb nép' mythusaiban szó tétetik: az egymással ellenkező physikai és moralis jónak és rosznak eredete. Jókor kezdett e' tárgyról az emberiség gondolkozni, 's ezen gondolkozás' következésében találtatott fel a' persa vallástanítótól a' két principiumról való tudomány, mellyek közűl egyik csak a' jót, másik csak a' roszat okozza: mert illy ellenbe álló dolgokat ugyanazon egy kezdetre vinni hihetetlennek látszott előtte. Mózesnél a' jó' principiuma magában a' mindentalkotó istenségben van helyheztetve; a' rosz' szerzőjének pedig bizonyos nagy hatalmu ugyan, de teremtett lény mondatik. Ezen 's több hasonló példák bizonyítják, hogy a' kérdés' megfejtésének ohajtása mélyen fekszik az emberi szívben; 's figyelmet érdemel, ha olly széles kiterjedésü hagyományban, mint a' görög, említés róla nem tétetett. A' sok isten tisztelet ugyan

néminemüképen elejét veszi a' kétségnek az által, hogy hogy egymástól különböző hajlandóságu, kedvező és ellenkező hatalmakat állít elő: de a' mysteriumokban az isteni hatalmak egyetlen egy kútfőre vitetvén, e' magyarázatnak helye nincs. Ugy látszik, ezen eset is arra mutat, hogy felebbi állításunk szerint, a' mysteriumokban imádott világalkotó nem vala más, mint a' munkássággal teljes természet, melly mellé, ha már egyszer saját erejében fennálló principiumnak vétetett, valamelly másodikat állítani képtelenség nélkül nem lehetett. Ez egyetlen egy forrásból kell vala jónak és rosznak szükségesen kifolynia; 's az ember, mint ezen szükséges kifolyás' egyik következése, vak engedelemmel tartozott a' változni nem tudó örök rendnek magát alája vetnie. 'S íme ismét a' végzet' ideájára jövünk, melly a' principium' egységével szoros öszvefüggésben áll, 's melly a' hagyománytól elkezdve olly sok philosophi systemákon szövi magát keresztűl.

A' philosophi systemák' legelsőjét a' görög földön Thales hozta fel, ki Miletusban phoeniciai nemből a' harminczötödik olympias alatt születék, 's a' jóniai iskolának kezdője lón. A' legelső philosophiától nem lehetett mást várni, mint azt, hogy az emberhez legközelebb álló úton, a' tapasztalás' útán indúljon el; 's a' joniai bölcs' vizsgálati nem is indultak más felé, 's nagy részént még a' hagyományokkal öszvefüggésben látszanak állani. Mint a' hagyomány' öszvealkotói, ugy Thales is a' látható természettel kezdé nyomozásait, 's azokat nagyobb részént egyedűl a' világeredet' magyarázásának szentelte. Híven azon principiumhoz, mellytől, mint felebb megjegyzők, egy görög vizsgáló sem tért el, hogy semmiből származást semmi nem ve-

het, bizonyos öröktől való materiát tőn fel, mellyet némellyek a' chaosssal egynek lenni álítottanak. Azonban ő eredeti materiának a' vizet hivé, 's azalatt kétségkivűl egynemű testet fogott érteni: mert mi vezethet benünket azon gondolatra, hogy e' név alatt, melly a' tudomány' tartományaiban egész Lavoisierig az elementumok közé számláltatott, ama korban többnemüséget lehetett volna gondolni? Látta Thales, hogy a' nedvesség minden dolog' táplálatára megkivántatik, hogy az állati magvak nedvesek, 's ezen 's több ehhez hasonló okoknál fogva képzelhetőnek lelé, hogy a' kezdet' okait öszve nem tett materiából kifejteni lehessen. 'S így eltérvén a' chaos' ideájától más egyszerűbb hagyományhoz tartotta magát: mert a' vizet kezdetnek tartó vélemény kétség kivűl a' görögöknél ismeretlen már az előtt sem vala. Homér legalább a' maga okeanosát egyszer az istenek', másszor a' mindendolgok' nemzőjének hívja; 's ki nem érti, hogy itt az okeanos magát a' vízelementumot jelenti?

Anaximander, Thalesnek, mint Cicero állítja, földije 's barátja, nem elégedett meg e' hypothesissel, 's kezdetnek bizonyos végetlen kiterjedésü substantiát gondolt, melly Ciceronál természet' végetlenségének mondatik. De sem a' ciceroi kitétel, sem mind azok, a' miket a' későbbiek a' dolog' megfejtésére találgattak, nem tehetik, hogy azon nevetlen substantiának ismeretére juthassunk. Anaximenes, Anaximander' hallgatója is megtartotta e' végetlen valamit, hanem levegőnek nevezvén, közelebbről határozta meg; 's belőle ismét a' föld', víz' és tűz' eredetét fejtegette, mellyek, mint valamelly másod rendü elementumok, minden egyéb dolgoknak származást adtak vala. Gyanítható, hogy Anaximander is a' maga ismeretlen materiájának illy másod rendü elemen-

tumot tett melléje, 's névszerint a' vizet; ha ugyan az a' neki tulajdonitatott kosmogoniai töredék, mellyet Eusebius Plutarchusnak elveszett helyéből ád elő, hitelt érdemel. Ebben az tanitatik, hogy az emberek kezdetben a' víz alatt 's a' halakban tápláltattak; 's e' vélekedés egyezni látszik a' Thalesével, melly szerint állatok vízből eredének.

Szükség nyomoznunk az okokat is, mellyek, az előszámlált három philosoph' véleménye szerint, a' materia' kifejlésére munkáltanak. Thalesről azt irja Cicero, hogy a' vizet tartotta kezdetnek; az Istent pedig az értelemnek, melly abból mindent alkota. Azonban már Aristoteles megjegyzé, hogy a' régi philosophok, a' klazomenai Hermotimus, és Anaxagoras előtt mindnyájan materiai világalkotó erőket hittenek; 's ez állításnak nem mond ellent ama vélekedés, mellynél fogva Thales a' világot lelkesnek 's istenekkel teljesnek képzelte. Ez a' lélek, ezek az istenek, a' kitétel szerént, a' materiai világba beleöntve lévén, könnyen természeti erőket gondoltathatnak velünk; annyival inkább, mivel a' thalesi philosophia' megmaradt töredékei, mindenütt testekkel láttatnak foglalatoskodni; 's a' hol lélekről 's Istenről szólanak is, azt egyedül a' materia' társaságában, sőt azzal szorosan egybekötve adják elő. Bátran lehet e' megjegyzést Anaximanderre 's követőjére is általvinni. A' laertai Diogenes' bizonyitásaként az anaximanderi végetlen substantia változhatatlan; Plutarch szerint pedig, minden dolgok belőle származnak 's benne végződnek el. Olly tulajdonságok, mellyek a' substantiának saját erejét mutatják, 's minden különválasztott isteni hatalmat kizárni látszanak. E' gondolat teljes világosságot nyer Cicerónak ama helyéből, hol Anaximander' véleményét hozza fel, ázon

véleményt melly szerint az istenek születnek hosszu időközben támadván és enyészvén, 's ez istenek mind meg annyi számtalan világok. Itt nyilván maga a' materia neveztetik Istennek; 's a' benne dolgozó erők nem csak külön nem választatnak, de külön sem neveztetnek. A' támadó és enyésző istenek hihetőleg azon különbféle formákat jelentik, mellyeket az enyészhetetlen eredeti substantia' részei időről időre magokra vesznek, 's időről időre újakkal cserélnek fel. Hasonló úton indult Anaximenes, midőn a' maga eredeti substantiáját, a' levegőt, Istennek mondotta; nyilván jelentvén ez által, hogy ő is, mint megelőzője, a' materia' kifejlését egyedül az abban lakó természeti erőnek tulajdonítja. Ezt annál világosabbá tette, mivel a' kezdeti levegőt szüntelen tartó mozgással ruházta fel, nehogy e' szerint különvált indító erőre szorulnia kellessen.

Mind ezek mellett nem lehet elhallgatnunk, hogy Cicero ezen anaximenesi levegő-istent származottnak lenni állítja. Egy megfoghatatlan állítás! Mind azért, mivel a' levegő, mint eredeti materia, ha származott, a' görög philosophia' közönséges hitében (hogy semmiből semmi sem lesz) igen váratlan kifogást csinál; mind azért, mivel a' levegő maga lévén Isten, nem képzelhetjük el, hol volt volna tehát az az ismeretlen hatalom, melly azt a' nemlételből lételre hozhatta? Hallgassuk Augustinust ki másképen szól. Anaximenes, ugy mond ő, a' dolgok' okait a' végetlen levegőnek tulajdonítá' 's nem tagadta az istenek' létét is, azt hitte mindazáltal, hogy nem ők alkották a' levegőt, hanem a' levegőből magok származtanak. Ez a' Ciceroénál minden kétségen túl értelmesebb előadás egyébiránt ismét azt bizonyítja, hogy a' materia kirekesztőleg saját erejével dolgozza ki magát.

Ezek a' materia' kebebeléből támadó istenek, vagy az onnan kifejlő erőket jelentik, vagy a' nép' religiojára való tekintetből állanak ott. Annyi bizonyos, hogy materiából lett isteneket nem lehet másként, mint materiai alkotványnyal gondolnunk; 's e' szerint ide vévén azt is, a' mi felebb Thalesről és Anaximanderről mondatott, a' joniai régibb iskolában, csak egyetlen egy substantiának, a' materiának nyomait találjuk, 's ez a' még csak most kezdődő philosophia' történeteiben nem rend ellen következett jelenés.

Más scena tűn fel Anaxagorassal, ki világosan két egymás mellett álló 's egyformán örök substantiát különböztetett meg; a' materiát, 's az azt formába alkotó értelmet. Anaxagoras, így állítja Cicero, a' végetlen materiát tartá a' dolgok' kezdetének; 's belőle apró 's egymás közt hasonló részecskéket származtatott, mellyek elébb el lévén zavarva, később az isteni értelem által rendbeszedetének.

Ő tehát az anaximanderi végetlenséget megtartotta; egyébiránt pedig a' materia' természete felöl a' megelőzött philosophoktól különbözőképen vélekedett. Az által ugyan, hogy annak idővel együtt kiterjedést is végetlent adott, nem távozék el Anaximandertől, kiről meg van írva, hogy substantiáját nem számra de nagyságra mondá végetlennek: hanem a' végetlen kiterjedéssel végetlen oszthatóságot egyesítvén, egészen új véleményt állított elő, a' helyett a' mit Thales' követői hittenek, kiknek értelmében a' testek' osztályát vég nélkül folytatni nem lehet; mert oszthatatlan részeket fognánk utoljára találni.

Még nevezetesb eltérés az, hogy a' materiát temérdek apró részekből állani gondolta; de az apró ré-

szeket egyről egyig hasonlóknak lenni, mint a' felhozott ciceroi hely mutatni látszik, nem tartá. Ezerképen különböznek azok egymástól, csakhogy minden egyes dolog' származására a' különbféleségből a' dologgal egynemű részek csoportoznak együvé. A' csontok tudnillik ugymond Lucretius, parányi csontocskákból, 's a' belek parányi belekből származnak; 's együvé állott sok vércseppekből támad a' vér; aranymorzsákból állhat az arany, 's földekből nőhet öszve a' föld; a' tűz tüzekből lesz, 's nedvekből a' nedv, 's így minden más dolgok. — Anaxagoras meg nem fogható azt, hogy egynemű kezdetből különböző nemüek eredhessenek. Ott, igy okoskodék, a' hol bizonyos dologból más formálá magát, szükség volna az elsőnek semmivé lenni, 's a' másodiknak, a' mi képtelen, semmiből jőni fel; 's e' nehézséget a' hasonlatos részekről (homojomerejáknak) szóló tudomány által remélé elkerülni.

Világos, hogy a' homojomereják a' chaossal bizonyos hasonlatosságot formálnak annyival inkább, mivel azok a' befoglaló materiában öszevezavarodva találkoznak. Kettő van még is a' többek közt, a' minél fogva kölcsönösen megválasztatnak. Egyik mert a' chaos, a' homojomerejákkal ellenkezőleg, a' dolgok' magvait nagy massákban foglalja be; másik, mert a' chaos öröktől fogva mozgásban vagyon, midőn a' homojomereják élet és mozgás nélkűl hevernek, mind addig, míg a' rendbeszedő értelem hozájok nem közelít. Semmi sem volt philosophhoz illőbb, mint a' materiát, ha már egyszer az alkotó értelemtől megkülönböztetett, minden élettől megfosztani; másként az saját hatalmával fogott volna magán segíthetni. 'S ennél fogva mind a' jóniai régibb systemákban az élettel felruházott materia mellől külön-

vált isteni erőt is gondoltanak, ezen utolsó szükség nélkűl állítatik elő. E' tévedés alol Platont sem lehet felszabaditani; 's Aristoteles itt igazán itélt, midőn a' pálmát ő felette Anaxagorasnak nyújtotta.

Egyébiránt az anaxagorasi tudomány, ugy a' mint azt birjuk, nincsen sok fogyatkozás nélkűl. A' homojomerejákat a' mi illeti, azok ellen a' régiek közt Aristoteles és Lukrétz, 's az újabb időkben Bayle tüzes ostromot vittenek. De soha sem kell felednünk, hogy Anaxagorasnak irásait többé nem birjuk; 's midőn valamelly értelmet csak az ellene harczolóktól tanulhatunk meg, kétségkivűl csonka, 's a' harczoló' kinézéseihez képest elforgatott ismeret száll reánk. Azonban, ha Anaxagoras a' dolgok egy alakból másra változását valósággal semmivé és semmiből lételnek magyarázta: nem lehet tagadni, hogy egész tudományát hibás talpkőre épitette. Mert a' tapasztalás' ellenmondhatatlan bizonyításaként, minden dolog a' változásban is valaminek lenni megmarad, 's megmaradván egészen más nemü dolgok' osztályába megy által. E' szerint vagy a' tapasztalás' bizonyos voltát kell kétség alá venni, vagy azt állítani, hogy a' melly dologból illyen vagy amollyan különböző nemück lettenek, azoknak különböző magvaikat keblében zárva tartá, 's így nem homojomerejákból volt öszvealkotva.

Semmmi sincs a' mi a' Lukrétz szerint gondolt anaxagorasi véleményt könnyebben megczáfolja, mint az új chemiának tapasztalásai. Mert így a' homojomereják' tudománya végetlen sokaságu vegyületlen alkotó testeket teszen fel; 's mihelyt megvalósúl, hogy az alkotó testek nagyon kevés számban vagynak: az egész systemának öszve kell omlani. Lukrétz' előadásaként semmi nedvben, csontban és vérben nedvnél, csontnál, és vérnél egyéb

nem fekszik. Való, hogy a' végetlen felosztásnál fogva, ha milliomszor milliom részre osztunk is egy vércseppet, kisebb mennyiségü ugyan, de mindig csak vér leszen az. Azonban ki nem látja, hogy itt geometriai felosztás forgott szóban? Chemiai felosztással a' vércsepp egészen különbözö alaku 's nemü dolgokra fog általváltozni; 's nem leszünk e akkor kénytelenek megvallani, hogy a' vér egymás közt idegen részecskékből vette volt származását? Ha nem valljuk meg, azon képtelenségre jutunk, mellyet épen e' tudománynyal elhárítani akaránk: hogy tudnillik a' vércsepp a' chemiai felosztás alatt semmivé lett, 's helyette új homojomerejákból új testek csoportoztak öszve.

Azonban Plutarchusnak bizonyos helye szerint Anaxagoras nem minden egyféle homojomerejáknak adott külön alakot; hanem ugyanazon egy alakba sokféle homojomerejákat rendelt együvé. Mert, ugymonda, a' kenyér gyomorba jutván a' testet táplálja, azaz, hust és csontokat, vért és bőrt és hajakat 's több efféléket nevel: szükség tehát, hogy a' kenyér' formája alatt mind ezen dolgok parányi részecskékben elkészülve legyenek. De ha a' kenyérben hus és csont' és vér és bőr és haj jelen vagynak: jelen kell lenniek a' buzaszemben is, mellyből a' kenyér lesz, jelen a' fűben is, mellynek levelei közűl a' kalász felvirúl. Tagadhatni e, hogy a' búzaszem, hogy a' még szárba nem indult fű, nem búza és fű homojomerejákból, hanem száz meg százféle különböző nemü részecskékből állanak? 'S ugyan ezt kell állítanunk a' vérről és csontról is, mellyeket Lukrétz nevezet szerint mint hasonlatos részekből állókat említett. Mert például, az emberi vér' minden cseppjében nem együtt kell e heverni a' szúnyog' és balha'

egész alkotványának? 'S a' csontnak melylyel egy némelly állat gyakran él, nem kell e hasonlóúl már előre vérceseppekkel, husdarabokkal, 's szőrszálakkal telve lennie? Tehát lehet e mind ezeket homojomerejákból származottaknak mondani? Nem világos különbözőnemüséget foglalnak e magokban? E' kérdéseket itt nem annyira Anaxagoras ellen, mint azon gyanu' kifejtésére akarom használni, mellynél fogva Lukrétz az anaxagorási véleményt hibásan irta le. Verseiben a' legnagyobb világossággal állítja, hogy minden külön dolog kirekesztőleg különnemü 's egynemü részekből áll: holott a' Plutarchusból felhozott vélemény után, ugyanazon testben soknemü részek foghatnak helyt. Hasonlóul ide mutatnak Aristoteles' azon szavai, hogy Anaxagoras a' mindent mindennel felvegyültnek lenni mondotta. 'S ezen szavakból ugy látszik, hogy az egészet másképen kell magunknak előterjeszteni.

Az Anaxagorast megelőzött vizsgálók a' kezdeti materiát forma nélkül képzelték magoknak: ő pedig a' maga materiáját örök idő óta formákkal ruházta fel. Mind azon milliom formák tehát, mellyek e' készen álló világban szemeink előtt forognak, a' kezdeti materia' egyes részecskéjében számtalan soksággal feltaláltattak, 's onnan rendbeszedetvén egymással felvegyíttetek, 's felvegyült állapotban számtalan különbféleségü felülegek alatt az egész világon széllyel szórattak. A' világ nem egyéb mint ezen tökéletesen kiformált, 's elvegyített részecskék' öszveesoportozása; nincs tehát itt helye semmi új formák' származásának. Valahányszor valamelly dolog lételt veszen, mindannyiszor bizonyos más dologból válnak széllyel a' megkivántató

részecskék 's új öszvecsoportozás által foglaltatnak együvé.

Vakmerőség volna állítanom, hogy e' rövid rajzolatban az Anaxagoras' értelme hiba nélkül el van találva. Nincs semmi nehezebb mint öszve nem illő töredékekben ránk maradt philosophiának egészét felfoghatni. Úgy látszik mindazáltal, hogy ez előterjesztés a' görög iróknál elszórt helyekkel, 's magával a' dolog' természetével inkább megegyez: mint a' lukrétzi magyarázat. De philosophusunk így sem szabadul meg a' képtelenség' vádjától, melly vélekedését sok oldalról érdekelheti.

Mind e' mellett is figyelmet érdemel e' hypothesis, mert egy még a' jóniai iskolában észre nem vett útra vezérel. A' homojomereják' tudománya látnivaló, hogy csupán okoskodáson épült, semmi sem lévén a' tapasztalás' egész kiterjedésében, a' mi azt csak messziről is sejdítésbe hozhatná. Plutarchnál maga vallja Anaxagoras, miképen a' kenyérben lenni állított vér, csont és haj 's több illyen részecskék az érzés alá nem eshetvén, csupán az okosság előtt láthatók; 's e' vallomásban nincsen e az érzés' bizonyosságát tagadásnak a' pálya megnyitva? Midőn a' philosoph a' tapasztalás' határain kivül okoskodás által keres principiumot: már akkor bizonyosan megtanult az érzés, 's az abból folyó tapasztalás felett kételkedni. 'S ez, testekkel foglalatoskodó vizsgálónál sem rendetlen jelenés; mivel az okok' nyomozása minden esetre túl lép a' tapasztaláson, 's egyik lépés a' másikat könnyen maga után vonhatja. Anaxagorást mind a' láthatatlan alkotó részecskék, mind a' materiától külön gondolt értelem messze vezették az okoskodás' ösvényén; 's ő többeknek bizonyításaként minden érzést tévelygőnek állított. Sextus Empiricus ezen állítást Thales' min-

den követőire terjeszti; de bizonyosabbat e' tekintetben csak Anaxagorasról mondhatunk. Sokan hirdették ennek azon véleményét, melly szerint a' hó' fejérségét tagadá; azért, ugymond Cicero, mert a' vizet, honnan a' hó származik, barnának lenni jól tudta. Azt kérdhetnők itt: ha philosophusunk az érzésben kételkedett, nem szükségesen kellett e hinnie, hogy tehát a' dolgok' minemüségeit, 's azok közt a' színeket is, mind egyedül az érzés' tárgyait, megismerni nem lehet? Hogyan tudhatta ennél fogva, melly színnel bírjon a' víz? 'S egyébként is a' homojomereják szerint nem épen úgy lehetett e a' barna vízalakban a' fejér hóalaknak tartózkodni: mint a' különböző színü kenyéralakban a' piros véralak tartózkodik? Egy másik töredék szerint Anaxagoras azt mondá, hogy minden dolog ollyan, a' millyennek az ember azt hiszi. Ennek következésében a' minemüségek nem a' tárgyban hanem a' személyben vagynak; 's igy a' hó' fejérségét ugyan lehet tagadni, de a' víz' barnaságát állítani képtelen. Mert nem azt kell e inkább mondanunk, hogy sem a' hó sem a' víz olly tulajdonsággal, melly illyen vagy amollyan szint formáljon, nem bírnak? Gyaníthatólag a' philosoph' okoskodásának menetele itt is helytelen pontból előadva jött által mihozzánk; 's e' megjegyzés mind azon philosophokra jól illik, kikről csak mások által, 's csak töredékes tudósítást nyerénk.

Sokkal öszvefüggőbb töredékeket Anaxagoras' egyéb véleményeiről sem birunk. Annyit még is következ ethetünk azokból, hogy ő volt legelső, ki bizonyos a' materiától egészen különválasztott lényt, bizonyos lelki valót állított, mellyet értelemnek mondott, 's a' kezdeti materia' megelevenitésének 's rendbeszedésének okává

tett. De minő öszveérés' pontjait gondolt egy illy értelem 's a' materia közt lehetségesnek? azt nem tudjuk. Valamint egész bizonyossággal azt sem: melly úton hagyta azt a' materia' megelevenitésében 's rendbeszedésében munkálódni? Több régiek 's azok közt Aristoteles által vádoltatott, hogy annak a' dolgok' származására természetéhez méltó befolyást nem engedett, machina helyett használván azt, 's csak ott vonván segédre, hol semmi más okokat kitalálni nem tuda. Plutarchus azt állítja, hogy Anaxagoras némelly dolgokat szükség, némellyeket sors, némellyeket czél szerint, másokat ismét most szerencse által majd merő esetből hagyott történni. Ezen megkülönböztetések bizonyos egyedűl álló közönséges okot nem látszanak feltenni. Való ugyan, hogy ezek tulajdonképen nem a' dolgok' eredetére tartoznak; de midőn az eredet' megfejtésére már az értelmes alkotó okot kigondoltuk: nem szükségesen következik e, hogy a' dolgok' igazgatását is alája vessük? Mert ha értelmi igazgatás nélkűl fenállhatnak, természetesen származhattak is értelmi befolyás nélkűl. Világalkotás és világigazgatás két egymással öszvefüggő dolgok. Saját erejével alkotta magát öszve? Fenn is állhat saját erejével. Történetből lett? Folytathatja lételét történet által. De ha megválasztott értelmes hatalomtól vőn mozgást 's elrendeltetést: minden mozdulatainak örökre abban kell egy pontra szoríttatniok. Mivel valamint az értelem' hozzá közelítése előtt élet nélkűl volt: úgy ismét élet nélkűl kell veszteglenie, mihelyt az tőle eltávozik.

Némelly újabbak azzal is vádolták philosophusunkat, mintha a' maga értelmi principiumát a' materiába vegyűltnek lenni hitte volna. Ez egy megromlott plu-

tarchusi helyen épült vélemény, mellyet Aristoteles' világos szavai megczáfolnak. Az értelem a' materiától mindenképen elválasztva volt; noha testiség nélkül még sem gondoltatott, levegői természettel ruháztatván fel. Gyanítanunk lehet, hogy ezen értelem végetlennek tartatott, 's Aristoteles' bizonyos helye szerint az emberi és állati, egyformán okosoknak hitt lelkek, ennek részei valának. Állitás, melly az alkotó értelemről formált tisztább ismeretet ismét megzavarja; 's mellynek fejtegetésébe annyival inkább nem ereszkedünk, mivel bizonyosan ki nem érthetjük, ha az állatokban lenni mondatott értelem amaz alkotó lénynyel valóságára e, vagy csak nevére nézvén egyforma?

Anaxagoras és egykorúja, az apolloniai Diogenes mind ketten Anaximenest hallgatták; 's annak tudományán mind ketten, de különbözőképen változtattanak. Mert Anaximenes, a' mint említők, az eredeti substantiát saját természeti erővel ruházta fel; mellytől Anaxagoras azt megfosztván, külső segédet rendelt melléje. Diogenes pedig külső segédet ugyan nem gondola, hanem természeti erők helyett isteni értelmet öntött a' materiába, melly nélkül az magát ki nem formálhatná. Ciceronál ugyan mind az Anaximenes' mind a' Diogenes' végetlen levegője Istennek mondatik: de a' felebbiekből nyilván kijön, miképen az anaximenesi levegő-isten csupán materiai erővel bir, 's a' mozgás' törvényeinél fogva szükségesen 's vakon fejtődik ki; Diogenesé pedig valóságos gondolkodó lény, 's a' maga mozdulatait értelmesen igazgathatja, 's ezt Augustinusból tudhatjuk. Megtetszik innen, hogy Diogenes a' maga tanitójától feltalált végetlen levegőt, a' maga egységében megtartotta, 's csupán új tulajdonságot adott nékie. Ő ezt minden dol-

gok közt legvéknyabbnak hitte; öröktől valónak állítá; 's megsürűdéséből és ritkulásából számtalan sok világokat származtatott. Ugy tudnillik, hogy a' hol a' levegő megsürűdik, a' testek öszvegombolyodnak 's forgásnak indúlván a' többeket magokkal ragadják; a' ritkább részek pedig felreppenvén a' napot formálják.

'S e' szűk tudósitáson kivűl alig van valami, a' mit ezen vizsgálóról mondhatnánk. Laertai Diogenes ugyan egy olly véleményt is tulajdonít neki, melly a' joniai philosophok közt még hallatlan vala: a' végetlen űr' lételét. Azonban Plutarch azt hagyá emlékezetben, hogy a' Thalest követő physikusok egész Platonig az űret nem ismerték; 's e' bizonyitás az előbbire kétséget von.

Még több kétség alatt vagynak az Archelaos' véleményei, ki Anaxagorasnak tanítványa 's Sokratesnek tanítója volt. A' mit erről a' Laertai Diogenes irt, azt még senki nem értette meg. Plutarch pedig, Augustinus, Stobaeus, és az Ál-Origenes egymással ellenkező principiumokat tettek neve alá. Nincs semmi jobb, mint ez ellenkezéseket elmellőzvén, tudatlanságunkat e' tárgy felöl nyilván megvallani; 's Archelaossal, mint a' joniai physikusok' utolsójával, ez iskolától bucsút vévén, figyelmünket másra fordítani.

Azalatt, mig a' dolgok' eredetével foglalatoskodó vizsgálatok Thales' nyomain Joniában systemákról systemákra haladtak: másfelöl egy különös férfiú, tele mathematikai lélekkel és titokszeretettel, 's egyszersmind törvényadói bölcseséggel felruházva, új iskolát nyitott ki, melly századokon keresztűl gazdag virágzatban vala tenyészendő. Pythagoras Anaximandernél későbben születék; különben sem születési esztendejéről, sem hazájáról, sem élete' környülményiről bizonyost nem tudhatunk.

Mennél nagyobb hírben állott egykorúi közt 's a' maradék előtt; mennél babonásabb tisztelettel viseltettek iránta, kik tudományát vallották: annál természetesebb lőn, ha felőle mind igen sok, mind igen csudálatos dolgok tétettek emlékezetbe; 's ha ezen sok csudálatos közt az egyszerű való homályba szállt. Hogy Aegyptusban útazott, 's hogy iskoláját Italiában fundálta meg: ennyit még kétség nélkűl állíthatunk. Cicerónak némelly egybe hasonlított helyeiből az is kijön, hogy a' Tarquiniusok' számkivettetésekor ment Italiába. Éltének minden egyéb történetei költeményekkel vagynak elborítva, mellyeket az ő véleményeinek később követői (segítetvén azon homálytól, mellyet a' messze régiség a' tettekre von, 's azon titkos értelmü előadástól, mellybe Pythagoras a' maga tudományát gondosan rejtegeté) készakarva terjesztének el. Azt beszélik, hogy őtet a' memphisi papok a' magok' titkaiba sok és sulyos próbák után avatták fel; 's ez lett volna ok, a' miért ő is tanitása' módját titkossá tevé, 's hallgatóival legelőszer is kemény próbákat állatott ki, 's csak a' kiállottak utánereszté tudományának belsejébe. Mert vettek ugyan a' próbák alatt élő hallgatók is tanítást; de sokban különbözőt attól, mellyet a' már felavattak nyertenek. Ezek philosophi vizsgálatokra vezetteténck: midőn amazoknak (ugy látszik) csak emblemákba szőt erkölcsi oktatások valának osztályrészeik. Ez oktatások öszvefüggésben voltak a' próbákkal, mellyek általánfogva többé vagy kevesebbé nehéz magamegtagadással járván, az erkölcsiség' határaiba tartoztak. Görögország' régi bölcsei, minekelőtte a' philosophi vizsgálatok megindúltak volna, fontos mondásokba öntött erkölcsi tanítással, 's törvényhozás által jelelték ki magokat. Még Thales egyike volt

az úgynevezett hét bölcseknek, 's némelly neki tulajdonitott maximákat most is birunk. Pythagoras egyesitette magában az erkölcstanítót és törvényhozót; több italiai városok vettek ő tőle polgári alkotványt; 's nem természetes-e, hogy a' ki polgári alkotványokat épitgetett, maga körűl is, hallgatóinak választott számából bizonyos saját alkotványu társaságot igyekezzék formálni? Magában következik, hogy emberek, kik egész statusokhoz képest kevés számmal gyűltek együvé, 's kik a' felett bölcseség' gyakorlását tették fő czéloknak, hasonlatlanúl keményebb 's öszveszorítóbb társasági törvényeket fogadhattak el, mint egész statusok. Mert a' közös czél, 's egy közös fő alatt leendő tudományos kimíveltetés a' sorsok közt való különbséget már előre kirekeszteni látszik; 's az egyenlően beszívott tudományos principiumok bizonyos lélekrokonságot állítanak fel. Igy lőn a' Pythagoras' tanítványi közt lehetségessé, hogy mindnyájan közösből éltek, saját örökségeikről lemondván azokat a' közhaszonra tanítójok' kezeibe tevék, 's háznépi öszveköttetésben laktak egymással. Illyen környűlmények közt a' pythagorási iskolát úgy képzelhetjük magunknak, mint valamelly időnkbeli vallásos szerzetet, hol hit és erkölcsi gyakorlások' egyformasága szoros felvigyázat alatt őriztetik.

A' Pythagoras' philosophiája tágasabb pályát mért magának, mint a' jóniai természetvizsgálat. Thalesék sem foglalatoskodtak ugyan a' dolgok' eredetével kirekesztőleg, vagynak tudósitások egyes astronomiai véleményeikről; Anaxagoras kétség kivűl az emberi lélektől sem tagadá meg figyelmét; 's a' Laertai Diogenes' nehány szavai szerint Archelaos az erkölcsiség' némelly oldaláról gondolkozott; azonban minden jelekből azt kell

gyanítanunk, hogy ők ezek 's az illyenek felöl csak elszórt megjegyzéseket tettenek, de belőlök egyetemiségre törekedő systemákat alkotni nem igyekeztek. Pythagoras ellenben a' kezdet' okain túl egy egész astronomiai rendszert hozott elő; vizsgálta az emberi lelket nem csak eredetében, hanem tehetségeiben is; a' test' alkotványát sem hagyta tekintet nélkül; 's az erkölcsiségre metaphysikai nyomozásokat fordított.

Ha tudni akarjuk: mit tartott légyen Pythagoras a' dolgok' kezdetéről? Sextus Empiricus igazít utba benünket, kinek szavaiból a' következő resultatumot vonhatjuk ki: részekből álló dolog kezdet nem lehet; hanem az a' kezdet a' miből áll. Mert a' kezdetnek öröktől fogva kell lennie; minden pedig a' mi részekkel bír, más valamiből, tudnillik a' maga részeiből származott. E' meghatározás szerint látható testet kezdetnek nem tehetünk, mivel részei vagynak, 's öröktől fogva nincs; szükség tehát, hogy testetlen értelmi lényekre menjünk fel; 's illy testetlen értelmi lényeknek találjuk a' számokat.

A' szám (mint Jamblichus emlékezetben hagyá) az egységben levő gyökeres okosságoknak kiterjedése, és munkássága; vagy másképen: az, a' mi az isteni értelemben mindenek előtt fenállott, 's a' mellytől és mellyből mindenek öszverendeltettek, 's oldhatatlan rendben felszámlálva állanak. Feloszttatik párosra és páratlanra; amaz a' nő, és végetlen, mert egyenlő részekre vég nélkül osztathatik; emez a' hím, és tökéletesb. Az pedig, melly e' kettőnek sokszorozásából származik, köznemü.

Tízen vagynak a' számok, 's többféle, titkos sajátságokkal bír mind a' tíz. Az egyes (Monas) hermaphrodít, Isten, a' fő jó, materia. A' kettős (Dyas) egyenet-

len, balog, állhatatlan materia, a' hasonlatlanok' kútfeje, alaktalan, a' párosság' kezdete, türelem, és viszszavonás. A' hármas (Trias) elsője a' páratlanoknak. A' négyes (Tetras) legtökéletesebb. Az ötös (Pentas) a' páros és páratlan szám' magában foglalója. A' hatos (Hexas) tökéletes. A' hetes (Heptas) szent és tökéletes. A' nyolczas (Ogdonas) az első koczkaszám. A' kilenczes (Enneas) legelső négyszeg a' páratlanból. A' tizes (Decas) legnagyobb.

Egy futó tekintet az eddig mondottakra nyilvánná teszi, hogy a' számokról szóló töredékek nem minden zavarodás 's ebből következett ellenmondások nélkül jutottak hozzánk. Felebb a' páratlan himszámnak adatik a' páros előtt a' tökéletesség' pálmája; lejebb még is a' párosak' egyike, a' négyes mondatik legtökéletesbnek; 's ez annyival különösb, mivel az istenséget jegyző egyes szám is a' rendben áll. De ezen 's az illyen nehézségeket nincs a' mi által megkönnyitsük. Elég azt tudnunk, hogy a' pythagorasi iskola az egész világ' alkotványát, az emberi lelket, az erkölcsiséget, szóval a' maga philosophiájának minden tárgyait a' számokból és számok által magyarázta ki.

A' két első szám, az egyes és kettős foglalják magokban a' világnak mind szerző okát, mind materiáját. Aristoteles' bizonyitásaként a' Pythagoras' régibb követőitől a' kettős tartatott cselekvő kezdetnek, az egyes pedig szenvedőnek. A' későbbiek megfordították a' dolgot, 's az egyest tévén cselekvőnek, azaz Istennek, a' kettőst szenvedőnek, azaz, materiának rendelték. Ez utolsó értelem szerint készült a' Laertai Diogenesnél álló tudósitás, melly így következik: Mindennek kezdete az egyes, az egyesből lesz a' határozatlan kettős, 's ez

amannak, mint oknak, materiaként fekszik alatta. Mind kettejökből erednek a' több számok; ezekből ismét pontok lesznek, 's a' pontok lineákat hoznak elő, honnan lapos figurák, 's e' figurákból érezhető testek származnak. A' testek pedig négy elementumra oszlanak el: tűz az első, víz a' második; a' harmadik és negyedik a' föld és levegő, mellyek minden egyéb dolgoknak lételt adnak.

Régen megtétetett a' kérdés: ha ezeket betű szerint kell e vennünk, vagy alattok elrejtett böleseséget keresnünk? Némellyek azok közűl, kik az e' félékre figyelmet fordítanak, a' számokon valóságos arithmetikai jegyeket értettek; mások pedig úgy vették azokat, mint bizonyos elvont ideáknak jegyeit, 's a' Pythagoras' számsystemáját a' Platon' ideáihoz hitték hasonlónak. Azonban úgy látszik, hogy emezek nem vették gondolóra, miképen Pythagoras a' mi világunktól megválasztott számvilágot nem taníta. Nyilván megtetszik ez a' felhozott diogenesi helyből, hol a' számokból valóságos testeket, azaz, valóságos világot látunk kivonatni; midőn a' Platon' ideavilága a' valóságos világgal más öszzefüggésben nem áll, hanem hogy ez amannak hasonlatosságára formáltatott. Szó szerint vegyük tehát mind azt, a' mi a' számokról mondatik? De mi leszen úgy ezen philosophiánál képtelenebb? Mi megfoghatatlanabb azon állításnál, hogy valóságos arithmetikai jegyekből, és mathematikai lineákból ásványok, plánták, állatok, emberi lélek, szóval egy phisikai kiterjedéssel bíró, 's élettel teljes világ alkottathatik? Valóban Aristoteles e' képtelenség' vádja alól a' pythagorasi tudományt ki is menti, azt tanítván: hogy a' Pythagoras' követői a' mathematikai egyet tartották ugyan az érezhető testek' kezdetének; ezen egyet mindazáltal a' materiától külön nem gondolták.

Az egész eget, ugymond ő, számokból alkotják, de nem egyesekből (azaz, nem tulajdonképen való arithmetikai jegyekből); hanem az egységeknek nagyságot tulajdonitanak (azaz, meteriai kiterjedést); ámbár ismét megvallják, hogy nem értik: az eredeti egy miképen birhat nagysággal? Ezen szavaknál fogva, az a' kezdetszám, azaz eredeti egy, semmi nem egyéb, mint a' világ' kezdő okának és materiájának symboloni neve, melly annak egységét 's részetlenségét jelenti; mint ez Aristoteles' következő értelmű szavaiból az elébbieknél is nyilvábban kitetszik: „csupán arithmetikai jegyeknek vélik a' számokat mindenek a' pythagorasi philosophokon kivül, a' kik az egyet a' dolgok' elementumának és kezdetének állitják.“ Az egész egyesről és kettősről szóló bölcseség tehát érthető nyelven előadva csak azt tenné: van alkotó ok és materia melly által és mellyből a' világ lételt vőn.

A' legtöbb régi tudósitások megegyeznek abban, hogy a' pythagorasi iskola két egymástól természetére nézve különböző substantiát hitt: az isteni erőt és a' materiát; 's amannak tulajdonitotta, hogy emebből akarat és értelem szerint alkot világot. De megegyeznek abban is, hogy itt az isteni erő a' materiától csak természetére, nem pedig helyére nézve is választatik meg: mint például Anaxagorasnál. Mert amaz ebbe beleömölve gondoltatik: mint az emberi testbe az emberi lélek. 'S ez az emberi lélektől vett hasonlatosság magyarázza meg: miképp' kellessék az öszveömlött állapotban levő substantiákat még is a' magok kettőségében képzelnünk? Nem úgy mint például az Apolloniai Diogenes vagy az újabb Spinoza' tudományában, hol az isteni erő a' materiával külön nem gondolható egységet formál, csak a' materiának

egyik tulajdonsága gyanánt tétetvén fel. Azt kellene mindazáltal világosan megtudni: ha Pythagoras' értelme szerint az isteni erő és a' materia egyformán öröktől vagynak e, vagy csupán az elsőt kell öröktől való oknak tartanunk? Laertai Diogenesnél a' kettős az egyesből mondatik származni; 's maga Aristoteles, ki a' Pythagoras' régibb követőinek írásaikat olvasá, mindenütt az egyet mondja a' dolgok' materiájának 's kezdetének; azon alaptétel is, hogy a' kezdet részekből álló nem lehet, az egységre utasít benünket: nem azt gondolhatjuk e hát innen, hogy ez az egyetlen egy, részetlen kezdet maga az isteni erő, melly a' világot önmagából (talán mint a' brachmanok hivék, kifolyás által) formálja? Mert emlékezetbe hagyatott, hogy az Isten Pythagoras' gondolatjaként, bizonyos lelki substantiákat hozott elő saját magából, mellyek egyéb dolgoknak részszerint kezdet gyanánt szolgáljanak, részszerint azoknak kiformálását bizonyos harmonia, rend, és osztályok szerint végrehajtsák. 'S ezen hiedelemben az sem csinál nehézséget, hogy lelki substantiák tétetnek a' materiai dolgok' kezdetévé; mert Pythagoras az egész világon keresztülömlött isteni erőt léleknek nevezte ugyan; de a' szót csak a' durvább materia' ellentételében kell érteni. Ezen lélek ő nála aetheri 's tűzi természettel bír; és nem láttunk e példákat már a' jóniai physikusok közt, hogy egyetemi kezdetűl hasonló természetü substantia vétetett? A' különbség csak az, hogy a' jóniai bölcseknél a' kezdet-substantia általváltozott világgá: Pythagorásnál ellenben a' világot magából, de magától különböző materiában öntvén ki, saját természetét tovább is megtartotta, 's abban; mint lélek a' testben, él és tenyészt.

Plutarchusnál van egy hely, hol az eddig mondot-

takkal ellenkezőt olvasunk; mert ezen helynél fogva Pythagoras két egymástól független kezdetet taníta: az egyest tudnillik, melly maga az értelem, 's minden jónak forrása; 's a' kettőst, mellyet daemonnak, 's gonosznak nevez, honan származik a' materia' sokasága 's a' látható világ. Ez előadásban nyilván mindegyik kezdet cselekvőnek tétetik fel; mindegyik különbözőleg, sőt ellenkezőképen munkálódik: két illyen kezdet tehát sem egymásból nem származhatott, sem egymásra behatással nem lehetett. Az illy historiai ellenkezésekből eredő nehézségeket, minekutána semmi kútfőket nem bírunk, elhárítani hatalmunkban nem áll: azonban megjegyezhetjük, hogy ezen plutarchusi tudósítást a' többiekhez számlálván, a' pythagorasi kezdetekről három feltételt formálhatunk. Mivel vagy az istenség volt egyedűl való kezdet, 's magából hozta ki a' materiát; vagy az istenséggel egyformán örök a' materia is, de csak szenvedő állapotban; vagy a' két örök kezdet közűl mindegyik saját, 's egymástól különböző tehetőséggel van felruházva.

E' három lehetséges mód közűl valamellyik szerint formáltatott a' világ, melly alakjára nézve gömbölyű, mivel a' gömbölyű figura legtökéletesb minden figurák közt. Ennek közepére Pythagoras tüzet helyheztetett; 's vagynak, kik azt vélik, hogy e' középtüzen a' napot értette. Nincsen is hihetőség nelkűl, hogy a' nap' helyének ez ismeretével azon kornak emberi birtanak. Plutarchus legalább a' Pythagorásnál régibb Numáról ezen tudományt felteszi; azt beszélvén, hogy Vestának kerek templomot épitetett, 's a' szent tüzet, mint a' nap' symbolonát annak közepén őriztette. De bár mit kelljen az említett középtüzen érteni, annyi bizonyos, hogy a' körűl az egész csillagos ég földdel 's több planetákkal együtt tíz (vagy

a' Photius' Anonymusaként tizenkét) körben tanitatott forogni; ugy tudnillik, hogy a' több köröknek ugyan mindegyikében egyegy égi test, vagy sphaera mozogjon; a' tizedikben pedig a' csillagos ég, minden más köröket magában tartván fussa pályáját. E' tíz körbeli, egymáshoz mérsékelt sphaeramozgás már bizonyos, emberi fülnek hallatlan, de kedves hangokat okoz, az úgynevezett sphaerazengést. Nem lehet ugyanis hogy e' temérdek testek' mozgása csendességben történjék, 's a' dolog' természete hozza magával, hogy a' pályák lassúbb vagy szélesebb volta szerint különböző, azaz, véknyabb és vastagabb hangok okoztassanak. Ezért (így tanítja ezt Ciceronál az idősb Africanus) a' felső körben forgó csillagos ég, a' maga gyorsabb fordulatában vékony 's fennhanggal mozog; a' legalsó holdi pálya pedig legvastagabb zengést ád. 'S így mindegyik körből, az egyformán hangzó Mercuriust és Venust kivévén, egymástól tisztán megkülönböztetett hangok jőnek, mellyeknek erejét a' halandó fül el nem birhatván, megtompúlt; ollyformán, mint például, a' hajdankor' irói a' Nilus' kataraktái mellett lakók felől regélték.

Ezek a' zengő sphaerakörök (mellyeken túl semmi egyéb nincsen végetlen ürnél, hol a' világ lélekzik, vagy ha a' lélekzést úgy akarjuk érteni, mozog) . . . .
. . . .
. . . .

T ö r e d é k e k.

I.

οι δ' αλλοι φιλοτητα και ορκια πιστα ταμωμεν.

Azalatt míg a' földnek bálványt imádó népei egymást kölcsönös szelidséggel eltűrték: Cambyses, a' tiszta vallásu persa, ki nem imádott bálványokat, de a' mindennek alkotóját világosság' symbolona alatt tisztelte, szentségtörő kezekkel rabolta ki Aegyptusnak templomait, 's ikonoklastai dühösséggel vágá agyon az imádtatott Apist. E' történet több figyelmet érdemel, mint talán első tekintettel látszanék; 's megérdemli a' vizsgálatot azon kérdés: mik legyenek az okok, mellyek az embereket a' vallásra nézve tűrőkké vagy nem tűrőkké csinálják?

Én azt hiszem, 's azt hiszik minden mások is, hogy az emberi értelem' setétségének és felvilágosodásának számtalan lépesői vagynak. A' kóborló kalmukcsordáktól, kik házat és templomot építni nem tudnak, a' Phidias' Jupiterét imádó görögig épen ollyan nagy a' köz, mint ezen görögtől a' felvilágosodott értelmü theistáig. A' kalmuknál

vallástűrőbb teremtvényt ismerni nem lehet. Azt fogjuk már következtetni, hogy a' tűrés a' vallásbeli nagy tudatlanságnak, 's a' lélek' és értelem' miveletlenségének következése? A' következtetés ha nem való is, de nincsen még is a' valónak szine nélkül. A' kalmuk soha sem csinált senkit eretnekké, de Athenának birái előtt Aspasia vallástalansággal vádoltatott, Anaxagoras hasonló vádért szökni kényszeríttetett, 's Sokratesnek méregpoharat nyujtottanak. A' persa nép' vallása tisztább volt mint a' görögöké, 's minő nyomásban volt ezen nép alatt az aegyptusi isteni tisztelet, minden tudja. A' keresztyén vallás is eljött végre a' földet megvilágosítani, 's íme vérözön borítá el a' világot! Constantintól nagy Károlig és az Amerikát terítgető spanyolokig a' vallásnak hirdetői *igen sok esetben* halálnak angyalai is voltak egyszersmind.

De nem így! Minden vallás (jó vagy rosz), az igaz istenségről való homályosabb vagy tisztább értelemből vagy csak érzelem és sejdítésből veszen eredetet. Az emberek különböző módokon különbözőképen szerzettek a' magok vadságának és gonoszságának a' vallásra befolyást, de azért a' vallásoknak eredeti principiumik, bár gyakran meghomályosíttattak, de nem romolhattak meg. Azért bátran állíthatjátok, hogy nincsen vallás, mellynek természetébe a' tűrhetetlenség beleszőve lenne, 's ha kérditek honnan tehát, a' vallásbeli tűrhetetlenség 's üldözés? felelem: mélyen fekszik az az emberi lélek' természetében.

Ki csudálkozott valaha azon, hogy az emberek különösen és a' nemzetek közönségesen a' magok vélekedéseit és szokásait minden idegen vélekedések és szokások felett kedvelik, 's az azokkal ellenkezőket kisebb

nagyobb mértékben visszásoknak, vagy épen botránkoztatóknak gondolják? Ha már az illyen vélekedések és szokások traditio és vallás által sanctionáltattak, természetes hogy azokat illettetni 's csufság' tárgyaivá tétetni nehezen szenvedjük. A' déli tenger' szigeteinek félénk lakosaik soha sem titkolhatták el neheztéléseiket, midőn a' rettegett europai valamelly szentnek vélt madarat ejtett le.

De bántani, és a' bántásért haragudni két' egészen különböző dolog. A' déli tenger' szigeteiben soha sem kérdezte meg senki az europait: mi legyen vallása? 'S a' pusztákról pusztákra bódorgó kalmuk, kit sem egy oltár, sem egy kápolnácska, 's csak egy idomtalan kő vagy farakás is atyjának isteneire nem emlékeztet, bár neki is megvagynak az ő apró vélekedései 's szokásai, soha sem igyekezhetett magának a' vallás' valamellyik oldaláról olly ideát szerezni, melly valakinek ellenkező ideájába megütközhessék, 's neki szivét és fejét hevülésbe hozhassa. A' kalmuk tehát üldözne jószágod miatt, de nem vallásodért. A' görögnek pedig ki a' maga fényes templomaiban, a' Phidias, Praxiteles 's Scopas által készült művekben, áldozati pompákban, oraculumokban 's több e' félékben ezer édes csalatást, lélcknyugalmat, 's nemzeti lelkesülést talál, veheted e rosz neven, ha a' mind ezekkel nem gondoló philosophusban megbotránkozik, nem szenvedi, hogy az ő nála okosabb legyen, 's azt, a' ki ha talán javát akarja is, de nem elég szelidséggel közelget felé, a' felbojgatott babonának dühével űzi vissza? Ellenben a' vele együtt élő idegen vallások szentek ő nekie. A' sokféle bálványozó nemzetekben testvéreket talál; mert nem érezhető hasonlatosság van e a' bálványozásnak minden nemei közt? Jupiter és

Osiris mind a' kettő kép, 's mind a' két kép symbolon, mellynél a' religionak érzéseitől meghatott szív az egész látszó teremtésnek egy köz atyját, egy köz fenntartóját sejditgeti. A' háznak védistenségei (Lares) a' római császári palotákban, 's a' négernek rongyba takargatott fétisei; az olympiai hasonlítatlan Jupiter 's a' lapponnak faragatlan kődarabjai; a' római Pantheon, 's a' druidáknak szent berkeik: tagadhatatlanul egy eredetüek, 's az emberi szívnek egyforma esdeklései 's szükségei által hozattak világra. Nem következik e tehát, hogy ezek a' különböző vallásu bálványozók ne csak ne üldözzék egymást a' vallásért, de szeressék, 's vallásaikat egymástól gyakran eltanúlgassák? Való ugyan, hogy a' görög útálta a' carthágoi templomok' áldozatjaikat, 's hogy J. Caesar, a' római főpap, a' druidákat szent berkeikből kitiltotta: de csudálhatod e, ha a' szelidebb érzésüeket az emberáldozatok iszonyitották? Az olly resultatumokat, mellyek az emberiség' kitisztúltabb érzelmeiből folytanak ki, soha sem kell vallásos buzgólkodásból következtetni. A' melly szellem ma hindus özvegyeket megégetni, 's az afrikai feketéket eladatni tiltja; azon szellem lelkesítette hajdan a' görögöket, hogy a' carthágoi véráldozatokat megszüntetni kívánják; 's Caesart, hogy az útálatos gyermekégetést a' druidáknak meg ne engedje.

Jól tudom azon római törvényt is, melly az idegen vallásokat tilalmazta. De ezen tilalom egészen politikai okból vett származást. Épen az az ok, melly a' vallást Rómának polgári alkotványával szorosan egybefűzte, tiltotta meg az idegen vallásokat, nehogy az igazgatásnak tudta nélkűl a' polgári alkotványnyal ellenkező principiumok csuszszanak be. 'S mind e' mellett is nem tisz-

telte e Róma a' görög, phoeniciai, aegyptusi, lybiai 's több istenségeket is? Indítatott e valaha Rómában, a' keresztyén századok előtt, lélekismeretbeli pör? Volt e propaganda és missio? A' polytheismus a' maga ezerféle alakjaiban mindig arra ment ki, hogy vagynak sok rendű kisebb és nagyobb istenek, 's azok közt minden különös tartománynak, városnak, helynek a' maga saját istenségei. Ez a' név: Isten, régen mint ma, emberfeletti hatalmat jelentett. Midőn tehát a' bálványozó saját hazájának Istenét imádta, nem tanulta meg az idegen föld' ismert és nem ismert istenségeit utálni. Imádlak benneteket istenek és istennék, kik e' várost lakjátok; így kiált fel Hanno az idegen földre léptével. 'S a' hit, mellyből ezen kiáltás származott, bizonyosokká tesz benünket, hogy az emberi fejben miatta térítő gondolatok 's üldöző szándékok nem teremnek.

Azon nemzetekkel, kik a' bálványozás' setétségéből kilépvén, az istenségről tisztább ismereteket nyertenek, a' történeteknek egészen más scenájok tűnik fel. Az egyedűl igaz Istenben való hitnek két kiváltképen való következése lőn. Egyik, hogy a' polytheismus bálványai hamis istenekké lettenek; másik hogy bizonyos megszabadításnak, váltságnak, idvességnek, azelőtt egészen ismeretlen reménye ébredett fel általa, melly remény egyenesen és egyedűl a' hittől lévén felfüggesztve, különbözött mind attól a' mit valaha az elysionról, boldogok szigeteiről 's több e' félékről meséltenek. Ezen két következés támasztott az igaznak hitt vallás' híveiben a' bálványok és bálványozók iránt útálatot és szánakozást, honnan eredt a' buzgólkodás és térítés; mellyek által, a' szerint a' mint a' buzgólkodó és térítő

vagy gyengébb vagy erősebb vala, vagy üldöztetés származott vagy üldözés.

Igy hozta magával az emberi nemzet' balsorsa, hogy épen a' megtisztúlt vallásokkal kellett a' legrettenetesb scenáknak feltűnniök. Mert egyedűl ezen vallások tették lehetségessé az igaz és nemigaz, hit és imádás felett vetélkedést. Ezen vallások köthették öszve legelőszer a' hitet az életutáni boldogsággal, 's támaszthatták fel az emberi fejben azon gondolatot, hogy a' mindennek alkotója csak egy bizonyos, meghatározott mód szerint kíván imádtatni. Ha megtörtént, hogy Europának egyik legmiveltebb nemzetében az abéczének két hitvány betűje miatt embervér ömlött ki: minek nem kell megtörténnie, midőn a' vetekedés a' mennynek ügyévé tétetik, 's az olly könnyen felfortyanó 's erőszakoskodó emberi természetet ez által vad elragadtatás kapja fel? Csak igen hosszu mivelődés után juthat az emberiség azon pontra, hol a' hit a' maga részegségéből feljózanúl, 's a' buzgóság emberszeretettel mérsékelve megengedi, hogy a' vallás úgy tűnjön fel, mint a' hogyan azt a' kijelentő mennyei hatalom gondolta, 's vér helyett jótéteményekkel borítson bennünket.

Mózesnek népe üldözött és üldöztetett, mert a' maroknyi nemzet útált mindent, ki az ő Istenét nem imádta, 's a' frigyládának nem ismerte szentségét. Útált, mert a' bálványozó, ki nem ismerte Jehovát, nem is volt annak elválasztottja, mert a' bálványozó nem akarta szemeit megnyitni, 's azt látni a' mit a' mózesi nép egyedül igaznak hitt; mert e' nép a' maga ellenségeit úgy nézte, mint Jehovának ellenségeit is egyszersmind, 's kevély lévén azon gondolatban, hogy egyedűl ő az, ki

illy tiszta ismeretekre jutott el, elég merész volt önnön dolgait az istenség' ügyévé tennie.

Az, ki a' Jehovát imádó vallás' magvaiból a' keresztyénséget felvirágoztatta, tüköre volt a' szelidségnek. De azon meghagyásban: Menjetek el 's tegyétek tanítványokká a' földnek minden népeit, befoglaltatott mind azon sok gonosz, a' mit az elküldöttek a' földnek minden népeitől azután szenvedtek. A' terjedni akaró új tudomány egyenesen vitt, a' fenálló vallások ellen, kemény csapásokat. Különözés, buzgólkodás, bálványfelforgatás, 's több e' félék térmészetesen vonták magok után az üldöztetés' sokféle nemeit. Ugyan azért Jézus nem szerencsét és uralkodást, de szenvedést és halált jövendölt hiveinek. Betölt a' jövendölés pontosan!

De végre a' keresztyén vallás, Constantinban, thronusra szállt, 's ugyanazon okok ugyanazon resultatumokat, hanem különböző alakban, hozták elő; 's az üldöztetésből üldözés lőn. A' gondolat: egyedül ezen hitben van idvesség, az emberi romlott szivben ezer roszaknak, ezer iszonyitó történeteknek kútfejökké változott. Mert ha a' pogányok ellen tett rettenetességeket, az egyedül idvezítő hit iránt talán szertelen, még is fundamentomában nem kárhozatos, buzgósággal fognád menteni: mint mondandasz azon dühösségről, melly a' keresztyénségnek mindjárt elejétől fogva eretnekeket csinálni, és kárhoztatni, és üldözni, és gyilkolni, és égetni meg nem szünt? A' külön értelmü secták felgyúladt haraggal küzdöttek egymás ellen; 's a' szelid Jézus' tudományában neveltetett keresztyénnek fúlánkját pogány, zsidó és keresztyén egyformán érzették.

Ezen értelmekre szakadás, 's azt követő üldözés

setét és világos századokon keresztül folyvást tart. Az első századtól fogva a' nicaeai gyülésig, a' keleti ecclesia' szakadásáig, a' csehekig 's Lutherig, ettől a' mi korunkig szakadatlanúl szóratva látjuk az egyenetlenség' magvait. Dicsekszünk tudománynyal, dicsekszünk felvilágosodással, szentséggel' virtusokkal, 's ime még nem tanúltuk meg egymást tűrni, egymást szeretni, egymással egyesülni, egymásnak engedni. Magok a' reformatiónak oszlopai, kik magokat az igazság mellett mondották feláliottaknak lenni, 's kik ezen igazságért Europát vérözönbe mártották, meghasonlának egymás közt, 's követőik századok után is csak félénken közelítnek egymáshoz.

Láttam százakat kik minden hitet és tudományt csúfoltak, a' világosság' főpontján lenni vélték magokat, még is sectájoknak más secták iránt beszívott gyülölségét örökség gyanánt hordozták keblökben. Jól mondá Lessing: „A' babonára, mellyben nevelkedtünk, hijában ismerünk rá, azért nem veszti el rajtunk hatalmát, 's nem mind szabadok azok, kik lánczaikat csufolják.“ —

Valljuk meg egyenesen, de valljuk meg töredelmes szívvel, hogy még most is sok részben ott vagyunk, a' hol a' Julián keresztyén' alattvalói voltanak. „Tudta Julián tapasztalásból, mond Marcellinus, hogy vad állatok nem fenekednek ugy az emberekre, mint a' hit' ágazataiban egymástól különböző keresztyének egymásra.“ Szerencsétlen hajlandósága az emberi szívnek, melly mennél kevesebb van megengedni való, annál nehezebben enged meg! Ime a' muzelmánok békében hagyván a' világnak minden religióit, egymást az Ali' successiója miatt gyülölik és átkozzák!

'S hogy ezekről az Izlam' vallóiról esett szó: fejtsétek meg nekem Baylenek (ki nem volt olly istentelen, mint sokan állítják) egy kérdését. Honnan jön az, hogy Mahomet erőszakot és üldözést parancsol híveinek minden idegen vallások iránt, 's azok még sem üldöznek; Jézus pedig szelidségre, emberszeretetre, 's tűrésre tanítja követőit, 's azok még is dühöket az oczeánon is keresztül vivék? Ugy látszik, azon planumnak, melly szerint Mahomet a' maga vallását egyedül a' leendő hódítás' eszközéűl gondolta ki, nagy befolyása lett a' következő időkre. Az ő követői nem annyira lelkeket, mint kincset és tartományokat nyerni vágytanak. A' hódolás gyakran egyezés és szövetségek által készült meg, mint Jerusalemben, 's Konstantinapolynál; 's a' hódítás és térítés közt megoszlott ember nem feküdhetett olly hévvel az utolsónak, mintha azt egyedül tartotta volna szemei előtt. De Jézus azt mondá; oszd el minden javaidat a' szegények között 's kövess engemet! Ezen szavakban feküdt a' következett enthusiasmusnak, 's földiektől elvonúlásnak magva, melly egyenesen lelkeket nyerni buzditott, 's még akkor sem szünt meg új meg új jövésekkel sarjazni, midőn az elosztás helyett gyűjtés, 's a' földiektől elvonúlás helyett földiekhez ragaszkodás kezdett feltünni. Mahomet és a' kalifák 's azoknak követőik egy nagy birodalmat ohajtottak és nyertenek; a' keresztyénség sok nagy és kicsiny birodalmakon keresztűl határtalan kiterjedést ohajtott, 's még nem nyert. Amazoknak hódításaikat belső oknak és külső fegyvernek egyszer akkor meg kellett akadályoztatni, 's a' hódítói lélek' elnyugvása, a' despotismussal járó indolentia, az idegen hitű jobbágyság' nagy számából eredett belső politikai ok, europai kabi-

nétek' befolyásaik, 's keresztyén népektől való kereskedésbeli függés, 's más illyenek elesendesíték Mathomenek térítő fegyvereseit. A' keresztyénség hosszú szenvedések által képzette magát az ezredekig tartó fáradhatatlan pályára. Lélekvadászás, setét 's világos századokon keresztül folytatott csupán religiói küzdés, a' theologiának mesterséges szövedéke, a' hierarchiának különös alkotványa, 's abban és az ellen történt közvetetlen viadal, 's több illyenek eselekedték azt: hogy a' kezdet' századaiban charakterül nyert makacsság és exaltatio hosszú nyomokat hagytak magok után, 's gyakran magoktól is, de sokkal többször a' hatalom és kincsleső fejek miatt, az iszonyító scénákat időről időre újolag felhozták, 's nem ritkán azon gyanút kényszerítették ki lelkünkből: ha nincsen e az üldözés' szelleme magokba a' vallás' alkotó részeibe lehellve? Emlékezünk ugyan a' rettenetes versre: sangvine fundata est ecclesia. — De mi előbbeni állításunknál maradunk. Nem, a' szeretetreméltó vallásban nincsen hiba. Feltétetett a' fáklya, hogy világoljon a' vándornak; az őrült lekapta azt, 's tartományokat perzselt fel általa. Felemelte magát az erőszak, 's hitet parancsolt, 's virtus' szinével leplezte bünét, azt mondván: hogy emberszeretetből 's szánakozásból erőszakoskodott. Gyönyörű példái az emberszeretetnek! Igy látja a' keresztهad' lovagja, mint haldoklik a' vizbe bukott szaraczén, felé siet, 's rámondja a' sakramentomnak szavait; 's mélyebben nyomja a' viz alá, hogy megfúljon!

Azt mondjátok: „Emeljük felül lelkeinket a' babonán, szabaditsuk meg fejeinket a' vallás' előitéleteitől, világosodjunk fel, 's boldogok leszünk; mert üldözni és üldöztetni nem fogunk!" — Ugy van, arra, hogy másokat

tűrjünk 's még ellenkező értelmeik mellett is tűrjünk, a' felvilágosodásnak bizonyos lépesője kivántatik meg: de ezen felvilágosodás, 's a' vallástalannak felvilágosodása közt nagy a' különbség. Nem csak fejeinknek, de szíveinknek és fel kell világosodniok, 's mindent a' mi az emberiségre tartozik, tisztelnünk kell, 's még akkor is midőn másoknak javokat kívánjuk, nem saját szeszeink szerint kell a' mértéket venni, mellynél fogva azok boldogítassanak. Minden felvilágosodás által (a' szónak legjobb értelmében) csak az emberi boldogságnak kell elősegítetnie. Azt akarom mondani, hogy én azt, a' ki túltette magát a' jó és rosz' különbözésének érzésén, nem mondom felvilágosodottnak; mert a' főnek és szívnek felvilágosodása nem egyéb, hanem az emberi értelemnek 's az emberi érzéseknek a' lehetséges pontig vitetett kimiveltetésök. A' religio tulajdonképen nem az értelemnek tárgya. Van benünk bizonyos érzelem, mellyet religiói érzelemnek nevezhetnénk, melly szintugy mint a' szépnek érzete különböző emberekben különböző mértékkel találkozik. Egyben kifejti magát, másban ki nem fejtetve, vagy épen elnyomatva vagyon. Azt hiszem, hogy a' vallástalan úgy áll ezen tekintetben a' vallásoshoz képest, mint a' poetai szellem nélkül született grammatikus a' maga Homérjához vagy Virgilhez. Az tehát a' mi a' vallástalannak felvilágosodásúl tulajdoníttatik, épen úgy csonkaság; mint csonkaság a' szépet érezni nem tudni, 's meg nem foghatni, mi legyen egy ariostói mestermüvben, vagy egy rafaeli festésben méltó a' tiszteletre.

Az tehát, kinek a' religióra nézve felvilágosodást lehet tulajdonítani, érzi a' különbséget a' lappon' vallása 's a' tiszta theismus közt, de érzi azon örökre közönsé-

ges okot is, mellyből mindegyik homályosan vagy tisztán kifejtőzött. Ő szánja azon embertársait, kiket a' vallásnak gonoszúl vezetett állításai vadságra gerjesztenek, — a' gyermekégető druidot, 's az ellenséget feláldozó mexikóit. De nem gyúladozik dühösségre, 's hatalmában állván, úgy fogná őket jobb utra vezetni, mint az okos mester talentumokkal bíró, de azokat mind eddig nem jó úton mívelt tanítványát. Ő fogná érezni, hogy az értelmet kényszeriteni nem lehet, 's hogy vagynak emberek, kik a' világosodás' egy bizonyos pontjára soha sem juthatnak el, 's ezeknek szíveikből nem szakasztana ki mindent, a' mit a' hideg ész szükségtelennek lél ugyan, de a' szív ezer meg ezer kicsinységeknél fogva fontosnak hiszen. Különbséget tenne a' vizsgálódás és érzés közt. Tudná, hogy az értelem' gyengeségei miatt a' leghidegebb vizsgálódó is számtalan tévelygéseknek van kitétetve: az el nem romlott szívnek érzései pedig egyenesen visznek benünket a' pont felé, melly körűl a' vizsgálódó értelem örök tapogatózásban kereng, és reá ismerni nem bír elég erővel.

A' szerint az a' philosoph, ki a' maga vakmerő állításait a' való' fáklyáinak lenni hirdeti, igen is távol van a' felvilágosodásnak azon lépcsőjétől, mellyet az ember képes elfogadni. Ő gyűlöli vagy neveti, 's kisebb nagyobb mértékben igazságtalanoknak véli mind azokat, kik értelmétől különbözni fognának. Ismerjük meg értelmünknek gyengeségeit 's engedjük magunkat a' szívnél és a' religionak megtisztult érzelmeinél fogva vezettetni. Ezen érzelem, melly nem nyughatatlanít, mint az értelmi vizsgálatok, midőn megnyugtat benünket, önkényt vezet a' közönséges emberszeretetre és türelemre.

Mert a' ki magában megnyugodott, az nem fog másban veszekedésnek tárgyait keresni.

Mit tegyenek mindezek, 's mikre czélozzanak? megvallom nektek, magam is csak homályosan tudom. Egyik gondolat szűli a' másikat 's így tovább, míg végre az utolsó talán egészen mást mond, mint az első hagyott sejdíteni. Azt mindazáltal tudom, hogy mind azon gondolatok közűl, mellyeket phantasiám ígéző szépséggel szokott meggazdagítani, engemet egy sem enyhit úgy, mint az elszakadozott religiói secták' egyesüléséről való gondolat. Mennyi sérelmei az emberiségnek, mennyi gyűlölség, útálat, csúfolás és üldözések lennének semmivé! Az emberiség egyik igen nehéz terhét levetve állana elő, 's az út a' közönséges mivelődésnek megtisztítatnék; félszázad alatt talán többet haladnánk, mint azon idő óta, midőn a' reformatio Európát megrázkodtatá.

De hol kezdeni a' colossalis munkát? de kivel? de miként? Ki fogná a' maga véleményeit megtagadni? Ki fogna az emberiség' javáért más iránt engedelmes lenni? 'S nem azt lehet e előre gondolnunk, hogy egy illy próba újabb makacsságot öntene a' felekbe? és — és — ah de ezen kérdéseket ki fogja felfejteni?!

II.

Tu regere imperio populos, Romane, memento.

Minden tudja sorsát a' római birodalomnak; tudja miként enyészett el azon jobb vagy roszabb igazgatók'

hosszu sorok alatt, kik Augustus nevet viseltek, az a' nagyság, melly az ismeretes földnek tartományait századokig tartá rettegésben. Lankadva 's eltompúlva minden magosabb, minden szentebb érzés előtt vették fel a' berohanó barbarusoknak jármaikat a' hajdan szabad rómaiak; 's úgy látszott, hogy az igazságos Nemezis épen azt és épen olly mértékben akarta velök éreztetni, a' mit 's a' millyen mértékben ők a' hódoló világgal olly sokáig érezttetenek. De a' sors, melly egykor a' virúlásnak indult város felett a' camilli lelkekben lebegett, most sem hagyta el azt. Nem hijában találtattak valaha a' fundamentomokban lelt ökörfejről 's a' helyéből nem mozdúló határistenről szóló magyarázatok: a' ,világ' birodalma ezen temérdek planetának csak egy parányi részecskéjéhez köttetett, 's ez a' capitolium vala. Saját lángjaiban oszlott fel a' Phoenix, hogy még egyszer hamvaiból megifjodva szállhasson elő; 's ki tagadhatja, hogy az új Romának hatalma nem vala csekélyebb, mint a' régié? Mert, hogy a' lelki igazgatást elhallgassam, nem osztogatott e az új is koronákat? 's nem ez vala e, melly az új világot — a' földgolyóbisnak hasonfelét — egy vonással Spanyolország és Portugalia közt megosztotta?

Nehéz volna azon számtalan okokat egyenként különválasztanatok, mellyekből a' hierarchiának temérdek alkotványa kifejlett: de úgy vélem, nem csalatkoztok midőn a' papság' nagy tekintetét 's az által szerzett gazdagságait a' hierarchia' legelső talpkövei közé számláljátok.

Ezen tekintetnél, 's ezen gazdagságnál semmi sem történhetett természetesebben. A' keresztyén papság épen azon emberi természetből kifolyó környűlményeknél fogva emelkedett fel, mellyeknél fogva már kezdettől

számtalan vallásnak, 's számtalan nemzetnek papjai felemelkedtenek.

Jézus azon században jelent meg, mellyet az emberiség' akkori periodjában, világosodás' századának lehet mondani. A' görög philosophiával együtt a' vizsgálódásnak szelleme az egész ismeretes földön — a' római birodalmon — elterjedt Megavúlt a' mythologia, 's az iskolai falak közt titokban forrott deismus készen tartá az útat, mellyen egy új, a' philosophi századhoz illő vallás elindúljon. A' zsidók, kiknek vallások a' deismuson fundáltatott, de sürü 's határba szorító ezeremoniákkal 's a' Messiás után várással terheltetett, magok is érzették egy vallási revolutiónak szükséges voltát. Erre mutatnak a' szakadások 's a' Messiás után nyughatatlan ohajtozás, melly Jánosnak 's később Jézusnak annyi követőket szerzett volt. A' megtisztult zsidó vallás alkalmatos lehetett, hogy philosophusi fejeknek is tessék, 's Jézus, ki annak tisztitását vette magára, vallásának egyszerüségével az akkori idő' szellemét nyomta ki. „Jézus, mond Villers, egy közönséges religiónak, egy kosmopolitai ecclesiának, 's az emberiség' egy köz atyai tekintet alatt leendő testvéresedésének ideáját fundálta meg." — A' szív, mellyben ezen nagy idea származott, kétség kivül szelid volt, 's ki nem akart pusztító revolutiót indítani, tudatlanoknak 's együgyüeknek jelentette ki magát. Élt velök a' legszebb barátság' körében, mint ezek is éltek azután követőikkel. Hatalom nem volt, de tekintet adta szabadsággal legmegegyezőbb képét az uralkodásnak. A' ki püspökséget kiván, mond sz. Pál, jó dolgot kiván. Azaz, olly társaság, melly többekből, következőleg tanultakból 's tudatlanokból, mély belátásuakból 's ollyanokból áll, kiknek más után kell hallgatniok, egy olly társaság

igazgatás 's fők nélkül fenn nem állhat. Sz. Pál nem lehetett Hildebrand, de nem is lett volna; mert azon enthusiasmus, azon elfogattatás a' mennyeiektől, melly neki 's korának sajátja volt, lelkét más utra fogta volna hozni minden esetben. Azonban magának tartotta a' gyengéket igazgatni 's erősíteni, és ugyan azt tették mellette és utána minden más apostolok, tanitók, püspökök. Az igazgatásnak szelleme 's következései minden formák alatt egyek maradnak, 's mikor Constantin a' keresztyén vallást thronusára helyhezteté, 's a' tanitás és térités politikai tárgyak levének, lehetett e másképen, mint, hogy a' clerus' nagy tekintetének 's gazdagságának talpköve megvettessék.

Royer, chavannesi pap, ki a' national conventben a' clerus' gazdagságát ostromlotta, azt vallja, hogy a' nemzetek kiváltképen két hatalom által igazgattatnak, királyi és papi hatalom, azaz, polgári törvények és vallás által. Ez az oka, hogy elejétől fogva minden társaságokban a' világi és papi hatalom egymással correlatioban, 's többnyire öszveszőttek valának. Jézus' vallása volt talán minden vallások között első, melly a' politikával egybeköttetésben nem állott. Miért? hosszasan magyarázni nem szükség. Egy megvetett 's nem eléggé ismeretes nép' körében támadván, lassan 's lárma nélkül terjedvén a' pogányok között, mint valamelly philosophi sectának véleményei terjednek; majd az uralkodó széktől üldöztetvén, láthatni, mint kellett ezen vallásnak isoláltan ott állani, 's terjedésében apró 's belső igazgatásokra nézve saját pásztoraiktól 's püspökeiktől függő társaságokat formálni. A' vallás különbözik a' philosophiai véleményektől, különbözik a' polgári törvényektől. A' vallás szivhez szól, annak rendeléseit úgy nézzük, mint saját gondolatainkat; mert ideái

velünk amalgamáltattak, 's boldogság' érzetével 's reményével lévén öszvekötve, mindent teszünk nehogy a' boldogító hittől elszakadjunk. Világos, hogy a' valláson épült igazgatás (mind addig míg a' vallásban hiszünk) erősb minden más igazgatásnál: világos, hogy a' keresztyén hierarchiának legelső talpköve az apostolok' 's első püspökök' idejökben vettetett meg.

Constantin keresztyénné lett, 's az eddig isolállatott vallásnak öszveérésbe kellett jőni a' politikai dolgokkal. Természetes, hogy ezen öszveérésbe jövetel nem ugy esett meg, mint a' pogány vallásokkal történt volt. Pogány igazgató vette fel a' vallást, melly azt tanítja, hogy ő bene van és sehol másutt nincsen idvesség. Egy illy vallás nem szolgálhatott ugy az igazgatásnak, mint a' régi vallás szolgála. A' vallás, melly elvonván a' földiektől az égieket szemlélésre, tiszta moralitásra, 's életutáni boldogság' reményére vonz, bizonyosan felül tartotta magát a' thronuson; 's szolgái ha még nagy hatalommal nem birtanak is, de birták az emberi szíveket a' szívhez szóló vallásnál fogva; birták az uralkodók' szíveiket is, mert nem pontifexek, és augurok, és haruspexek voltanak, kiknek politikai elrendeltetésök minden okosabbak előtt tudva lehetett. Innen jön, hogy még ekkor is a' vallás és papság az igazgatástól 's a' világi hivataloktól sokképen különválva maradtak, sem pedig a' világi rendek nem vettettek alája, mert a' status ment be az ecclesiába, nem pedig az ecclesia a' statusba. Mennél felebb megyünk a' históriában, annál világosabbnak találjuk ezen állítást. Következett, hogy egy olly vallásban, melly kosmopolitai principiumokon épült, 's alkalmatos volt különböző országokban különböző igazgatások alatt fennállani; 's mellynek igazgatását a' fejedel-

mek már papi kezekben találták 's belőlök ki nem vették, következett, hogy a' papi igazgatások is lassanként terjedjenek, mint a' római, konstantinapolyi, 's alexandriai igazgatások. 'S mivel ezen terjedések ugyanazon egy birodalomban estenek, kellett e hogy a' birodalom részekre oszolván, 's több fők által igazgattatrán, a' papi igazgatások a' világ szerint megoszlott részekre ki ne terjedhessenek? Nem ugyan az maradt e a' vallás' szelleme? Nem ugyan az e a' keresztyénségre tért népek' 's fejedelmek' tisztelete azok iránt, kiknek kezeikben a' vallásbeli igazgatást találták?

Bayle midőn a' comanai Bellonának nagy hatalmu papjáról beszél, ezt veti hozzá: „Épen az a' szellem, melly a' keresztyén papokat jószágokkal 's méltóságokkal halmozta, már a' pogányságban is kimutatta magát. E' szerént hijában változnak meg a' principiumok, 's a' dogmák; a' természet mindig visszaveszi saját jusait; az a' mi machinalis szenvedelmeken épült, el nem idegeníthető, 's praescriptio alá nem eső uradalom. A' vallási nagy revolutiók hosszu időkre kiforgathatják a' természetet birtokaiból, mellyekbe az még is előbb vagy utóbb ujra visszalép.“ — Higyétek el, hogy a' memphisi papokon és brachmanokon kezdve a' zsidó nép' igazgató főpapjaiig, a' comanai papig, a' római püspökig, a' lámákig, 's a' parányi tongatabunak félmeztelen lelkipásztoráig csak egyetlenegy szakadatlan láncz nyúlik az emberiség' történetein keresztűl.

Úgy vélem, hogy a' mondottakon kivül is nem tartotok szükségesnek semmi magyárazatot arra: honnan vette légyen magát az a' gazdagság, melylyel a' clerus bírt, 's az a' hatalom melylyel a' lelkieket igazgatta? De hogyan emelkedett fel ezeken az az erő, melly túl a' lel-

kieken a' világiakat is pálczája alá kényszerítette, melly a' keresztyénségnek legszebb részét általölelve tartotta, 's óriási lépésekkel látszott az universalis monarchia felé közelgetni? ez minden bizonnyal megérdemlené figyelmeteket, ha valaki előttetek felfejteni készűlne.

Egy mély belátású író Hildebrandot a' nagy hódítókkal egy sorban helyheztette, azt állítván, hogy a' hierarchiát megfundálni nem került kevesebbe, mint akármi nagy világi birodalmat. 'S a' historiát veszi tanúnak, melly nyilván mutatja mennyi gátat kelle a' hierarcháknak minden lépteikben általhágni, mennyi ellenkezéseket meggyőzni, mennyi nehézségeken 's veszélyeken keresztűl küzdeni! Elhiszem; de ohajtottam volna azon nagy írótól megkérdezhetni: minő különbséget lel ő a' közt, ha egy kicsiny respublicának (mint hajdan a' római volt) bajnok tagjai nagyravágyás és természetes bátorságtól lelkesedve hódoltatásra indúlnak ki, 's lassanként de szakadatlanúl nevekedő erővel végezetre egy roppant birodalmat állítanak fel; és a' közt, ha egy fegyvertelen pap (mint a' római hierarcha) kevéssé különböző alakban ugyan azt cselekszi? De nem azt kérdem: mit cselekedhetett ez a' pap azon a' ponton midőn már interdictumokkal döröghetett, 's keresztbadi lángokat gerjeszthetett; hanem azt: mit cselekedhetett akkor mikor a' maga leendő hatalmának talpköveit legelőszer megvetni akarta? Látnivaló, hogy az a' ki világi erőkkel nem bírt, soha sem gondolkozott volna világi hatalomról, ha ezen gondolat a' történetekből, 's az emberi szív' mozdúlatiból természetesen nem fogott volna következni. A' hildebrandok egészen elkészűlve lelték azt, a' mit ők csak szélesebbre terjegetni kezdettek; 's Európának új meg új nemzetségei, midőn a' keresztyénséghez folyamodtak idvességért,

észrevehetetlenül vetették magokat a' hierarchiának karjaiba.

Miért van az, hogy a' római birodalom' eldőlte óta senki sem bírt Európában olly nagy, olly széles, és olly sokáig tartó hatalmat, szóval, senki sem állott olly közel az universalis monarchiához: mint a' római papi fejedelmek? ,,Az igaz universalis monarchia, mond Buchholz, bizonyos ideának erejében nyilatkoztatja ki magát, nem pedig bizonyos személyek' hatalmában: mint valamelly franczia vagy nyugoti császárnak személye lehetne. Mert az idea nyugalmat ád; a' személy ellenben visszavonást szerez és háborút." Illyen idea a' vallásnak, az istenségnek ideája, mellynél szentebbet 's bájolóbbat találni nem lehet. Ezen ideában emelte fel magát egykoron a' római szék. 'S valljuk meg hogy minden más erre a' végre öszveszerkezett okok egyedül ezen a' talpköven fundálhatták magokat, 's e' nélkül vagy soha fel nem tünhettek, vagy haszontalan rakássá omlottak volna. A' vallás tiszteletbe hozta a' papságot, a' hit szülte az engedelmességet. És ez lőn amaz egyetlen egy principium, a' mellyből és a' melly mellett folyhattak ki és tünhettek fel mind azon segédek, mellyeket Rómának nagy neve, a' római nép' büszkésége és fényszerelme, a' császári thrónus Konstantinápolyba költözte, Pipinusnak és Nagy Károlynak hatalmas karjaik, a' térítések, az ecclésiai egységre törekedés, az Isidorus' decretumai, a' Winfriedek st. a' hierarchiának nyújtottanak.

Azon sokféle és sokfelől nem beköltözött, de berohant népnek, melly a' római birtokokat egymás után meglepte, elmúlhatatlan szüksége volt egy olly középpontra, melly által bizonyos meghatározott pályába szoríttassék:

mint a' planéták a' nap által. 'S ez a' pont a' hierarchia lőn. Azon sokféle rajnak, azon sepredékesen öszvefolyt, bárdolatlan, de erővel teljes generatiónak elmulhatatlan szüksége volt egy olly felűlegre, melly alatt magát a' kivánt tisztúlásig kiforrhassa, a' nélkűl, hogy az idő előtt széllyelpattanjon. 'S ez a' felűleg a' hierarchia lőn. De magok a' hierarchák nem hagyták azt csak holt esz-köz gyanánt szolgálni. Ezerféle impulsiókat adtak ők Europának, mellyek ugyan egyfelől a' papi uralkodás' gyámolítására találtattak fel; de másfelől Europának jövendő sorsára, kifejlésére, 's emberesedésére csalhatatlanúl előre dolgoztak.

Igy talált az európai békétlenűl küzdő vad fajzat a' hierarchiának kebelében nemű nemű nyugalmat és megelégedést, 's nemű nemű egyarányt és öszveérésnek pontjait különböző státusai közt; 's ez által az emberiségnek egyik szép czéljához a' közösüléshez 's testvéresedéshez közelgetett. „A' keresztes hadak, mond maga Villers, legelőszer szoktatták a' nyúgoti népeket bizonyos köz egyesűléshez, bizonyos európai rokonsághoz. A' katholicismus' állandóúl hozta magával ezen jó, következést. A' pontificalis monarchia megtanította a fejedelmeket és népeket úgy nézni egymást: mint ugyan azon hazának fiait, mivel mind egyenlően Romának alatta voltanak."

Miben állott, ezt kérdi Herder, az az európai rokonság 's egyesűlet? Az egyféle Istentiszteletben? Az nem sok jó vala. A' pápai ítélőszéktől függésben? Azt Európa maga sem ohajtá. Béke nem volt a' katholicismusnak népeiközt, 's egyedűl a' hitetlenek ellen egyesűltenek ők egy europai köztársasággá.

De ki is várhatott valaha az embertől 's az emberi-

ség' körében tökéletest? Azonban ki fogja tagadni, hogy az egyféle Istentisztelet századokig óvta meg Europát azon borzasztó belső háborúktól, mellyeket a' világosodásnak napjai a' többféle Istentisztelet által feltüntettenek? Ki fogja tagadni, hogy az egyféle Istentisztelet a' honszeretetnek erős köteléke volt; a' többféle Istentisztelet pedig milliomokat kapott ki a' patriotismusnak határaiból? Ugyan azon földnek két különböző oltáránál áldozó lakosa gyűlölte egymást, 's túl hegyen, folyón és tengeren az idegen föld' rokon hitű lakójához érzett rokon vonzódást; 's a' hazafinak lángérzeményeit vagy a' fanatikusnak vad dühe, vagy a' kosmopolitának hidegsége fojtotta el.

A' római ítélőszéktől függést pedig ha voltanak a' kik rettegték, azok bizonyosan nem tevék Europának többségét. Úgy látszik, ezen függés Europát rabságra nem kényszerítette. Rabszolga csak az, a' ki saját kedve, akaratja 's meggyőződése ellen kénytelen engedni: de a' hierarcháknak inkább szükségök volt az europai nép' szívére, mint sem azt kényszerítés által elidegeníteni próbálták volna. A' vallás nem lehetett rablánez, hanem legfelebb is az a' vezető fonal, mellyet a' nép akkor (mint mindig) készen követett, 's mind addig mig az ember ember leszen (akarmelly színekre változzék is a' fonal időkről időkre) készen követni fog. Vélitek e, hogy máskép a' Hildebrandok és Henrikek közt történt scenák feltűnhettek volna? Ha volt a' ki a' hierarchiát, mint hatalmat retteghette, az legalább nem a' nép vala. 'S ezen félig homályos állítást annyival inkább nem szükség felvilágosítanom, mivel azt a' reformatio' kezdetével párosúlt jelenések minden gondolkozó fej előtt bőven felvilágosították.

Ki tudja jobban mint ti, hogy a' hierarchia és a' clerus' gazdagsága elválhatatlan szorossággal fűzettek egymáshoz? 'S ki tudja jobban azt is, hogy ez a' clerus a' maga gazdagságainál fogva, mint közbevettetett hatalom, sok státusoknak szabadságaikat oltalmazta? „Töröljétek el, szól Montesquieu, a' clerust, a' nemességet, 's a' városoknak jusaikat; 's fogtok látni egy popularis statust, vagy is inkább despotait. — Mi lett volna Spanyolországból 's Portugaliából, minekutána törvényeik elvesztenek, ezen hatalom nélkűl, melly egyedűl vet határt a' szabad kéjű országlásnak." Uralkodásra vágyás és szabadságszeretet, kifogyhatatlanúl egymás ellen küzdő felek voltanak Europában: de római hierarchia és europai népszabadság nem voltanak egymással küzdésben: római hierarchia pedig és fejedelmi függetlenség igen is hogy gyúladoztak egymásra; 's így következett, hogy mind a' franczia királyok a' gallicana ecclesia jusait olly buzgón védelmezték, mind a' német fejedelmek Luthernek olly hatalommal fogták pártját: midőn más részről Helvetiának azon cantonai, mellyeknél legelevenebb volt a' szabadság' szelleme, hol Tellnek kápolnái állottak, 's a' geszleri sapka nem imádtatott, a' katholicismus és hierarchia mellett vért ontottak. Emlékezem azon helyre Tacitusból, hol a' szabad francusokról beszélvén azt mondja: hogy nálok büntetést a' papokon kivűl senki nem adhatott. És ez igen természetes, hogy a' legszabadabb lélek, ki a' világi hatalmaskodástól viszszairtózik, ne tartsa nyomásnak a' vallástól és vallásban való függést: mint saját indúlatainak, szenvedelmeinek 's értelmének való engedést.

E' szerint a' római szék' hatalma nem a' szabadságnak sírja, hanem inkább az az ellensúly vala, melly a' fe-

jedelmi és nemességi despotismusnak ellene dolgozott, 's a' népnek alsó rendét felemelte. Mi fogott volna e' nélkűl történni a' setétségnek, zűrzavarnak 's elnyomásnak századaiban, midőn a' művész és kézi mester csak a' klastromokban lelt menedéket, nehogy az uralkodó nemestől jobbágyi szolgálatokra kenyszeríttessék; midőn nem volt philosoph, ki az emberiség' jusait szóra hozza; 's a' józanabb politikának magvai még elhintetve nem valának? 'S hijában hozzátok fel, hogy maga a' pápai hatalom a' papság' vak engedelmessége által tartatott fenn; 's hogy számtalan praelatusok a' fejedelmi despotismusnak kész eszközei voltanak. Mert az illy praelatusok soha sem lehettek a' hierarchiának megbízottjai, 's munkálkodásaik annak határain kivűl estenek: a' papság' engedelmessége pedig csak az a' közönséges szellem (esprit de corps) volt, melly az egész hierarchiai alkotványon keresztűl lehellte magát; 's a' melly egyedűl tette mind azon következéseket lehetségesekké, mellyek a' hierarchiát olly messze 's olly tartósan hatóvá képezhették.

Béke nem volt akkor is, mint azelőtt és azóta nem lehetett, 's nem is fog lehetni míg csak az igazgatásnak és népnek jusai úgy ki nem lesznek méretve, 's úgy meg nem lesznek erősödve hogy, többbé sem értelem sem erő velök ne küzködhessen. De már magában is sok volt az, hogy a' hierarchia a' nyughatatlan generatiót egyetlen egy pontban is egyesűletre bírhatta; 's egymáshoz közelebb vonván a' különböző szokások' 's nemzetségi előítéletek' elválasztó falaikat meggyengítette, 's a' kölcsönös segéd' szükséges voltát érezhetővé tette.

Ki tagadhatta azt valaha, hogy a' hierarchia az egymásra toldúló barbarusok ellen menedéket 's szabadítást nyújtott? A' római püspök nem egyszer szerzett

Italiának Attila, Genserich és a' longobardus királyok előtt váratlan segédet. Sok franczia, spanyol, olasz és német püspökök nem egyszer nyitották meg a' vad üldöző elől futónak szánakozva kebleiket. A' művészség, a' földmívelés, a' kereskedés nem egyedül a' vallás miatt szentté lett helyeken találtak e nyughelyet és később virágzást? Hol maradtak meg a' classikus irók' nagy becsű dolgozásaik, hanemha a' klastromokban? Hol a' római nyelv, hanemha az Istentiszteletben? s' mi lett volna a' tudományokból, 's mi lett volna a' későbbi generatióból tudományok nélkül, ha a' gondviselés ezen az úton nem segített volna?

Kettőt mond Herder. Egyet, hogy ezen legközelebb előszámlált dolgok a' római pápa nélkül is megtörténhetők valának; másat, hogy a' hierarchia által közönségessé lett deák nyelv lenyomván a' nemzeti nyelveket, lenyomta a' nemzeti charaktert és kimíveltetést is. De az elsőre szabad legyen említenem, hogy nem annyira az a' kérdés: mi vala a' római szék nélkül megtörténhető; hanem: mi történt meg a' római szék' befolyása alatt? A' papi nagy egyesületnek szükségesen kellett olly pontjának lenni, mellyre mindenek vitessenek, 's honnan mindenek kifolyjanak, ha másként tiszteletben és sérthetetlenségben akart fennállani. Bizonyos pedig, hogy tisztelet és sérthetetlenség nélkül, mind azon jók, mellyek ezen egyesületből következtenek, feltűnendők nem valának. Miért lett a' napkeleti birodalom vad nemzetségnek zsákmányává? 'S miért hogy mind azon vad népek, mellyek napnyugoton megjelentenek, vagy ismét eltűntek onnan, vagy a' keresztyénségnek alája vetvén magokat, tagjává lettek az europai köztársaságnak? Rómának fekvése, mond Herder, egykor a' hódításra majd a' térítésre egy-

formán alkalmatos vala. De ezen fekvésnek használása, ezen térités csak egy nagy kiterjedésű hierarchia által lőn illy mértékben lehetségessé; 's csak egy nagy kiterjedésű térités képezhetett a' napkelet' vadsága ellen illy nagy egyesűletet, 's formálhatta napnyugotot hosszú iskolázás, forrás küzdés, és viszontagság között a' való izlésnek és tudománynak lakává.

A' mi pedig a' deák nyelvet illeti, úgy vélem, nagy a' különbség a' közt a' mit a' deák nyelv matehetne és akkor tehetett. Mert ha a' mi korunkban a' nemzeti nyelven uralkodó deák a' nemzetiséget és a' tudományos felvilágosodásnak elterjedését akadályoztatná is: de a' középidőkben egyfelől a' tudomány' örökös vesztét előzte meg, másfelől a' jövendő világosodásnak és kifejlésnek elébe dolgozott. Wladimir nem fogadta el a' római pápának követeit, 's ugyan azért, mond Herder, egyedűl az orosz nép' történetei azok, mellyek nemzeti emléken fundáltatnak. De ki fogja hát megbizonyithatni, hogy ezen környűlmény az orosz népet Europának több népei felett magasabb miveltségi polczra segitette? Épen mivel Wladimir Rómának követeit el nem fogadta, maradt Russia az europai nagy egyesületnek kivűle. A' hierarchiának ölében fekvő nemzetek pedig a' deák nyelv' segéde által szerezték mind azt a' tudományt és felvilágosodást, a' mit saját nyelveiken és saját régiségeikben hijában kerestek volna: valamint egyedűl a' deák 's a' deáknál fogva a' görög classikusi műveken szedett zsákmányokból gazdagitották meg nemzeti nyelveiket, 's igy léptek azon magasságra mellyen fénylenek.

Kell e emlitenem a' hierarchiának nagy institutumait a' catholicismus' minden országaiban? Kell e a' jus canonicumnak tagadhatatlan hasznait? Kell e mind azo-

kat mellyekről Müller (Helvetiának történetírója) megmutatá, melly befolyással lettenek légyen az akkori béketelen világ' megnyugtatására? Mind ezeket százan mondották már el jobbak mint én, és jobban mint én. Nekem elég vala nehány vonásokkal jelentenem: miként eshetett meg, hogy a' hierarchia természetesen, mint az emberi környülményeknek szükséges következésök, előálljon? 'S miként eshetett meg, hogy ez a' szükséges következés Europának nemzetségeire nézve használatos is lehessen?

Azt mondjátok, hogy ezen használatos voltot a' régen elmúlt századokra nézve, 's az akkori környülményekhez képest ti sem tagadjátok; de Herderrel azon kopáncshoz hasonlítjátok a' hierarchiát, melly az éretlen gyümölcsöt magában tartja; a' gyümölcs' érelmével pedig, nem levén többé szükséges, széllyelreped 's lehull. Ti lássátok! Én veletek az idő és környülmények felett nem versengek; nem is állottam fel, hogy apologiát harsogjak: hanem csak némelly, az emberi történetekből mind félénken, mind szűken vont resultatumokat akartam előttetek egy pillantatig felmutatni. Azonban, ha mindjárt csupán szóvitatás miatt is, engedjétek meg azon jegyzést tennem: hogy a' kopáncsról vett hasonlatosság nehezen fog próbát állani. Az érett gyümölcsnek kopáncsa magától reped meg, 's a' gyümölcstől annak sérelme nélkűl válik el. De a' hierarchia nem megrepedt, hanem megrepesztetett, 's az emberi nemzetnek alóla kibontott része még egy századig véresen küszködött. Jele, hogy a' kifejlésnek ideje még nem természetesen jöve el. Vagy azt állítjátok e, hogy épen ezen véresen kifejlés tartozik az emberi történet' természetes sorába? 'S az emberiségnek minden régi formából valami újabba általlépéséről is azt tartjátok e, a' mit Mirabeau a' szabadságról: hogy az csak holt-

test párnákon nyúgoszik? Ha ez tapasztaláson gyűjtött tudomány, valóban gyászos tudomány! Mert felteszem, hogy így küzdésen és véren keresztűl ollykor ollykor (bizony nem mindig) valami kevés jót nyerhettünk: de mi ez azon temérdek roszhoz képest a' mit a' küzdés alatt szenvedénk; 's a' mi a' küzdés után is csalhatatlanúl mindig siralmas nyomokat hágy közöttünk? Jól mondá Diphilus: a' szerencse mintha poharat töltögetne számunkra, midőn valami jót önt belé, három anynyi roszat zuhit reá! —

III.

Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem.

Vélitek talán, hogy én egy Bellarmininak, vagy Pázmánnak szerepét játszani akarván léptem a' nézőhelyre? Nem! A' controversiák (hála) megszűntek. Uj erőt 's ösvényt vett a' tudomány, a' világosodás, a' mívelődés. Ezen időben, ezen környűlmények közt nem hozhat senki gyanúba, hogy a' setét százakat készülők védelmezni 's sikoltani bagolyként a' nap ellen, ha értelmemet egy olly tárgyról adom közre, mellyben (úgy látszik) a' végső ítélet már kimondatott: a' catholicismus- és reformatioról.

A' national institut (ki nem tudja azt?) pálmát adott Villersnek. Ezen szép tudományu ember szerényen mondá el a' mit érzett, 's igaznak vagy nem igaznak ítélt. A' különbözés Németország protestansainak mostani culturájok 's X. Leonak százada közt; a' különbözés egy Hee-

resbach és Herder, egy Hochstraten és Leibnitz közt sokkal kitetszőbb volt, mint sem az első tekintetnek mindjárt engedni nem kellett volna. Villers szép következéseket vont a' reformátioból, 's bár meg kell vallanunk, hogy azok nem mind egyenes következések, 's nem mind ollyanok mellyek más, sok történetek egybefolyások nélkül eszközöltettek volna: még is azokból olly szép fény vonúl a' reformatiora, mellynek hódolni kell, 's melly által a' catholicismus setétbe dől.

Temérdek setétség tartotta fogva Europát, 's csak századok után kezdett pirúlni a' hajnal, hajnala az ujabb culturának. Egy hosszú nyavalyából költ fel az emberiség, 's új, erősb érzésekkel tekintett széllyel maga körül, és látta és érezte hogy soknak változni kell. Ezen érzés ezer fejekben és szívekben emésztődést okozott, 's midőn végre sok mások után Luther megjelent, az emésztődés lángra gerjedett fel, 's egy pusztitó revolutióban, melly csaknem egész Europát feldúlta, öldöklő angyalként állott elő a' világosodás, a' reformatio, 's azt tette, hogy utat találjunk híressé lett jó következéseiről kételkedni, 's vizsgálni, ha a' nyugalomban hagyatott catholicismus nem fogott volna e sokkal több jót nyujtani az emberiségnek?

Lesznek, kik itt nagyon meg fognak ütközni. Megvallom ('s ki tagadta azt valaha?), hogy nagy a' különbség Hildebrand 's X. Leo és II. Fridriknek százada közt. De ki tagadja azt is, hogy nagy a' különbség X. Leo' és VII. Pius' százada közt is, és azt, hogy a' melly sectában az újabb idők Dalberget tisztelettel szemlélték, századokkal ezelőtt Ximenes, Sarpi és Erasmus fénylettenek? Mellőzzük el az apró ellenvetéseket,'s kezdjünk a' dologhoz.

Ha valaki kérdené: mi oka van, hogy egy olly birodalomban, melly a' catholicismust tartja uralkodónak,

következőleg azzal sokkal több hasznot, nyugalmat, sokkal több 's szebb kinézéseket köt öszve, mint a' protestantismussal, hogy egy illy birodalomban a' protestansok még is állandóúl maradnak meg isolatiójok mellett? Azt fognók (közönséges principiumokból ítélvén az emberekre) felelni: hogy a' két vallás' ellenkezési felette nagyok 's nagyobbak, mint hogy a' nementhusiasták is ne éreznék a' kitetsző essentialis különbözést, 's az általlépés' képtelenségét. Villers valóban azt mondja, hogy az ellenkezés felette nagy, 's öszve nem egyeztethető. Ime: a' római ecclesia így szól: „ vesd alá magad vizsgálás nélkűl az auctoritásnak. A' protestans igy: vizsgálódjál 's ne engedj semminek tenmeggyőződéseden kivűl. Egyik azt mondja: higy vakon, másik az apostolokkal azt tanítja: hogy vesd meg a' roszat, 's csak a' jót fogadd el. " E' szerint az ellenkezés a' catholicismus és protestantismus közt a' lenne, a' mi van a' setétség és világosság közt.

A' catholicismus tehát a' világosodásnak ellenére van? Miért? Ha nagy Gergelynek 's II. Pálnak példáikat hozzátok fel, azt mondom, hogy azoknak tetteik nem a' catholicismusból következtek, és nem kevés homályhozó dolgok' inkábbára a' Luther' schizmája által okoztatott makacsság által nyertek életet vagy új életet. Azon állítást: hogy a' világosodás' lassanként terjedése ugyanazon resultatumokat hozta volna elő, mellyekkel a' reformatio dicsekszik, 's megkímélte volna az emberiséget azon megrendítő revolutiónak gyászos következéseitől, azzal veti vissza Villers, mert, ugymond, a' világosodás a' catholicismus' szellemével ellenkezik. De vegyük gondolóra.

Először: hogy a' világosodás, melly név a' tudo-

mányok' helyreállásokkal egyre megyen ki, azon földön tünt fel, mellyben a' catholicismusnak thronusa állott — Italiában.

Minden ismeri, csak említenem kell, azon olasz poetákat 's müvészeket, kik a' pápáknál, 's a' ferrarai és florenczi udvaroknál oltalmat, segédet 's hospitalitást találtak, és a' kik elébb adtak a' népnek ismeretes nyelven készült munkákat mint a' német reformatorok, és minő munkákat! Dante és Petrarcha, Ariost és Tasso egy olly hajnalnak vezetői voltanak, melly nem setétséget hagyott nappalán reméleni. Mit nem tett a' deák és görög literaturáért Petrarcha és mások? Mit nem tett maga X. Leo? Olaszország sokáig egész Europának iskolája volt, 's azon nagyokat, kik ez iskolából kerültenek, csak azért nem mondom elő, mert mindenek előtt ismeretesek. Villers a' reformatiót az újonan született világosodás' leányának nevezte. Honnan tehát a' világosodás? A' catholicismus' kebeléből. Honnan a' reformatio? A' catholicismus' felvilágosodásából. Elmondom a' mit akarok. A' setétség' hosszú századaiban lehetetlen, hogy a' tudatlanság a' vallási tárgyakkal is ne közölte volna szennyét. De midőn a' historiának felületes ismerete is nyilvánná teszi, miként támadott fel mind e' mellett is a' tudománynak és józan észnek országa, van e okunk a' terjedő világosság' jóltevő, békes következéseiről kételkednünk? 'S midőn már azon százakban olly világos fejek származhattak mint Savonarola és Luther, mint Erasmus és Melanchton, mint Ximenes és Sarpi, ha ekkor szüksége volt e az emberiségnek azon pusztító revolutióra, melly Europának culturáját egy századdal bizonyosan késleltette. Had és theologiai versengések foglalták el az előre törekedő culturának helyét. Midőn már Coperni-

cust és Galilaeit és Gassendit számlálhatott Europa, kellett e hogy Coccejust és Voetiust, és Calmetet, és Venemát számláljon? E' volt e az ut, hogy Linne idővel és Leibnitz, Hemsterhuys és Herder teremjenek? Ki bizonyíthatja meg, hogy sok ember, ki homályos controversiák közt haszon nélkül ment el a' világból, nem lehetett volna új és szép ismereteknek szerzőjök? 'S nem lehetett volna jóltevője az emberiségnek, vezetvén a' fényt, mellyet a' jónak és szépnek míveltetése hoz magával?

A' következés mindig egy marad. Azon századokbeli tudatlanság külső dolgok' öszvejöttöktől okoztatott, és nem a' catholicismusnak következése volt. E' szerint lehetetlen, hogy a' setétség a' catholicismussal természetesen 's szükségesképen köttetett volna öszve. Valamint a' catholicismusban vette vissza Sweitz a' szabadságot: úgy visszavehette Europa a' culturát, 's Németország szintugy lehetett volna a' világosságnak 's philosophiának forrása. A' vallás' ideái, mint minden egyéb ideák, különböző főkben különbözőképen assimiláltatnak. A' görög mythologia nem akadályoztathatta meg, hogy Anaxagoras, Sokrates és Platon magokat benne felemeljék; és szintúgy nem akadályozta volna Boeotiának culturáját is, ha Boeotiában, Anaxagoras, Sokrates és Platon születtek volna. Tegyük hozzá, hogy a' genie, minden különböző formák alatt is, egyenlő következményeket hoz elő: tökéletesülést, az érzésnek, gondolatnak, ismeretnek messzebb kiterjedését. Petrarcha és Ariost szintúgy nem voltak setétségnek fiai, mint Bacon. A' melly sectából továbbá Gassendi, Des Cartes és Malebranche származhatott, miért nem származhatott volna Bayle, Lock és Kant? A' mint a' körülmények öszvejőnek, ugy határoztatik meg a' genienek' kifejlése, vagy ki nem fejlése, 's

a' melly környülmény egyszer nem akadályoztat, arról nem is lehet az akadályozást általában feltenni. Az emberi történetek annyira öszvefonattak, hogy azokat egyes okokból soha ki nem magyarázhatjuk. Hogy Galilaei üldöztetett? Mellyik philosoph az, Anaxagorastól fogva Cartesiusig, és Rousseauig, és Kantig, ki üldözőket, vagy, a' mi szerző okára nézve egyre megyen ki, contradisputatorokat nem talált? Azonban Galilaeinek értelme még is elterjedt a' catholicismusban is. Igy folynak az emberi dolgok; 's látnivaló, hogy ezen esetben a' római hitet az ottoman hithez, despotismushoz, vadsághoz hasonlitani, nagyon messze vitt ellenkezés.

Másodszor: Tekintsük meg közelebbről azon principiumokat, mellyek a' catholicismus és protestantismus közt, azon kitetsző ellenkezést fognák szerezni: az engedelmességet és vizsgálódást. Engedelmeskedni vagy hinni, vakon engedelmeskedni vagy vakon hinni, a' kettő a' vallásban egyre megyen ki. A' ki vakon hiszen, az nem vizsgál, azaz, nem veszi hasznokat azon lelki erőknek, mellyek az igazat megismerni segítenek 's megvetnek mindent a' mi nemigaz; 's egy illy ember setétségben él. Ez a' catholicus. A' ki vizsgál az eljut az igaznak ismeretére, az nem hiszen semmit a' mi felől meggyőződve nincs. Ez a' protestáns.

Azt akarnám tudni: mi ezen világosodást nyújtó vizsgálatnak cognoscendi principiuma, határa, resultatuma? Mit vizsgáljunk? Azt e, ha a' vallás, közönségesen vétetvén igaz fundamentomon épült e, ha méltó e neki hinnünk, neki engednünk? Azt e, ha ez vagy amaz hely az authenticáltatott írásokban ezt vagy amazt teszi e? Mik lesznek resultatumink? Az elsőre bizonyosan az, hogy a' vallásnak hinnünk kell, mert az írások isteni

eredetűek. A' másodikra pedig a' resultatum annyi lészen, a' mennyi fők által esik a' vizsgálat, 's ezt az egymásra toldúló secták régen megbizonyították. E' szerint a' theologiai perek nem egyebek, hanem vizsgálódások a' vallás felett, 's illyenek voltak mindig és lesznek mindig az apostoloktól fogva a' keleti ecclesia' szakadásáig, innen a' reformatióig, 's a' reformatiótól mind addig, míg a' szent könyveket olvashatni fogják. Senki tehát a' vallást nem vizsgálta e Lutherig? De a' catholicismusban a' népnek tilalmas volt az írásokat olvasnia. Én azt hiszem hogy a' nép (vulgus), bizonyos pontokra nézve most is csak ollyan világos, mint nagy Károly, Hildebrand 's Luther koraikban vala. A' melly köznépi ember az írásokat olvassa, nem érti jobban vallását, mint az, ki olvasni sem tanúlt. A' melly köznépi ember a' pápának csalhatatlanságát nem hiszi, azért van az, mert előtte az ellenkezőt mondották. 'S ki a' csudálatos szűzkép' míveit nem tudja, tudja azt, hogy éjjel a' gonosz lelkektől félni kell, 's hogy gyermekét, ki köszvényben fekszik, valamelly rosz akaró tette szerencsétlenné. Nem tanítja e a' historia, hogy ez a' nép, szünetlen eszköze némelly kevesek' szenvedelmeiknek, a' nélkűl hogy tudta volna, most pogány, majd keresztyén, catholicus, arianus, protestans, képimádó, képtördelő 's Isten tudja még mi nem lett? Hagyjuk tehát ezt, 's szóljunk egymás közt.

Az essentialis különbözést két értelem közt nem teheti egyéb, hanem a' principiumok közt való ellenkezés. Mert a' mi az egyes dogmákat a' transsubstantiatiót, gratiát, praedestinatiót st. illeti, valljuk meg, hogy ezeket nem lehet a' religio' talpkövei közé számlálnunk; valljuk meg, hogy az illyeneket a' scholasticai lélek tette

feszegetésnek tárgyává, 's a' vetekedés' makacssága vont belőlök sectaválasztó falakat; valljuk meg, hogy ezekről ugyanazon felekezetnek individumai is lehetnének különböző értelemben, még is a' hitnek közönséges fundamentoma rendületlen maradna. Miben különbözik tehát X. Leónak és Luthernek vallása ezen czikkelyre nézve? Leo ezt mondja: igy tartja az ecclesia, hinned kell. Luther azt kiáltozza a' szent iróval: vizsgáljátok az írásokat 's ha mit jónak találtok, higyétek. 'S mi történ? Leonak felekezete hiszen; Luthernek felekezete vizsgálódik 's hiszen. És mit hiszen? Bizonyosan mindent a' mit a' szent irások mondanak, a' mit az augsburgi confessio tart, vagy egy másik félnél a' helvetiai. Mi tehát a' fundamentum? Amott az írás és ecclesia. Itt az írás és confessiók. Ki hagyta el a' másikat? Ki hiszen többé vagy kevesebbé, 's többet vagy kevesebbet a' szent háromságról, teremtésről, eredendő bűnről, megváltásról, életutáni jutalom vagy büntetésről? A' szentek maradtak el talán 's a' purgatorium? O a' nagy lépést a' világosodás felé ha ezeken túl estünk!

Montesquieu azt tanácsolja a' törvényhozónak, hogy adjon jó törvényeket, de a' törvény' okát nem tartja szükségesnek kitétetni. Ezt csinálja szükségesképen minden vallástanító. A' vallás különbözik mind azon dolgoktól, mellyek a' philosophiának tárgyait teszik. Annak czélja a' hit 's a' hit által a' moralitas. A' philosophia, melly vizsgálódáson fundáltatik, bizonyos resultatumokra soha sem viszen. A' lételtől a' lehetségig, a' nem léteitől a' lehetetlenségig átláthatatlan a' köz. A' tapasztalásnak határa felette szűk, 's feltévén, hogy a' tapasztalás bennünket meg nem csal, hova vetjük lábainkat ha

belőle kiléptünk? Mi ád tiszta ideát az istenségről? Ezen csudára méltó rend, ezen sok jó a' világban? De ki nem látja a' moralis világ' nagy rendetlenségeit, 's ezen sok physikai roszakat? Mit fogunk mondani? Azt e a' mit Empedokles? Azt e a' mit Platon? Azt e a' mit Zoroaster, Manes? stb. Nézzünk hátra és előre, 's utóljára is azt kell mondanunk a' mit Bayle mond: az emberi okosság ollyan mint a' mózesi törvény, melly nem egyébre való, hanem saját gyengeségünket ismerteti meg velünk, 's ez által egy megváltónak 's könyörülő törvénynek szükséges voltára vezet. „Akarmint legyen, mond ismét Bayle, nincs senki, ha az okossággal élni akar, hogy isteni segédre nem lenne szüksége. E' nélkül az okosság olly vezér, melly eltéveszti magát. A' philosophiát az olly nagyon emésztő porokhoz lehet hasonlitani, mellyek a' sebben elromlott húst megemésztvén, az elevenig rágnák magokat, emésztenék a' csontot, 's a' velőkig hatnának. A' philosophia megczáfolja előszer a' tévelygést, de itt meg nem áll, hanem az igaz ellen indúl, 's ha phantasiája szerint engedjük cselekedni, olly messze megyen, hol nem tudja többé, hol van, nem tudja többé hol nyúgodjék meg.“ Illy gyenge az emberi ész, 's Sokratesnek hasonló okoknál fogva kellett azon ismeretes resultatumra jutni: a' mi felettünk van, nem tartozik reánk.

Nincsen a' gondviselésnek nagyob jótéte a' vallásnál. A' mit magunk soha sem fogtunk volna megtudhatni, megállíthatni, azt a' vallás, a' revelatio tudatja velünk 's meg hagy nyúgodni. Természetesen következik innen, hogy minden vallásnak czélja tehát a' hit, mint felebb is mondatott. Hitet, engedelmességet parancsol mindenütt az evangelium (Act. XVI. 31. Luc. V. 27;

IX. 59) hitet, mert a' tudomány az égnek ajándéka, 's — „megvallom rólad atyám, szól Jézus (Mát. XI. 25) ura mennynek és földnek, hogy elrejtéd ezeket a' bölcsektől 's értelmesektől, és az együgyüeknek fedezéd föl." 'S midőn Simon az örökkévalónak fiát megismerte: „Boldog vagy Simon, monda az, (Mát. XVI. 17) mert test és vér nem fedezték fel ezt előtted, hanem az én atyám az égben." Igy a' vallásban nincsen semmi okoskodás. Jézus 's az apostolok csak a' prophetáknál 's a' csudákban kerestek erősségeket; 's ezen módtól csak ritkán tért el sz. Pál is. Ő nem philosophi erőségekkel igyekezik tudományát támogatni, sőt inkább megvallja, hogy az ő tudománya homályos, 's ő azt csonkán tudja, 's értelme semmit abból meg nem foghat, ha az Istentől nem ihletik. (Rom. XI. 14. I Cor. XIII. 12.) 's a' philosophiának, csábításai ellen inti a' vallásnak híveit (Colos. XI. 8. I. Tim. VI. 20, 21.)

Valljuk meg, hogy a' vizsgálódás is csak oda vezet honnan kiindultunk: a' hitre. A' visszacleseket jobbítgatni; azt teszi minden józan fő. De szakadást csinálni, rettentő convulsiókba hozni az emberiséget olly dologért, melly utóljára is mindig ugyanaz marad, azon történetek közé tartozik; mellyeket kikerülni 's megváltoztatni, mint sok más vészes revolutiókat, nem lehetett; de az emberiségért gyúladó szív mélyen szenved az okoztatott sebben. Én az egész reformatiót, következéseivel együtt, illyformán tekintem. Szakadás esik az ecclesiában, melly szakadás az emberi történetekben nem új, nem is ritka volt. Németország' fejedelmei látják mint nyílik fel előttök egy pálya, mellyen gazdagságot, függetlenséget, 's tartományaik felett hatalmat arassanak; 's a' köznép, melly a' társasági élet' kezdete óta csak

eszköz volt a' nagyobbak 's okosbak' kezeikben, megvakulva midőn azt hinné, hogy azon képért, a' mit neki igazságnak, valónak neveztek, önti vérét, fejedelmeiknek hasznokért pazérlotta azt. Az áldozatok temérdekek valának; a' cultura, melly a' reformatiónak következéseiben számláltatik, hátravettetett; tartományok pusztultak el; 's a' köznép (ha valamit nyert) nem nyert egyebet a' hierarchiának más alakra lett változásánál. O népeknek nagyaik, miként fogtok ti számolni arról, hogy a' vallás' leple alatt Gustáv Adolfnak tartományokat vívni segítettetek? 'S ti szerencsétlen népek mit nyertetek a' római pálczának széllyelpattanásával, kénytelenek levén nyakaitokat határtalan fejedelmek' jármaikba nyújtani!

IV.

Insani sapiens nomen ferat, aequus iniqui,
Ultra quam satis est virtutem si petat ipsam.

Azon communis maxima mensura, mellyhez minden lépéseinket, gondolatainkat, tetteinket mérnünk kell: az egésznek boldogsága. Szív és ész ezen tárgynak vagynak alárendeltetve. Minden törekedés a' tökéletesség 's világosodás felé, minden társasági egybeköttetés, törvényadás, philosophia 's több illyenek, csak azon oscillatio által hozatnak elő, mellyet ezen tárgyhoz egyenes vagy nemegyenes közelgetés vagy közelgetni akarás elejétől fogva okozott. Gazdagság, testi kény, virtus, felvilágosodás, látnivaló, hogy nem tehetik az élet' végczélját, hanem csak eszközei lehetnek azon végczélnak, 's

a' szerint jók vagy roszak a' mint azt hátráltatják, vagy nem hátráltatják. Bolondnak mondassék a' bölcs, mond Horatius, 's igazságtalanságnak az igaz, ha magát a' virtust mérték felett kívánja. Azt teszem hozzá: Részegnek mondassék a' józan, ha magát a' világosodást mérték felett kívánja. Ezen mértéknél, ezen ítéletnél fogva ohajtanám, hogy valaki a' vallást, 's annak tisztogatását, modificatióját 's befolyását megvizsgálja.

A' vallás első beléptével boldogságra hív, és boldogít is, 's a' hol ezt emberi könyülmények miatt nem teheti, legalább vígasztal 's remélni hágy. Reményt, vigasztalást 's boldogságot nem adhat egyéb, hanem a' mit igaznak, valónak, csalhatatlannak hiszünk, 's ennél fogva tiszteletben tartunk, 's ezen igaznak, valónak, csalhatatlannak 's tiszteltetettnek ideája az, a' mit szent névvel nevezünk. Szent légyen tehát a' vallás előttünk, ha benne nyugalmat, boldogságot lelni akarunk. Ez legyen ama' befátyolozott kép, mellyet felfedni nem szabad, 's a' philosophia melly ehhez ér, nem nyert egyebet, hanem vagy megkábúlást vagy megcsalattatást. Nem mondom, hogy egy igazán philosoph, bármilly resultatumokra vitte is okoskodása, nyugodt nem lehetne. De itt az egésznek, azon nagy népnek, melly emberiségnek neveztetik, boldogságáról van szó; 's feltévén hogy a' philosophia vihetne bizonyos 's értelmesb resultatumokra, mint a' vallás és hit: de hanyad része az emberi nemzetnek bír erővel vizsgálódni, magát önmagában megnyugtatni, 's a' világosodást elbirni? Semmi sincs könnyebb; mint valakitől a' hitet elvenni; de semmi sincs nehezebb mint egy kételkedő valakit megnyugtatni. Mert a' hit, melly a' szivet vezérlette, nem kívánt vizsgáló-

dást; a' kételkedés pedig csak bizonyosság által enyészik el.

Vizsgálódás nélkűl nincs tudomány, 's tudomány nélkűl cultura. De ti jól tudjátok azt, hogy a' való tudomány csak ezerek közűl jutott egynek, 's jótéteményei milliomokra csak ki és visszasúgárzás által hathatnak el. Azon milliomoknak semmire sincs olly mulhatatlan szükségök, mint vallásra, még pedig olly vallásra, mellyhez ragaszkodjanak, melly őket a' szívnél fogva szelidségre és moralitásra vezesse, 's ez által boldogságra.

Jól mondja Montesquieu: lelki valót kell a' vallásnak imádtatni, hogy nagyobb ragaszkodást szerezzen magához híveiben. A' nép, melly az istenség' képét márványból vagy fából, vagy szalmából formáltatva látja maga előtt, ha majd ismeretei szélesednek, 's a' culturának lépcsőin elő kezd menni, észre fogja venni, hogy az ő istenségei tehetetlenek, 's azt teszi, a' mit Diogenes: ha könyörgését, hogy tüzet szerezzen meg nem hallgatja, fabálványát vagdalja fel, 's melegszik darabjainál. A' lelki valót imádás nagy mértékü culturának következése, 's az abban hívéstől valamint a' philosophot csak a' feszített okoskodás viheti el, úgy a' közembert semmi el nem vonhatja.

De a' theismus csak philosophus' fejéből vehette eredetét, 's ennek egyedűl az értelmet foglalatoskodtató ideája a' közembernek felette van. A' néphez közelebb a' poeta mint a' philosoph, azaz, az érzés mint a' vizsgálódás. Ezen idea: Isten; egy nemtesti való; ok, mellyből minden következések kifejtőznek; szellem melly hevít, tenyészt 's fenntart, mellynek sajátságait a' látszó természetnek ezer jelenségeiből ezeren magyarázták, de magát önnön individualitásában senki meg nem

határozhatta, senki nem gondolhatta, nem is sejdíthette: mondjátok meg világnak bölcsei, volt e valaha nép, melly egy illyen ideát felfoghatott volna, melly egy illyen ideával fejében lépett volna templomainak küszöbeikre, 's hajtotta volna meg térdeit? Minden philosophnak, minden theologusnak fejében másképen assimiláltatik ezen idea, 's ti azt kivánjátok e, hogy a' nép azt így vagy amugy a' ti tanitásaitok' szellemökben tegye magáévá.

Ha ti az emberi szívnek mozdulatit úgy ismeritek, mint ismernetek kell: könnyen általláthatjátok, hogy a' legtisztább vallást is a' philosophiának együgyüségére reducálni képtelenség. Izraelnek fiai hányszor nem tértenek el a' láthatatlan Istent imádástól, mert értelmök gyenge volt azon egyszerű, tiszta ideában megnyugodni? A' frigyláda, a' jerusalemi fényes templom, a' szent rejtekben lakó cherubim, a' magasságban épült oltárok (excelsa), az áldozatok arra szolgáltanak, hogy a' vallásnak az istenségről való magas 's értelmi tanításai a' népnek érezhetőkké tétessenek, 's a' gyenge értelem a' képzelet és szív' hevülései által segítessék. Jézus a' maga egyszerü vallását titkos sejdítésekkel szőte keresztül, hogy az értelmi vizsgálatok elakasztatván, a' szívet tegye foglalatosságba 's a' szív által a' phantasiát. Mert nem mind ezen megjegyzés alá tartoznak e a' váltságot illető titkok; a' háromság; az eredeti romlás' hathatós éreztetése; a' jutalmakról 's büntetésekről tétetett igéretek 's fenyegetések; 's maga az a' képekkel gazdag előadás, mellybe Jézus a' legtisztább 's legegyszerübb morált öltözteté? Valóban Montesquieu a' természetből merítette azon jegyzést: hogy a' vallásnak a' lelki valóval

olly ideákat is kell öszvekötnie, mellyek az értelmi világot az érzékivel nemünemüképen egybekapcsolják. Az emberi léleknek lépcsőkre volt szüksége mellyeken magát az alacsonyságból a' legfelsőbb magasságig felemelhesse. Ezért van, hogy az irásokban angyalok jelennek meg. Ezért van, hogy a' keresztyénségnek századai az eget szentekkel elnépesítették.

Kettő van még a' mi a' vallás' kötelékeit erősekké teheti: czeremonia és tiszta erkölcsiség. A' czeremonia semmi nem egyéb, hanem forma, melly nélkül a' vallások philosophi sectákká lennének 's hidegségbe sülyednének el. A' czeremonia bizonyos setét-tisztában tünteti fel a' vallási tárgyakat; az értelemnek megfoghatatlan dolgokat a' szívnek sejditéseivé varázsolja; 's a' phantasia előtt azon termékeny régiónak kárpitjait vonja fel, hol csak az nem talál boldogságot, ki elég kegyetlen magát mindig és mindenütt hideg vizsgálatokkal 's gáncsolódásokkal gyötreni. Magában következik, hogy a' vallást erősítő minden gyámolok közt a' czeremoniának gyámolai legerősebbek. Tedd hozá: és legtartósabbak. Emlékeznünk kell a' népre, mellynek Mózes adott törvényeket, 's ez legyen minden bizonyság helyett bizonyság.

Ha van vallás, mellynek fundamentomába erkölcstelenség öntötte magát, azon vallásnak előbb utóbb a' világosodó emberiség előtt tikintetét el kell vesztenie. Törvényadó és philosoph, a' jónak 's rosznak felébredező gondolatja és közbátorság fel fogják a' népnek szemeit nyitni. Igy tüntek ki a' historiából az emberáldozatok, a' prostitutiók. Igy töröltettek el Romában a' bacchanaliák. De a' tiszta morállal egybeolvadt vallás felette áll minden megvettetésnek. Hiában gyújtja meg fáklyáját az

emberi nyugtalan elme; hiában tűn elő a' kételkedés minden gáncsaival: rendületlen áll az épület, mert czélját betöltötte; 's revolutiók mennek és jőnek, de végtére is törvényadó, philosoph és nép kénytelenek lesznek oda visszaindúlni, hol lélek és szív, társasági alkotvány és társasági boldogság egyedűl találhatnak biztos álláspontot magoknak.

A' vallás az az isteni folyam, melly az egész pallérozatlan emberi nemzeten keresztűlhabzik; az a' talizman, melly sok népeknél és sok esetekben minden tudomány, polgári alkotvány és törvény helyett szolgála; az a' talpkő, mellyhez minden törvényhozó és statusalkotó a' maga principiumit ugy forrasztotta, hogy csak általa 's rajta találjanak maradást; az a' menedék, melly a' természeti jusnak gyengeségét legelőszer oltalomba vette, 's mellyből a' nemzeteknek jusaik, a' magok kicsinységében, legelébb kiszállani merészeltek; az az erő, melly az erőszaknak és bűnnek legfoganatosban vethetett határt, midőn túl az emberi törvény és fenyíték' határain a' jövendőben mutatott reményt és félelmet.

Mózes a' maga vallását a' kezdetről szóló traditiokon fundálta meg. A' keresztyénségnek szép épülete a' mózesi fundamentumból emelkedett fel. Igy minden vallás, egyszerü vagy öszvetett, tiszta vagy homályos, olylyan eredetre viszi fel magát, melly túl a' historiának emlékein, túl minden tudománynak, vizsgálatnak kezdetén, a' legrégibb, legtávolabb 's csak alig sejdithető kornak homályában enyészik el. Önmaga az arabs propheta is kénytelen vala egyfelől a' mózesi, másfelől a' nemzeti traditiókhoz kötni hálóját, hogy szövedékei önkényt széllyel ne bomoljanak.

Jele, hogy a' vallások, a' magok alkotó részeikben, nem emberi találmányok. Egy olly vászon ez, mellyre az emberi kéz időről időre sok különböző színeket mázolt fel: de a' vászon ezer évek után is, 's ezer különböző színek alatt is mindig ugyan az marad, 's a' figyelmes nézőnek tekintete elől soha nem tűnik el. Az emberiség' kezdetében, 's ahhoz közel tisztábbak 's bizonyosbak voltak azon traditiók, mellyek ezen planéta' mostani alakjának kezdetét, az emberiség' eredetét, első lakhelyét, állapotát, változásait illették. Ezen traditiók keresztül szőve, homályos sejditésekkel az istenség 's az istenséghez köttetett ideák felől, mellyek annyira természetében feküsznek az emberi léleknek, hogy azokat inkább érzelem' mint reflexio' következéseinek kell tartanunk; ezen traditiók genaratioról generatióra szállongottak által, 's száz meg száz féle alakot nyertek, 's az időnek folytában száz meg százféle vallásokat szültenek. Mert a' vallások a' hagyományokon épültek fel, 's a' hagyományokból vett lételt a' philosophia is. 'S íme ezen két annyira különböző szellemü testvérek itt találkoznak egy kis korig, hogy innen különböző arányokat vévén fel, ugyan azon tárgyakat ellenkező pontok felé keressék.

Az a' bölcs ki a' tétovázó 's ezerféleképen megcsonkított, kitoldozott, 's önmagával ellenkezésbe jött hagyományokat tisztító és formáló kezek alá vette, vagy felette vagy kivűle volt a' philosophi kételkedő vizsgálódásnak. Hit és belső nyúgalom voltak az ő czéljai. Megfoghatóvá tenni egy felső valóságnak lételét, vagy is inkább az arról való ideákat a' traditio' homályitól elválasztani; ugyan azon hagyományokban az emberi nemzetnek eredetét nyomozni; a' világbeli jó és rosz miatt ember' emlékezetétől fogva fennálló gyanúkat 's hánykódásokat

elcsendesíteni; a' lelki és testi embert, a' látszó és nemlátszó természetet öszvekötni, 's egy elmult 's egy jövendő életnek belénk ömlött sejdítéseit érezhetőkké képezni: illyenek voltak az igyekezetek, mellyekből a' memphisi titkok, a' Zoroaster' tanításai, az orphicum systema 's több illyenek származtak. 'S minden vallás (revelatioval vagy revelatio nélkül) itt állapodik meg. Azaz, megtanit benünket arra, a' mit olly forrón tudni ohajtunk, de a' mit vizsgálódás által soha bizonyosan nem tudhatunk: felmutat előttünk bizonyos czélt, melly benünk nemesb mint állati törekedést, 's nagyobb mint végeshez illő szenvedelmeket gerjeszszen; kíván hitet, 's igér nyúgodalmat; parancsol engedelmességet, 's jutalommal biztat vagy rettent büntetéssel. Jehova és Demiurgus, a' paradicsomi kigyó és Arimán, mennyország és metempsychosis tagadhatatlanúl egyforma forrásokból merített, 's egyforma czél felé siettető ideák.

De eljött az idő, midőn az embernek nem lőn elég a' tudomány hit által, hanem akart tudományt vizsgálódás által. Thales emelte fel legelől a' fáklyát 's erőkről 's principiumokról kezde szólani. Csak hamar száz meg száz értelmek toldultak rakásra, 's kevés századok alatt nem maradt el semmi lehetséges út, mellyet az ember meg nem próbált volna, hogy rajta Isten, világ, 's önmaga felől magyarázatokat találjon. Mit nyert a' tudomány? Egyfelől sophistákat, másfelől Pyrrhót. Azaz, dévajkodást és kételkedést. 'S nem maradt az emberiségnek egyéb, hanem vagy örök vetélkedések 's ellenmondások közt függőben maradni, vagy visszatérni oda, a' honnan eltévelygett: a' h i t h e z. Ezen hit készen várta a' görög philosophiának küszködő maradványait; 's e' maradványok, leginkább pedig a' Pythagoras' titkaiból és

Platon' fellengezéseiből öszvealkottatott tudomány, a' keresztyén vallás' kebelében kerestek nyúgalmat.

Nem lehetett, hogy ezen nyúgalmat keresett philosophiának messzebb terjedő befolyása ne lett légyen. Jézus tökéletes, de magányos vonásokkal rajzolta elönkbe a' vallást, mellyre az ő követői egy egész nagy tudományt, egy mesterséges theologiát alkottak. 'S ezen theologiának sokfelé ágazó szövedékein lehetetlen az elsőbb századoki philosophoknak kezeiket meg nem ismerni. Feszegetés, különböztetés, egyezgetés, titokszaporítás, titokmagyarázat, megfoghatatlanokat bebizonyítni akarás, hypothesisek, dialektikázás, sophistáskodás stb., a' miket vagy a' nyughatatlanság' szelleme, vagy a' vetekedés' tüze 's kénytelensége tüntettek fel, okozták azt, hogy egyfelől képtelen eretnekségek toldúltak rakásra; másfelől maga az orthodoxia végremehetetlen subtilitásokra feszült ki, 's mint később a' controversisták állíták vala, toldásokat 's kiegészítéseket szenvedett. Aristotelesnek bölcsesége is feléledett végre a' feledékenységből, 's egy mesterséges félig, philosophiai félig theologiai alkotványt hagyott maga után a' revolutiókhoz készülő világnak.

Azonban az emberi szívnek természetes indúlati a' vallásnak értelmi tárgyait mind inkább inkább megtestesítették, azaz, levonták az érzéki körbe, 's a' titokból fátyolt szőttek felébe. Igy a' vallás, melly a' theologiában egyedűl a' feszegető okosságnak tárgya volt, a' külső tiszteletben egyedűl a' sejdítgető érzelemnek sajátjává varázsoltatott. 'S e' kettős állapotban találta azt a' revolutiónak százada.

A' reformatio a' maga szerző okaiban, 's közvetetlen resultatumiban nem lehetett egyéb: mint Rómával

való pör. Nem lehetett tehát azt várni, hogy a' vallás egy józan nyugalomnak, 's egy nyúgodtan fellengő léleknek ideálja szerint fog modificáltatni. Felek állottak egymás ellen, kiknek bíróra volt szükségök. Az irás a' bíró: mondá a' reformáló fél. Tartassék meg minden a' mi azokban van, töröltessék el minden a' mi nincs azokban. De hibázott még egy valaki, a' ki meghatározza: mi az, a' mi azokban van? és mi az, a' mi nincs azokban? Mert a' transsubstantiatiót állítók és tagadók; valamint a' háromságot, praedestinatiót, sakramentomokat st. állítók és tagadók: nem mindnyájan az irásokon építik e véleményeiket? Mi van egyéb hátra, hanem hogy maga az istenség, mit Jóbnak és az ő barátainak, közvetetlen megszólaljon, 's elönkbe szabja az ingadozást ismerni nem fogó tudományt?

Vissza, ezt mondjátok, az emberi okosságnak örök törvényeire! De vigyázzatok nehogy csalóka tüzet vettetek legyen csalóka vezérül. Ki nem tudja, minő romlásokat nem szerzett ezen okosság, valahányszor philosophia küszködött religióval, azaz, hit hittel? Az okosság, lépcsőkről lépcsőkre hág, a' vallásnak alsó tartományából nyugtalanul törekszik a' felsőbb felé, 's jaj nekie, ha a' titkokig fel bátorkodik!

Az emberi nép időről időre revolutiókon megyen keresztül, 's minden revolutio után bizonyos többé vagy kevesebbé megváltozott formák közt marad. Hagyni kell őtet azon formák között nyugodtan. Jaj annak, a' ki eléggé erős a' maga egykorúit saját magasságához felvonni! Felvonhatta ugyan őket, de a' szédüléstől meg nem óvhatta; 's azon dicsőséggel szállland sirjába, hogy a' századnak nyúgalmát magával temette el.

Azt tanítjátok, hogy az így eltemetkezett nyúgalom gazdag aratásra leszen egykor felvirúlandó. Azt tanítjátok, hogy a' gondviselés nem hagyja el az emberi nemzetet; 's hogy ezen szenvedésekkel gazdagon kikészült emberi nemzetnek bizonyos isteni czélok felé kell közelgetnie; 's hogy ezen czélokat szükségesképen és egyedűl megrázó rendűletek által fogja elérhetni. Oh tegyétek nekem azon nagy, azon isteni czélt csak olly világossá, csak olly látszóvá, mint Herschelnek legtökéletesb csővén a' legtávolabb feltűnő csillagzatnak legparányibb pontja látszatik! Ime most a' babyloni birodalom' eldöltétől fogva nagy Sándoron, Rómán, a' nemzetek' költözéseiken, nagy Károl császáron, 's Lutheren keresztűl a' franczia vérontásokig ezredekről ezredekre nyomozom azon rettentő vészeknek következéseiket, 's mutassátok meg, hol találhatok bizonyos közönséges czéltól távozást, vagy czélhoz közelitést? Mi gyengék, mi szédelgő fejüek akarunk e borzasztó rázkódásokban erőt, 's szédítő magasságokon 's mélységek felett biztos álláspontot találni?

Az emberi nemzet látszik ugyan bizonyos időkben, bizonyos ismeretlen centrum körűl most kisebb majd nagyobb tolongásban, most kisebb majd nagyobb gyorsasággal kerengeni. De ezen kerengések megszünnek és újra kezdődnek, 's mindannyiszor újabb alaku tüneményeket hoznak magokkal, a' nélkűl, hogy a' centrumtól való távolság észrevehetőképen kisebbednék. A' franczia lélek' szilajkodása ezer ideákat tett közönségesekké, mellyek különben csak kevés embernek sajáti voltanak: mint hajdan a' reformatio. 'S mit nyert mind ezzel az emberiség? Mi rajtunk keresztűl ment az orkán, szenvedtünk és jajgattunk; 's lesz idő mikor a' nép, mellyben a' reformatorok születtek, mikor a' nép, mellyben a' királyölők születtek,

úgy enyészik el, mint Babylon és Athéna; 's egy új generatio ismét ezer évekig fog küzdeni, hogy a' mostaninak minden tökéletességeit és tökéletlenségeit, virtusit és hibáit, tudományát és tudatlanságát új meg új színek alatt magának megszerezze, 's a' maga során ezen planetáról eltűnjön.

Akármint legyenek ezek, annyi való marad: hogy az emberiség bizonyos magvakat rejt kebelében, de a' mellyek annyi ezredek' folytokban soha sem indultak virágzatba; 's ha elvégeztetett, hogy valaha kivirágozzanak, annak másutt, nem ezen életben, 's máshol, nem ezen planétán kell 's lehet történnie. Az emberi nemzet felett és körűl, úgy a' mint ezen bújdosó csillagon él és bolyong, világosságnak és homálynak bizonyos jóltevő egyarányuságban kell elterjednie. Bontsd meg az egyarányt, 's akár világosság a' homályon, akár homály a' világosságon vegyen erőt, mindenik esetben elvakítottad az emberi gyenge szemeket, 's kit fogsz majd a' sötétben tévelygő mellé vezetőül rendelni?

Levelek a' mesmerismusról.

I.

Multa renascentur quae jam cecidere.

Chrysippus tanította, hogy a' bölcsből minden kitelik: szabó és fejedelem, varga és hadvezér. Ám legyen! De hogy egy tudatlan versöntő, mint például én, a' maga rimjei mellől egyszerre csak a' természet' titkai közé szárnyaljon: az, édes barátom, sehol sincs megirva. Azt mondod: neked az mind semmit sem teszen, 's te vársz tőlem tudósításokat a' mesmerismusról, 's nem szeretnéd, ha várnod hiában kellene. Jól van, csakhogy haragodat ne kelljen szenvednem, én hozá kezdek azon érczhomloku resignatióval, melylyel némelly készületlen professor úr a' cathedrai leczkékhez. Talán betelik rajtam is a' régi versnek értelme:

Isten kinek szerzett tisztséget
Menten ád hozá tehetséget.

És íme, lelkem egyszerre felvilágosodik! Még gyermekkoromban hallám egy nagy tudományu ember' szájából, hogy mai világban magát a' könyvet legkönnyebben, az előbeszédecskét pedig legnehezebben lehet elkészíteni. 'S hátha ez veled is így történnék? gondolám magamban; 's ezen pillanat óta feltevém, hogy professor Klugenak írásából csináljak kivonást; azt részekre oszszam; minden rész felébe datumot, alá köteles szolgát, 's imitt amott a' sorok közé édes barátomat irkáljak. 'S hova kell több, hogy a' kiszabott tárgy felől tudományos levelek készüljenek?

Ki nem tudja, hogy az emberben, és az emberen kivül az egész látszó természetben, számtalan dolgok történtek és történnek, mellyek a' laicust üres álmélkodásra, a' tudóst pedig mind maga mind mások előtt érthetetlen magyarázatokra kényszeritik? Ha valamelly illyen történetnek oka valaha kérdésbe jött: négyféle felelet közül lehetett egyet várni. Mert vagy egyenesen az istenségtől kellett annak jőni; vagy daemonoktól, vagy csillagi befolyásoktól; vagy természeti erőktől. Egyik felelet annyit teszen, mint a' másik; következőleg egyik sem többet egy betüvel is, azon két szónál: n e m t u d o m.

De az emberek ugy hitték, hogy ollyan okokra találtak, mellyekhez könnyen férkezhetnek. 'S ezen hitnél fogva vagy olly módokat kerestek, mellyek által magát az istenséget közvetetlen vagy közvetve megkérdezhessék; vagy a' földfeletti és földalatti daemonokat küzdöttek fellelni és szónak állítani; vagy a' csillagpályákból szövtek öszve csudálatos systemákat; vagy, a' mi még legokosabb vala, a' természetnek belsőjét igyekezték napfényre hozni, 's ez által ha szerző okokat nem is, de egyes következéseket fedezhettek fel, 's általok a' min-

dennapi élet' határain túl emelkedhettek. Igy vettek lételt az oraculumok, haruspiciumok, auguriumok 's több e' félék. Igy alkotta magát öszve a' magia és astrologia. Igy származtak végre a' természettudománynak titkos czikkelyei, mellyeket egykor csak felavattak tudhatának.

Mind ezek az embernek azon eredeti kívánságából vettek lételt, melly szerint a' rendkívűlvaló dolgokat, mint a' jövendőbe látás, csudatétel stb., tetszése szerint ohajtotta volna újra meg újra elővarázslani. Ezért van, hogy mindezekről a' legtávolabb régiségnek emlékeiben is lelünk nyomokat. És ha én annyit tudhatnék, mint az a' hildesheimi superintendens, ki az özönvízelőtti literaria historiára bevezetést írt: miket nem fognék neked mondhatni azon szerelmes angyalokról, kik ezen titkos tudományokat legelőszer az embereknek megmutatták; azon éreztáblákról, mellyekre Cham a' bárkába zárkozta előtt, azokat hogy el ne enyésznének, bemetszette, 's több illyenekről, mellyekre benünket Cassian, Bochart 's mások tanították? Fájdalom, mind ezen szép dolgokról egyedül az én tudatlanságom miatt, semmit sem fogsz hallani!

Nem tudom, édes barátom, ha volt e valaha valaki, a' ki józan fejjel és nyitva álló szemekkel daemonokat láthatott? Azt sem tudom ha valaha valakinek a' csillagokba vetett hiedelme vont e maga után idvességet? Anynyit mégis gondolok, hogy ha mind azon sok csudás dolgok között, mellyekről a' régiség' történeteiben olvasunk, volt valami a' mit sem gonoszságból eredett csalásnak, sem együgyűségből származott csalatásnak nem mondhatunk: annak a' természettől eltanult, 's experimentumok által megerősödött resultatumnak kellett lenni. 'S valóban úgy látjuk, hogy mind azok, kiknek valaha

magiai ismeret tulajdonítatott, nem elégedvén meg a' daemonakkal, kik alkalmasint legtöbbször hiában várakoztattak magok után, állatot, fát, fűvet és köveket vizsgálgattak. Jusson eszedbe a' mit Plinius 's mások Demokrit felől mondanak, 's az elég legyen például.

Ki tudja jobban mint te, minő nevezetes tünemények voltak a' régiségnek oraculumai? A' Mesmer' tanítványi azt mondják, hogy azok nem puszta szemfényvesztő játékok valának. Papok birták az orvoslás' tudományát, 's elébb történetből észrevehették, hogy a' hysterikai affectiók a' betegben különös állapotokat tüntetnek fel, később megtanulták azon állapotokat mesterséggel is elővarázslani: 's így történt hogy épen olly jelenések jöttek elő, millyeket az állati magnetismus a' mi napjainkban kezdett előhozogatni. A' delphusi Isten' papnéját az ismeretet üregből felemelkedő gőz hozta a' szükséges magnesi helyhezetbe, 's azon convulsiók, mellyeket illyenkor kisebb nagyobb mértékben szenvedett, nem tettetésből származtanak: ha másként igaz az, a' mit Plutarch mond, hogy bizonyos esetben a' convulsiók rendkivűl való lépcsőre hágván a' Pythia halálig gyötörtetett. Tudnivaló, hogy a' magnetizált személy a' felső lépcsőkön mindig elragadtatásba jön; tudnivaló, hogy a' mesmeri kemény operatiók rettenetes convulsiókat okozhatnak: ha tehát felteszszük azt, hogy a' régiség' jövendölői sok esetekben valóságos magnesi operatiókon mentek keresztűl; meg leszen fejtve, miért minden úgy mondott isteni ihlés rázkódás, dühösködés 's tajtékzás által jelentette magát? Emlékezzél a' virgili Sybillára, ki Aeneasnak zengi a' jövendőt.

Beszélik a' memphisi papokról is, hogy Serapisnak templomában a' beteget illetés által álomba hozták, 's ez

által meggyógyították. De az illyenekről nem szólhatunk sokat, mert a' papság a' maga tudományát zár és homály alatt tartotta, 's elenyésztekor magával együtt eltemette. 'S így történ, hogy rólok nem lévén bizonyos ismeretünk, sok esetben magusoknak 's szemfényvesztőknek nézzük őket, a' hol talán ők titokban tartott természeti erők által valóban bámúlásra méltóképen munkálódtak.

E' szerint a' mesmerismus semmi nem egyéb, mint másod ízben feltalált új föld. 'S ezen új föld bár sokáig feküdt feledékénységben, de a' hagyomány felőle nem enyészett el mindenestől. Schelling Plautusnak azon sorából: Quid si ego illum tractim tangam, ut dormiat? azt következteti, hogy a' rómaiak legalább tudtak annyit: miként kelljen valakit illetés által álomba meríteni? Kluge pedig a' franczia missionariusokkal bizonyítja, hogy Chinában századok óta a' kéznek főre tételével gyógyítottanak.

Europában is próbálták a' golyvákat holt kezekkel illetésbe hozás által orvoslani. 'S ki nem tudja, hogy az angol király Eduardus confessor, 's kivált pedig a' franczia királyok egészen az újabb időkig kézilletéssel a' golyvákat gyógyítgatták? Olvastam valahol, hogy midőn I. Ferencz a' spanyol fogságból kiszabadúlt, a' legelső királyi foglalatosság, mellyet darab ideig árván hagyott országában gyakorlott, — a' golyvagyógyítás vala! Ide tartoznak bizonyos Leoret nevü londoni kertészről, az irlandi nemes Greatrakesről, 's a' dr. Strepperről való hirek is, kik kézsimogatással hasonlóúl betegségeket orvosolgattak.

De nem volt akkor, ki az illyeneket gondos vizsgálat alá vegye. A' hypochondriás és hysterikás emberekből gyakran önkényt kitünő jövendölői tehetség is csak

arra szolgált, hogy a' szegény betegekkel az ördöngösök és boszorkányok száma neveltessék. 'S az úgynevezett sympathetica curák hiában rejtegették magokban a' régen virágzott magnetismusnak magvait.

Említ ugyan Kluge sok irókat kik már a' XVII. században a' magnesi erőket az emberi testre alkalmaztatták. De ezeknek gondolataik az astrologiának álmaival egy rendbe taszíttattak, 's feledésbe hullottanak. 'S így a' mi napjainknak maradt az, hogy a' régi tudomány újonan helyreállítassék; sok dolog, a' mi a' babona' tartományába számkivettetett, a' tapasztalás' lámpásánál ismét a' valónak visszaadassék, 's az emberiség előtt a' lehetségnek határtalan tartománya felnyíljon.

Szerencsés kor, igy kiáltasz fel, melly a' régiségnek meséit apródonként megvalósítja! 'S nem e? Mert ha a' Plinius' újonan feltalált unicornisait semmibe veszed is: nem nagy nyereség e a' magnetismuson kivűl, az úgynevezett földalatti electrometria? Örvendj édes barátom! mert a' magnetismus által jövendölni fogunk; az electrometria kincseket ásni vezet benünket; 's ki tudja még ha a' napkelet' tündérei nem fognak e közöttünk új életre felvirúlni? Egy van a' mitől rettegek. A' Pontoppidán' száz ölnyi temérdek tengeri kigyóját nem látták e sok százan nehány hónapokkal ezelőtt Amerikának partjain? 'S az a' hajós ki a' csuda állatot kifogta még is mit talált? Egy tíz lábnyi halat!

II.

Horrendas canit ambages, antroque remugit,
Obscuris vera involvens.

Ismered Mesmert Matthissonnak emlékezeteiből, ki őtet Lavaternél látta, 's egy durva, charlatankodó 's a' jámbor Lavatert lelki jobbágyságban tartó embernek rajzolja. Mesmer Antal, Helvetiának fia, igen szegény sorsban jött Bécsbe, 's ott az orvosi tudományt több évekig tanulván doctori süveget kapott, mint practikus letelepedett, 's gazdag házasság által jó állapotba tette magát. Ifjuságának studiumi a' mystikusok valának, 's már 1776ban a' doctori lépcsőre hágtával a' planetáknak az emberi testre munkálásáról értekezett. Nevetséget vont vele magára, de ő nem csüggedvén a' felvett pályán előre törekedett. Véleménye szerint kell lenni bizonyos az egész természeten keresztűl folyó substantiának, melly az embert az egészszel 's az égi testekkel öszveköti; 's ezen substantiát előszer az electricitásban hasztalanúl kereste; később pedig (a' mint mondják) a' mi hazánkfia Hell Maximilián által a' magnetismusra vezettetvén, kezdett a' beteg tagokon mesterséges magneseket bizonyos directiókban húzogatni, majd a' szenvedő részeket magnescivel tartós öszvekötésbe hozta, 's a' kezdet szerencsés kimenetellel koronáztatott.

Mesmer tudósitotta a' világot curáiról, 's Hellet állitotta fel mint tanút. De ez lerázta magáról a' tanúságot, 's a' dolog pörré vált, míg nehány ellenirások után, nyilván lett, hogy az egész viszálkodás némelly értetlenségekből származott, 's a' két barát megengesztelődék. . . . .

A' tudomány' tartományának egy tüneménye sem volt a' mi napjainkban, a' mi nagyobb figyelmet vont volna magára: mint a' mesmerismus. Ezeren voltak, kik azt nyugtalan újságkívánással fogadták 's gyakorlották. Ezeren voltak ismét kik azt általában kárhoztatták, 's az egész tüneményt egy részről gonosz csalásnak, más részről együgyü csalatásnak állították. 'S valóban ha meggondoljuk, hogy Mesmer és követői minő vagy csekély, vagy babonásnak látszó készülettel, melly rendkivűlvaló következéseket eszközlöttenek: nem fogunk csudálkozni, hogy a' hitetlenek nem kicsiny számban találkoztak.

Mik ugyan is azon eszközök, mellyekkel a' magnetizáló urak czélra jutni igyekeznek? Sokszor semmi nem egyéb, hanem vagy puszta lehellés, vagy épen csak szemnek és gondolatnak a' betegre függesztése. Legtöbb esetben, ha a' magnetizáló egy kevessé közelebb ereszkedik a' testi világhoz, szemközt ül a' hasonloúl ülő vagy csak fekvő beteggel, és annak testén most tenyerével, majd különbféle helyhezetbe szoritott ujjakkal vagy ujjhegyekkel a' fötől a' végső részekig mindig ugyanazon directióban huzásokat csinál; még pedig úgy, hogyha ujjait nehány hüvelyknyi távolságra tartja is a' testtől,

még is azon resultatumokra jön, mintha azt valósággal érintené. Tetszésében áll ugyan némellykor magát a' beteggel conductoroknál fogva öszvefüggésbe hozni; azt, mint az electrizáláskor szokásban van, valamelly izoláló testre helyheztetni; vagy épen electrizálás, tűkör és muzsika által a' magnetismusnak erejét nevelni: de néha ezen öszvetett operatiókkal ellenkezőleg egy pohárka vizet, egy üveg vagy tűkör darabot ujának néhány huzásaival magnetizál, 's a' vizet inni adván 's a' tűkördarabot nyakába függesztvén, betegét változások alá veti. Gyakran, hogy a' dolognak pompásabb tekintete legyen, egész faputinák töltetnek meg apróra tört magnetizált üveggel, buteliákkal, vasrudakkal, mellyekkel azután a' beteg illetésbe hozatik. Vagy épen valamelly fiatal fának déli oldalával ellentáll a' magnetizáló, 's vasrudjával annak minden ágait egyenként felülről lefelé a' törzsökig és a' gyökérig végig vonja: 's ezen fa egész nyáron által nem csak gyógyítani fog, hanem magába is új életet szív, sebesebben 's gazdagabb lombozattal nő, 's benünket a' hesperi kertek, és a' tündérek' kora felé varázsol. *)

Mind ezek által a' magnetizáló bizonyos melegséggel gyenge kifolyást érez magából, 's belőle erős akarat ömlenek ki: a' szenvedő individuumban pedig változások jőnek elő, mellyek egyfelől elragadtatásba 's határtalan kénynek érzelmeibe, másfelől fájdalmakba, vonaglásokba 's a' nyavalyatörés' és gutaütés' rettenetességeig felhágó rázkodásokba 's meredésekbe mehetnek által. Leggyakrabban a' beteg akaratja ellen szemeit bezárja; majd

*) A' magnetismus' praxisát lásd Klugenál: Vers. einer Darst. des anim. Magnet. bécsi kiad. 1815. l. 324—424.

egy eszmélet nélkül való magnesi alvásba sülyed, 's alvásából magának az álomnak határain belől felserken, szól és mozog, 's bár érző eszközei zárva tartatnak, még is eszmél, lát, hall, érez nagyobbra növekedett erővel mint ébren; később a' magnetismusnak ereje nevekedvén saját belsőjébe tekint, 's a' régi kifejezés' betűi értelmeként szíveket és veséket vizsgál, 's minden nyavalyának titkait 's az orvoslás' legfoganatosb módját bizonyos csudálatos instictus által tisztán látja; végre kilép a' jelenlétnek szűk határaiból, a' multba, a' távolba és jövendőbe néz, saját sorsát 's a' vele öszvefüggésben levőnek sorsát, akaratját, magában tartott gondolatját, szóval minden lelki és testi affectióit megérzi, egy boldogult lélek' nyugalmával 's tiszta érzelmeivel bir, 's úgy tetszik, mintha kebelében valamelly más, valamelly ismeretlen életnek magvai indulnának virágzatba *).

Csudálatos! igy kiáltasz fel. De ha eszedbe jut, hogy ezen csudálatosról nem kevés tekintettel, hitellel, tudománnyal, józan észszel és ép érzékekkel biró emberek látás, próba és vizsgálat után bizonyságot tettenek: nem fogsz olly vakmerő lenni, hogy hazugságnak állítsad azt a' mi ha a' ki nem magyarázott dolgok közé tartozik is: de a' tapasztalásnak korlátain belől él és mozog, 's naponként új meg új érezhető tüneményeket hoz világra.

Három fő osztályokba lehet rekeszteni azon dolgokat, mellyekről a' philosophok kezdettől fogva jót és roszat, helyest és helytelent, igazat és nem igazat leczkéiken 's irásaikban öszvehalmoztanak. Első osztályba

---

*) Kluge. I. 109—211.

tehetnők azokat, mellyek vagy az érzés' vagy az értelem' tapasztalásai alá tartoznak, 's mellyeket a' philosophok bizonyos rend és törvények alá szoríthattak, 's rólok, ha sokszor különbféleképen is, ha sokszor egymással ellenkezőleg is, de magyarázatokat adhattanak. Másodikba jőnének azon érzés és értelem feletti tárgyak, mellyekről a' metaphysica csak ugy rajzolhatott üres és jelentés nélkül való képeket, ha részint a' mindennapi élet' resultatumiból, részint az emberi képzelet' álmaiból szőtt alakokat alkalmaztatott reájok. A' harmadik osztályt azon titkokkal teljes jelenések fognák betölteni, mellyek bizonyosan a' természetből forrnak ki, de olly kútfejekből, hova még tapasztalás nem juthatott; mellyek csak ritka, egyes esetekben tűnvén elő, regulák közé nem vétethetnek, 's közülök némellyeket időről időre ez vagy amaz szerencsés találó magányos resultatumokban felfogott ugyan 's ujra előteremthetett, hanem boldog lévén a' meg nem világosítható titok' birtokában, azt a' vizsgáló szemek elől elrejtette.

Több dolog van, mond Shakespeare, mennyen és földön, mint a' ti iskolás bölcseségtek álmodozza. Igazán! De még is, ha az embert valaha álmodozás tudományra vezethette volna: nyilván van, hogy ez a' mi iskolás bölcseségünk azóta sok rendkivül való, sok emberfeletti tudománynak birtokában lehetne. Az ember, ki elejétől fogva, ezer meg ezer esetekben kénytelen vala érezni, hogy az ő tudásának 's erejének melly keskeny korlátok vonattak, sokszor nagy erölködéseknek tette ki magát; 's illy erölködések okozhatták azt, hogy mind a' metaphysikának láthatatlan terei, mind a' természet' titkos jelenéseinek setét országa olly sok figyelmet 's fáradságot vontak magok után a' bölcseség' kedvelőitől.

Nem tudom mellyik régibb: azon tapasztalás e, hogy a' természetben tűnnek fel ollyan egyes esetek, mellyek a' jövendőbe látást 's az ugynevezett csudatételt lehetségesnek lenni sejdítetik, vagy azon törekedés, melylyel az ember azon két tehetséget magának megszerezni igyekezett? Annyi bizonyos, hogy a' titkos tudományok mint a' magia 's más hasonlók, ember' emlékezetétől fogva gyakoroltattak, 's bizonyosan nem mindenestől fogva épültek hijábavalóságon.

Plinius a' magiáról szólván: „Pythagoras, ugymond, és Empedokles, Demokrit és Plato, azt megtanulni hajókáztak el, számkivetésbe indulván inkább, mint utazásra. Azt hiresztelték, visszatérvén, azt tartogatták titokban." *) Legyen igaz ezen hely vagy nem, az tagadhatatlan, hogy Pythagoras, Plato, Xenokrates, 's követőik, régi nyomokon indulván el, daemonokat hitték lenni, kik az emberi tudománynak segédet nyujthatnak **) Demokrit pedig, és sok mások, kiket egykoruik és a' maradék magusoknak véltenek, nem elégedvén meg a' daemonokkal (kik alkalmasint legtöbbszer hijában várakoztattak magok után), állatot, fát, fűvet és köveket vizsgálgattak, 's a' természetnek fátyolát fellebbenteni törekedtek. Világos, hogy a' magia, ha egyfelől phantomokhoz ragaszkodott is, de másfelől tapasztalási vizsgálatokon és szerencsés felfedezéseken alkottatott öszve. A' titkoknak felavatottaik (symmisták) nem engedték az illy vizsgálatokat 's felfedezéseket a' nép elébe jutni, 's igy azok csupán csak rendkivül valóknak látszó resul-

*) Plinius XXX. I.

**) Plutarch. de Iside et Osiride.

tatumokban tűnvén fel ollykor ollykor a' sokaság előtt, tőle vagy isteni vagy ördögi munkálódások gyanánt vétettek; az úgynevezett eszesektől pedig vakító játékoknak tartattak! De nagyon jól jegyezte meg Bayle, hogy az illyenekben véghetetlenül kevesebb titok van, mint a' köznép hiszi; és egy kevéssé több mint az erős lelkek állítják. *)

Ha igaz az, a' mit a' magnetisták állítanak, hogy az ő tudományok a' régiség' papjainál virágzott, ugy az minden bizonynyal egyike volt azon ingredientiáknak, mellyek a' népetbámító tüneményeket szerzették.

Akarmerre tekintünk a' régiség' történeteiben, mindenütt jövendőt kérdőkre, és jövendőt hirdetőkre akadunk. Ezen jövendőt hirdetőknek ezerféle nemeik közűl, három van ollyan, mellyről a' magnetismus' régi nyomait keresőnek szükség szólania; 's ezen három nemet teszik az úgynevezett pythonok és pythonissák; az oraculumok; 's a' sybillák.

A' python és pythonissa név sokféle jövendölőknek adatott. Hihető, hogy voltak az illyenek közt hypochondriás és hysterikás személyek, kiknél a' jövendölők' sejdítése ugy állott elő mint a' betegség' természetes resultatuma. De ha eszünkbe jut, mikép a' pythonok legtöbb esetben engastrimythusoknak (hasból beszélőknek) neveztetnek **): világos leszen előttünk, hogy mesterségeknek legnagyobb titka nem egyéb volt azon különös tehetségnél, melylyel a'mi napjainkban Alexander, 's több évek előtt báró Mengen ***) 's mások gyönyörűséggel

*) Bayle Dict. Majus. a' D. alatt.

**) Plutarch de defect. Orac. Lib. 2.

***) Lásd ennek egy nevezetes levelét a' bécsi Realzeit 1773 l. 792. k. k. hol tagadja, hogy az engastrimythusnak hangja a' hasban származhatnék.

elegy bámulást okoztanak. Az együgyüség ezeknek belső részeikben valamelly jövendölő daemont vélt laknia; 's Eurikles (legelső ki Athenában illy dologért elhiresedett*) és követői a' csudáltatás és nyerekedés miatt nem siettek ezen balvéleményt felvilágositani.

Említenem kellett ezen alakosokat, mert a' közönségesebb vélekedés az oraculumokat is ezen rendbe helyheztette: holott a' magnetismus' felébredtétől fogva, annak történetirói, legalább a' Pythiát magnesi operatiónál fogva jövedöltnek lenni állítják.

A' papság gondosan őrizte a' maga titkait, 's annálfogva a' machinák, mellyekkel munkálódtak velök együtt enyésztenek el. Még is nagy hihetőséggel lehet állítani, hogy az oraculumok is sok helyeken az engastrimythusnak (vagy a' hasonló jelentésü sternomantisnak és enteromantisnak) mesterségén fundáltattak. A dodonai istenség a' bükkfának ágai közül zengé szózatait **). Én hallottam Alexandert a' pesti játékszínen, 's ő ugy tudta hangját mérsékleni, hogy az bizonyos neki tetsző magasságról, bizonyos neki tetsző pont alatt hangzott füleimbe. 'S egy hasonló mechanismus tehette azt, hogy a' szent bükknek lombjai közül szózat ömöljön ki.

Ugy látszik, hogy a' Delphiben jövendölő szüz más regulák szerint alkalmaztatta magát. Nem történt az ok nélkül, hogy a' minden isteneknek 's embereknek atyja (πατερ ανδρωντε θεωντε) sem Lybiában, de még inkább sem Olympiában sem Dodonában nem birt olly nagy tekintetü oraculumot, mint a' kisebb rangú Apollon Delphiben.

*) Ursin apud Beyerum in addit. ad Seld. p. 213.
**) Lucian Amores. I. 211. edit. Basil.

Közönségesen tudva van, hogy a' nagyhírű templom a' castali üreg felett épült, és hogy ezen üregből bizonyos bódító erejű gőz emelkedett fel. „A' jövendölő, mond Origenes *), az üreg' nyilása felett ül 's az onnan felemelkedő gőzt asszonyi keblében fogadja el, 's azzal eltelve zengi azon, a' mint vélik, isteni oraculumokat." Add hozá Chrysostommal **) hogy „az eltölt jövendölő bomlott hajakkal dühösködött, 's szájából tajtékot bocsátván zengé az ihlésnek (furor) szavait," — 's mindent együtt birsz a' mit a' magnetisták vélekedésök mellett felhozhatnak.

Kluge bizonyos példát hoz fel ***), miként Helmont a' napellus' gyökerét csupán megkóstolván, úgy érzette, mintha gondolkozó ereje fejéből egyszerre mellébe's gyomrába szállott volna le. Világosan 's tartósan érezte hogy a' gyomorszáj' környékében gondolkodik, még pedig sokkal mélyebben 's elevenebben mint egyébkor, 's ezen felemelkedett gondolkodó tehetség szokatlan kedves érzésekkel köttetett egybe. E' szerint lehetséges lenne, hogy a' castali gőz is valóságos magnesi állapotba helyheztette a' triposon ülő szűzet, és hogy az illyenkor történő dühösködés egy eredetű volt azon convulsiókkal mellyeket a' magnetismus minden elfogadó individuumnál előállíthat. 'S az a' mit Plutarchus mond, ****) hogy egykoron a' Pythia illyen convulsiók közt egész a' halálig gyötörtetett, azt látszik bizonyítani, hogy azok nem tettetett rázkódások valának.

*) Origenes contra Cels. Libr. 7 apud Beyer l. 215.
**) Chrysost. apud. Bayer l. c.
***) Kluge. l. 27. k.
****) Klugenál. l. c.

Híresebb oraculum Pythlán kivül egy sem volt, mint Amphiarausnak oropusi oraculuma Boeotiában. Itt az, a' ki az istenséget megkérdezni jött, bőjtölésre szorítatott. Egy nap hus, három nap bor nélkül kellett élnie. Végre áldozatját megtévén, az áldozott barmok' bőreikre a' templom' titkos rejtekében lefeküdt. Az alvásban, melly illyenkor meglepte, álom gyanánt tünt fel néki a' jövendő, mellyet tudni kivánt. *)

Nem láthattam Kinderlingnek azon irását, hol az illy jövendölő álmokat a' magnesi somnambulismussal öszvehasonlítja **): de úgy vélem, nem lehetne bizonyosan meghatározni, ha az illyen esetekben történt e egyéb annál, hogy az áldozó bőjt és készületek által képzeletében felhevülve, majd a' titkos rejtek' innepi csendességétől keresztülhatva, azon erős hittel aludjék el, hogy neki Istenség fog megjelenni, ki sorsáról tudósítást adand. Nem csuda, ha ezek után az álomban munkálódó képzelet tisztábban, vagy homályosabban kivánságait tárgyazó képeket szőtt felébe, mellyeket ő isteni jelentéseknek gondola. Azt kellene tudni, ha az oraculum' papjai nem tettek e valamit a' fekvőnek elaltatására? Mert valóban gondolhatjuk, hogy illy szokatlan fekvés nem könnyen hozott álmot a' szemekre. De mindenkép világos az, hogy ezen jövendölő álmok a' somnambulismussal nem egyformák voltanak. Mivel a' somnambul mindent a' mi ezen állapotjában vele történ, felébredésekor elfelejt: az ora-

---

*) Plutarch. Philostrat. Vigmer. Baylenál, Diction. Art. Amphiaraus. E. al.

**) Kinderling. Der Somnambulismus unserer Zeit mit der Succubation etc. in Vergleichunggestellt. 1788.

culum' kérdezője pedig csak azért aludott el, hogy álmának resultatumát felserkenvén tisztán láthassa.

Illy jövendőt ohajtó álomra küldi Virgil a' maga egyik herósát Albuncának berkébe *). Az ő verseiben az alváson kivül még az a' körülmény is előjön, mellynél fogva a' berekben zugó forrás gonosz gőzöket bocsát ki magából:

— — lucosque sub alta
Consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
Fonte sonat, saevamque exhalat opaca Mephitim.

Nem lehet e ezen kegyetlen gőzölgésekről a' castali üregre visszaemlékeznünk? De ha igaz az, a' mit Cluverius mond **), hogy az Albunea és Albula mind ketten ugyan azon folyót jelentik: ugy nyilván van, mikép a' virgiliusi kitétel nem jelent egyebet, hanem hogy a' szent forrás mineral vizzel folyt, Martialisnak ama' verse szerint: ***)

Canaque sulphureis Albula fumat aquis.

A' mi azonban, az oropusi templom, 's az Albunea berkének álmait illeti, kétségkivül azok nem voltak a' mindenkori álmokhoz hasonlók. A' felébredő ember jól tudja, hogy a' mit alvásában látott, az csak a' képzeletnek játéka volt: de a' jövendőt kérdő ugy hitte hogy álma alatt valóságos istenségeket látott, valóságos szózatokat hallott:

---

*) Aeneid. L. VII. 81. kk.
**) Ital Ant. II. Cap. X.
***) Mart. L. I. Ep. XIII.

Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur avernis. *)

A' gondolat, hogy a' látás valóság volt, épen olly erős vala mint azon esetekben, midőn valaki daemonokkal feküdtnek lenni hitte magát. Az illy daemonokat a' római nép incubusoknak vagy a' nemi különbség szerint succubusoknak nevezte. **) A' vélekedés, hogy a' silvanusok és faunusok 's a' gallusoktól ugynevezett dusiusok az incubus' rolláját valósággal játszani szokták, olly közönséges 's gyakori tapasztalás után erősített vala: hogy Augustinus szemtelenségnek tartotta volna nem hinni. ***)

Hogy az incubusokkal álmodás a' rendkivül valókhoz tartozik, azt magam láttam kevés évek előtt egy szerencsétlenen, ki magát minden éjjel az incubustól mondá gyötörtetni. A' dologban csalás nem lehetett, mert a' személy férje mellett feküdt szüntelen, 's hosszu ideig nem kicsiny kínokat szenvedett, 's az álomkép olly mélyen feküdt lelkében, hogy azt valóságnak hitte 's esküvésekkel állította.

Ki tudja, ha egy illyen erős álomlátásnak előhozására nem vala e szükség, hogy a' papok valami szokatlan eszközzel éljenek.

---

*) Virgil. l. c. 's mikor Latinus lefekszik:
— subita ex alto vox reddita luco est.

**) Lásd Vivest ad August. de Civ. Dei XV. c. 23.

***) August. l. c. „plures, talesque asseverant, ut hoc negare imprudentiae videatur."

A' jövendelés' azon nemei közt is, mellyek hydromantia név alatt mennek, találunk ollyakat hol nem csupán vízbe nézés történt, hanem a' jövendölőről világosan mondatik, hogy ivott a' vizből bizonyos időben, 's bizonyos ceremoniák közt 's ugy mondott jövendőt. Nem gyaníthatni e, hogy az ital különös affectiókat szerze benne?

Jamblichus Colophonban bizonyos földalatti forrásról emlékezik, mellyből a' pap meghatározott éjjeleken szent ceremoniákat vivén végbe, ivott, 's láthatatlanná levén, a' kérdezőknek feleletet adott. Ugyan ő mondja, hogy Branchidesben egy jövendölő asszony a' több módok közt vagy valamelly Istentől ajándékozott vesszőt tartván kezében, vagy az ott elfolyó vizből hörpölvén szokott isteni ihléssel megtelni *).

Nem kell elhallgatnom azon módot is, melly szerint némellyek bizonyos madarat öltek meg 's annak csontját szájokban hordozván 's rágván a' földre rohantak, 's oraculumokat öntöttek. **)

Azonban kénytelenek vagyunk megvallani, hogy mind az a' mi a' magnetismusnak nyomairól a' régiségből mondathatik, csupán gyanításokon épül, 's hogy Pythiáról sem lehet annyi bizonyossággal itélni, mint a' német magnetisták itéltenek. Kettő van a' mi a' gyanítást erősítheti. Egy a' mit a' memphisi papokról mondanak, hogy azok a' Serapis' templomában a' beteget illetéssel álomba hozták 's az által gyógyulást okoztak. ***) Másik hogy

*) Vivesnél ad August. VII. c. 35.

**) Arndius de Superst. apud Beyer. ad Seld. Synt. p. 217.

***) Kluge l. 29.

a' castali göz a' Pythiát nem tettetett convulsiokba hozhatta. Mert a' jövendölések ritka esetben voltak olly bizonyosak mint a' magnetizáló urak a' magok betegeiken tapasztalták. Nem csak, de igen sok esetben a' Pythiának kimondásai olly gondos homályba 's kétértelműségbe öltöztettek, hogy rólok azt kell mondanunk, a' mit Cicero a' Sibylláknak tulajdonított versekről mond: *) hogy azok inkább mesterséget és tudományt mint jövendöléssel együtt járó dühödést árulnak el. 'S ezért történt hogy már magok a' régiek is, legtöbbszer pedig Lucian **) az oraculumokat nevetségre tették ki.

A' dühödésre nézve azt is meg lehet jegyezni, hogy az csaknem mindenféle jövendölésekkel, sőt az isteni tiszteletnek némelly jelenéseivel is együtt járt. Kinek nem fognak eszébe jutni azon versek mellyekkel Virgil a' cumai Sibyllának convulsióit rajzolja? ***)

Cui talia fanti
Ante fores subito non vultus, non color unus,
Non comtae mansere comae, sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument: majorque videri
Nec mortale sonans: afflata est numine quando
Jam propiore Dei.

Az illy convulsiók több esetben tettetésnek munkája lehettek, 's ha meggondoljuk azt, hogy vagynak példák midőn a' Walzert nagy tüzzel lejtő leány azt félbe nem tudta hagyni, 's a' táncz akarat ellen való forgássá vált,

---

*) De Divinat. Libr. II.
**) Lucian Jupiter Confutatus és más sok helyeken.
***) Aeneid. L. VII.

mikép a' halált tettető fekve maradt, 's kevésbe mult hogy meg nem hala, 's több illyenek: hihető leszen előttünk, hogy a' Pythiánál is egy esetben, mellyet Plutarch felhoz, hasonló történhetett, hogy t. i. a' tettetett convulsiók valóságosokká váltak. 'S ezen convulsiók minden esetben azt bizonyítják, hogy ha a' papság a' magnetismus' titkaival valamennyire ismeretes volt is, az egész titok vagy csak a' gőz' effectumának tudása, vagy ha még ezen felül valami volt. . . . .

Tudjuk a' Bacchákról, hogy azok is dühödtek 's szaladoztak. De ezeknek dühödésökben bizonyosan nem fogunk titkot keresni. A' phrygiai istennének papjai táncz és muzsikai lárma által jöttek dühödésre, 's illyet beszélnek az Izrael propheta' iskoláiról is. 's a' t. . . . . .

Csekén 1823. *)

*) Ezen értekezés' nyomán készült a' következő, mellynek eredetije nem találtatott Kölcsey' papirosai között, 's melly az 1828diki Tud. Gyüjtemény' 1-ső füzetéből iktattatott ide. A' szerk.

Az állati magnetismus' nyomairól a' régiségben.

Higyétek el nekem, már sokszor jöttem azon gondolatra, hogy volt valaha az emberiségnek olly időszaka, midőn a' tudománynak felavatottai mindent tudtak, a' mi Europának fiai közt mind ez ideig világosságra jött, és ezután világosságra fog jöni. Alig találtatott fel egykoron a' puskapor, a' könyvnyomtatás, a' copernicus systema, és Isten tudja, még mi? 's ime a' régiség' kurkászói mindjárt előállottak, 's a' találmány' diesőségét századainktól elragadván, Chinának 's Indiának régiségei 's Aegyptusnak omladékai közt hagyták fényleni.

Igy történt ez az állati magnetismussal is. Mihelyt ennek resultatumai közfigyelmet érdemlettenek, azonnal a' német-föld' emberei — a' memphisi papok, oraculumok, incubatiók, sibyllák felől kezdének szólani; 's gyanításaikat tökéletes valóság helyett árulgatták.

Két magyarázatot birtunk ez ideig az oraculumokról. Egyiket azt, mit az első keresztyén atyák

(a' pythagoricusokkal és platonicusokkal együtt) hittenek: hogy azok daemonoktól jöttek vala; másikat azt, a' mit Van Dalnak véleménye szerint Fontenelle hirdetett: hogy az egész alkotvány nem egyéb volt népet vakitó játéknál; 's most, ime, egy harmadikkal gazdagodtunk meg, mert a' Mesmer' tanítványi azt hiszik, 's a' Delphiben jövendölgetett Pythiára nézve erősítik is: hogy a' papság mágnesi operatiók által kényszerítette ki bizonyos személyekből a' multba, 's távolba és jövendőbe látó tehetséget. E' szerint, ha másként kétséget nem szenved az, a' mi a' somnambulismus' jelenéseiről annyi sok tapasztalás után mondatik, az oraculumok mind az ördöngösség', mind a' népvakitás' vádja alól egyszerre felszabadulnának, 's úgy tünnének fel előttünk: mint az emberi sors' hű vezérei.

Közönségesen tudva van, hogy az Apollon nagy hirű temploma Delphiben a' castali üreg felett épült, és hogy ezen üregből bizonyos gőz párolgott fel. „A' jövendölő, mond Origenes, az üreg' nyilása felett ül, 's 's az onnan felemelkedő gőzt asszonyi keblében fogadja el, 's azzal eltelve zengi azon, a' mint vélik, isteni oraculumokat is." Add hozzá Chrysostommal: hogy „az eltölt jövendölő bomlott hajakkal dühösködött, 's szájából tajtékot bocsátva zengé az ihlésnek szavait (furoris verba)"; 's mindent együtt birsz, a' mit az Apollon' papjai által gyakorlott magnetismus mellett felhozni lehet: a' gőzt tudniillik és a' dühödést.

De az orvosi tudományt, mond Kluge, kirekesztőleg a' papok birták, 's a' mágnesi állapotokat elébb csupán történetből, mint valamelly betegségnek (például: hysteriasisnak) következéseit, fedezhették fel; később pedig a' betegek által figyelmetessé tétetvén, feltalálták

a' módot, miként kelljen azokat mesterséggel is czélirányos élelem 's komoly készületek 's különös füstölések 's bizonyos illetés és orvosságok által feltüntetni; 's a' dolog' nagyobb hihetőségére Helmontot hozza elő, ki a' napellusgyökérnek csupán kóstolása után ugy érzette, mintha gondolkozó ereje fejéből egyszerre mellébe 's gyomrába szállott volna le; világosan 's tartósan vevén észre, hogy a' gyomorszáj' környékében gondolkodik, még pedig sokkal mélyebben 's elevenebben mint egyébkor, 's ezen felemelkedett gondolkodó tehetség szokatlan kénynek érzelmeivel köttetett egybe.

Nincs okom a' miért Helmontnak előadásában kételkedjem; elhiszem azt is, hogy a' mágnesi állapot' feltünésére nem kivántatik meg az illetés kirekesztőleg: de az oraculumra nézve nem kell elfelejtenünk, mikép a' hagyomány szerint a' castali üregből felpárolgó szellem legelőszer valamelly pásztortól fedeztetett fel, 's Delphinek lakói próbák után helyheztették oda a' tripost 's építettek templomot; 's a' kezdet nem papi találmány vala valamint az sem, hogy a' mi korunkig érkezett dátumok; semmi egyebet a' prophétai lélek' előhozására a' g ő z ö n kivül nem említenek; a' szerint, ha felteszem is a z t a' napellusgyökér' hasonlatosságaként munkálódottnak lennie, még sem jön ki egyéb egyes történetbeli felfedezésnél 's azon épült mechanikai ismeretnél, — ezen esetben épen ugy nem lehetne az Apollon' papjaira magnetismusi tudományt ruházni, mint Helmontra nem a' nevezett tapasztalásért. Meg kell azt is gondolnunk, hogy görög eredetü görög oraculumról lévén szó, mi okon tulajdonitatik a' papságnak kirekesztőleg az orvosi tudomány? Azok, kik a' helleneknél kirekesztőleg orvosoltak, az asklepiadák voltanak. A' hagyomány szerint

maga Asklepius nem papoktól, hanem centaurus Chirontól vette ismereteit, 's maradékira általplántálta azt egész Hippokratesig, kitől az idvességes tudomány közönségessé tétetett. Tudva van az is, hogy a' régi jósló Melampus is gyógyítgatott, 's hogy Pythagoras, Empedokles, Demokrit 's mások a' köz vélekedés szerint orvosi tudománynyal birtanak. Szóval, nincsen idő, mellyben a' hellén papok kirekesztőleg orvosok vagy csak mint papok orvosok is voltak volna egyszersmind. Orestes és Alkmajon kértek az oraculumtól gyógyító tanácsot. 'S kaptanak-e olly tanácsot, hogy az által orvosokra emlékeztessünk? Azok a' betegek, kik többek közt Ceresnek aeginai templomát megkeresték, Pausaniás szerint nem nyertek egyebet, hanem hogy áldozat után a' templom melletti forrásban jövendőjöket nézhették.

Azt mondjátok: ha Graeciában nem, de Aegyptusban igen is a' papoké volt az orvoslás' tudománya; 's nincsen-e megírva, mikép Memphisben a' beteget a' Serapis' templomába szokták vinni, hol az papi illetés által, álomba merült, 's meggyógyúlt? Úgy van; 's ha ez szóról szóra így történt, ennek a' tudósításnak legtöbb hasonlatossága van a' mesmeri manipulatióval. De legelől is említenem kell, hogy véleményem szerint Memphisben Seraphisnak templom nem épült. Azt mondja Polybius, hogy Serapis a' Propontis' környékén tiszteltetett, 's onnan tanúlták el annak tiszteletét Sinopének lakói, kiktől a' híres istenkép Alexandriába vitetett! Ptolemaeus Philadelphus volt az, kinek uralkodásában az történt, 's általa épült fel az alexandriai híres Serapeon is, melly az újonan érkezett istenséget 's később a' világszerte híres könyvtárt befogadta. Ezen idő előtt ismeretlen vala Serapis, 's ugyan azért Herodot sem szól

arról. És ha más felől igaz lenne is az, hogy Serapis vagy Osirist, vagy a' napot, vagy a' Nilust, vagy az aegyptusi és árgosi Apis közül valamellyiket jelentette, még is a' régi poetának azon sora, melylyel a' napot így szóllítja meg: Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Osirim, nyilván mutatja, miképen Serapis nem memphisi istenség vala. Mindegy, ezt mondhatná valaki; csakhogy az említett módu gyógyítás megtörtént. De, íme, egy nehézség! Jól jegyzi meg Kluge, hogy, ha a' papok a' magnetismus' titkát birták, azt nem annyira gyógyításra, mint jövendőlátás' eszközlésére fogták használni. Azt teszem hozzá, hogy, ha volt papság e' titok' birtokában, bizonyosan az aegyptusi nem maradott hátra; mert nem közönséges értelem-e az, melly a' hellén tudomány' bölcsőjének Aegyptust állítja? Miért van hát, hogy épen Aegyptusban, épen Memphisben nem lelünk oraculumot, mellyre mágnesi ismereteket csak gyanítással is ruházni lehetne? Ki nem tudja, hogy a' memphisi jósolat (divinatio) nem állott egyébből az Ápis ökör' mozdulatinál? Két osztály épült: egyik a' jó 's másik a' bal sorsé; 's a' szerint a' mint a' bovinum numen vagy egyik vagy másik felé indult, a' jó vagy bal szerencsét némán jelentette. Történt az is, hogy a' tanácskérdő enni-valót nyujtott a' szarvas numennek; 's a' mint vagy evett abból vagy nem, úgy kellett a' jövendőt sejdítenie. Mondjátok meg, ha a' legmerészebb hypothesis alkató is, tudna-e itt legkisebb környülményt felfoghatni, mellynél fogva valami mesmerismushoz hasonlót kereshessen? Azon gyermekekre kellene talán emlékeznünk, kik strabo szerint az Ápis előtt jártanak, 's ihlést kapván magok is, jövendőt zengettek. De miért, hogy ezen így zengett jövendő nem

vala fontos? nem, mint az Ápis' saját mozdulati? Miért, hogy az itteni oraculum soha sem érte fel a' görögországiaknak hírét?

Azt is lehetne mondani, hogy, ha a' papok magnetismus által gyógyítottak, úgy minden titkaik közt ez vala az, melly avatatlan szemeknek leginkább kitétetett; mert a' betegek, legalább míg álomba nem merültek, tudták, mi történ velök. Ha tehát azon hellén bölcsek, kik Aegyptust meglátogatták, valaminek tudására jutottak, ennek tudására legbizonyosabban eljuthattak volna. De sem Pythagoras és Demokrit, sem Plato és Eudoxus nem láttattak valami hasonlót érteni; 's a' maradék, melly Pythagorasnak és Demokritnak annyi sok csudálatos dolgokat tulajdonított, semmi e' félét rólok nem hagyott emlékezetben.

E' szerint igen könnyen megtörténhetik, hogy a' memphisi mesmerismus alatt legfölebb is csak annyi fekszik, mint a' plautusi versben: Quid si ego illum tractim tangam, ut dormiat? Mert, a' mi a' hieroglyphák között magnetizáló helyhezetben ülő alakokat illeti, azokat hasznosb leszen magyarázat nélkül hagynotok. Hagytak ők, Aegyptusnak fiai, emléket a' késő századoknak; de értelmet nem.

Azt mondjátok, hogy ha ez mind így van is, de a' castali gőz' erejét még sem lehet elperleni; mivel azt a' lelkesülés 's a' gyakorta okozott rázkódások és dühödések kétségen kivül valóvá teszik: 's Plutarchussal bizonyítjátok, hogy azon rázkódások és dühödések nem tettetve valának; mert egy bizonyos esetben egy bizonyos papné illy rázkódások közt halálig gyötörtetett. Szerencsére, csak egyszer történt a' példa. De ki nem tudja, hogy a'

tettetett hánykódások változhatnak valóságosokká? Az a' leány, ki a' forgó tánczot akaratja ellen is kénytelen volt folytatni, 's azon ember, ki a' halottat játszani akarván úgy elmeredt, hogy segédeszközök nélkül többé fel nem kelhete — nem bizonyítják-e ezek, melly következéseket vonhat maga után az erőltetés? Szükség-e említenem, hogy a' játékszínnek nagy mesterei a' tettetett indulatokba legtöbbnyire valósággal is általmennek? Nem olvastátok-e Baronról, a' Cinna' bizonyos sorait mondván, miként lepte el szemeit a' vér, 's hajszálai mint borzadtak fel? Csudálatos-e, ha valamelly elgyengített, 's könnyen ingerelhető asszonyi alkotvány a' mesterséges rázódásból valóságos convulsiókba ment által, 's azoknak áldozatja lett? 'S ha ezen történet valamelly Julia' rolláját játszó müvésznén tapasztaltatott volna, még akkor is megmagyarázhatatlan volna-e? Minden tudja, hogy az illy convulsiók nem csak minden oraculumi és magányos jóslóknak, de sokszor az isteni tiszteletartóknak is szorosan rollájokhoz tartozott. Virgilnek sorai, melylyekkel a' dühödő Sibyllát állítja elönkbe, közönséges rajzolat helyett szolgálhatnak: cui talia fanti ante fores subito non vultus, non color unus, non comptae mansere comae, sed pectus anhelum, et rabie fera corda tument: majorque videri, nec mortale sonans, afflata est numine quando jam propiore Dei. Ezen versek következésében nevezetes az, hogy mihelyt a' Sibylla kizenghette a' jövendőt, a' dühödés azonnal, mintegy parancsolatra, megszünik: eszünkbe juthatnak itten a' bacchák, és a' phrygiai istenné' papjai 's mások, kik tánez 's nyargalás 's bódító muzsika 's több illyenek

által egész a' dühösködésig tüzeltettek. Egyébiránt akárhol, a' régi pogányoknál, tünnek az e' félék szemeinkbe, nem szükség sem többet sem kevesebbet gondolnunk, hanem hogy ezek ő nálok épen úgy, mint nálunk a' belső elragadtatás 's csendes áhítatosság 's lélekelborúlás, az istenség felé emelkedésnek jelei voltanak. Megengedem néktek, hogy a' gőznek csakugyan volt valami ereje, kivált ha ez eléggé bőv mértékben 's elég sűrűséggel lökődött a' tripos felé. A' közönséges füst, vagy akármi más párolgás is, nem bir-e bódító erővel? A' szóban forgó párák ártalmas méreggel elegy substantiákat foglalhattak magokban, mellyek a' szerint, a' mint többé vagy kevesebbé bőven emelkedtek, a' felettök ülő szűzet vagy rázkódásokba vagy csak hevűletbe hozhatták. A' kérdés csak az: Hol van annak nyoma, hogy a' gőz hasonlíthatott erejével a' napellus gyökérhez, vagy a' mesmeri álmot hozó eszközökhez? Azt minden meg fogja vallani, hogy a' csupa rázkodásokból azt kibizonyítani nem lehet.

Nincs, úgy vélem, egyéb mód, hanem azt kellene megmutatni, hogy a' Pythiát a' gőz épen úgy csalhatatlan oraculumokra segítette: mint a' köztudomány szerint a' Mesmer, Puységur, Wienholt, Schelling 's másoknak somnambulóik a' magnetizálás által csalhatatlan jósolatokra segítettek. És íme ezen a' ponton szenved a' görög nép mesmeri tudománya hajótörést.

Nem szükség, hogy benneteket Craesusra és Pyrrhusra vissza igazítsalak, vagy épen a' Lucian' gonosz tréfáit hozzam emlékezetbe: különben is tudjátok, hogy Pythia vagy kétértelmű és homályos jövendőket adott,

vagy épen meghagyta magát vesztegetni, 's a' vesztegetőnek czélja szerint zengé a' dühödésnek (?) szavait. 'S nem panaszolkodott-e Demosthén, hogy az oraculum philippizál? Azt mondjátok: gonoszság történhetett a' nélkül, hogy az által a' jósló tehetség szenvedjen. De hol van tehát egyetlen egy oraculum, mellyet a' somnambulismushoz hasonló állapotból kénytelenek volnánk magyarázni? Visszaküldötök-e benünket a' mesés korba, midőn az Oedipus' apja 's mások beteljesedendő szózatokat nyertenek? Mert az ujabb időkben az illyenek helyett inkább olly példákat fogunk találni: mint az Agesipolisé, ki ugyanazon tárgyról egymás után két különböző oraculumokat kérdett meg, 's két különböző utasítást vőn. Jusson eszünkbe, hogy az oraculum' papjai Delphiben és mindenütt, nem elégedvén meg a' Pythia' leendő ihléseivel, elébb az áldozati beleket szorgalmatosan tekintgették; hogy vers szerzőket tartottak magok körül... 's több e' félék, mellyekből nyilván van, mikép a' jövendölő szüz mindig kitanúlt leczkével ment a' triposhoz, 's a' barlangfeletti jelenés nem vala egyéb a' játék' utolsó felvonásánál. Ha egy tekintetet vetünk azon egyes oraculumokra, mellyeket a' historia számunkra megtartott, nem lehet másképen ítélni felőlök, mint Ciceró ítélt a' Sibyilla' verseiről: hogy azok inkább mesterséget és tudományt mint a' jóslással együtt járó megindulást, inkább figyelmet mint dühödést árultanak el. Könnyű azt kitalálni, hogy az illy alkotványokat hajdan a' babonás együgyüség tette szentekké, későbben pedig a' politika tartotta fenn becsöket. A' Lykurgusoknak, Themistokleseknek 's Filepeknek épen úgy szükségök volt az oraculumokra: mint a' római politiká-

nak a' capitóliumi csirkékre. Kinek jött azért valaha fejébe az a' gondolat, hogy az auguri collegiumban természeti erőkön fundált titkokat sejdítgessen? A' politikának nem volt szüksége egymással ellenkező istenségekre. Innen van, hogy a' Xerxes' nagy hírű expeditioja óta az oraculumok hitelöket elvesztették, bár a' papság még virágzatban élt. Plutarch az oraculumok' fogyatkozásáról írt könyvben annak bizonyságára, hogy azok valaha nagy hitelben voltanak, nem hoz fel a' xerxesi kornál ujabb példákat; 's azon kor óta nagy hírben levő oraculumot a' Delphiben lakó papokén kívül nem lelünk. Míg eléggé együgyüek voltak az emberek Homer' verse szerint „a' cser' lombjairól Zevsnek hallgatni tanácsát", addig nem vették észre, hogy a' cserfát mozgató szél miatt egymáshoz verődő éreznek zengése nem lehet istentől jövő hang. De a' világosodó időkben nem csak Aristoteles tudja annak hijábanvalóságát, kiről Suidas azt mondja, hogy az egész alkotványt nevetségesnek tartotta; hanem tudta maga a' köznép is: mint mutatja a' dodonai érczről való példabeszéd: aes dodonaeum, melly a' csekélységeken felakadó emberre alkalmaztatott.

Szólanunk kell más szokásokat követett oraculumokról is. Ha valaki Oropusba ment, Amphiarausnak templomában kérdeni tanácsot, Plutarch és Philostrat szerint legelőszer is böjtre szorítatott. Egy nap hús, három nap bor nélkül élvén, midőn végre barmait megáldozta, a' templomnak legtitkosb rejtekébe vezettetett, hol az áldozatnak leterített bőrére feküdvék, 's alvásában melly őtet illyenkor meglependő vala, álom gyanánt tűnjön elébe a' jövendő. Kinderling az illy jövendölő álmokat a' magnesi somnambulismushoz hasonlította

De, úgy vélem, nehéz volna megmutatni, ha az illyen esetekben történt-e egyéb a' phantasia' felhevítésénél? Jól tudta a' papság, hogy a' felhevült képzeletnek nincs semmi lehetetlen, azért mindent elkövetett a' mi által a' hiszelékeny embernek fejét egészen elbódíthassa. Azt beszéli Pausaniás, hogy Trophonius' barlangja előtt a' tanácskérdőnek napokig kellett először a' jó geniusnak szentelt kápolnában bőjt, mosódás 's áldozatok által tisztulni. A' megkérdezés' éjjelén még egy áldozatot vala szükség Agamédesnek nyujtani, azután a' Lethe és Mnemosyne nevű forrásokból inni, míg végre, különös ruhákban öltözve a' setét barlangba hurczoltatott. Mit nem láthatott illyenkor a' vak együgyűség, 's mit nem hallhatott? Csuda-e, ha az oropusi rejtekben is a' czeremóniák, bőjt, innepi csend, az éjnek borzasztó setétsége, a' templom, . . . azt cselekedték, hogy a' félálomban és félébren képzeleti hánykódásokban fekvő ember rendkivül való dolgokat lásson és halljon? multa modis simulacra videt volitantia miris, et varias audit voces, fruiturque deorum colloquio, atque imis Acheronta affatur avernis. Azt hiszem, nem vagyunk kénytelenek gyanításokkal kínozni magunkat, ha ezeken kívül nem volt-e valami papi titok, melly által valami különös affectiók okoztattak? Világos, hogy az illyen jövendőt váró álmok a' somnambulismussal nem lehettek egyformák; mivel a' somnambul mindent a' mi vele ezen állapotban történik, felébredésekor elfelejt: az oraculum' kérdezője pedig épen azért feküdött le, hogy leendő álmát jól emlékezetébe vehesse. Egyébiránt nagyon természetes, ha az illyen templomi álmok a' rendes álmoktól sokszor különböztenek. A' rendes álomból felébredő ember jól tudja,

hogy a' mit alvásában látott nem vala egyéb képzeletének játékánál : de a' templomi alvóval megtörténhetett, hogy magát valóságos istenségeket látni 's valóságos szózatokat hallani gondolta. Ki az, a' ki az illyeneket a' hit' és hevülő phantasia' öszveszövődéséből meg ne tudná magának fejteni? Illy csalatások történnek gyakran minden készületek nélkül is. Mert, hogy egyedül a' régiség' tartományaiban maradjunk: hányan nem voltak a' rómaiak 's más akkori népek közt, kik daemonokkal feküdni hitték magokat? Az illy daemonok Incubus vagy a' nemi különbség szerint Succubus nevet viseltek; 's a' vélekedés, hogy a' sylvanusok és faunusok 's a' gallusoktól úgy nevezett, dusiusok az Incubus' szerepét valósággal játszani szokták, olly közönséges 's olly gyakori tapasztalás után erősített vala : hogy Augustinus szemtelenségnek tartotta volna kételkedni. Fogunk e tehát ezután is mágnesi állapotokról gondolkozni, ha a' templomban-aluvó álmokat látott, 's azokat valóságnak tartotta? Virgil is olly álomra küldi egyik Herosát Albuneának berkébe. De verseiben az alváson kivűl még az a' körűlmény is előjön, mellynél fogva a' berkekben zúgó forrás gonosz gőzöket bocsátott ki magából : lucosque sub alta consulit Albunea nemorum quae maxima sacro fonte sonat, saevamque exhalat opaca mephitim. Nem fogtok-e ezen kegyetlen párolgásról is a' castali üregre 's a' Van Helmont' tapasztalására visszaemlékezni? De ha igaz az, a' mit Cluverius mond, 's azon két név Albunea és Albula ugyanazon egy folyót jelentik: úgy nyilván van, mikép a' virgili kitétel nem jelent egyebet, hanem hogy a' szent forrás kénköves részecskék-

kel bővelkedett, Martialisnak ama verse szerint: c a n a q u e s u l f u r e i s A l b u l a f u m a t a q u i s.

Nincs könnyebb, mint g y a n í t á s o k a t h y p o t h é s i s e k k é, h y p o t h e s i s e k e t p r i n c i p i u m o k k á formálni: de az illyeneket illette Bacon c e r e b e l l a h o m i n u m é s p o t e n t e s n u g a e nevezettel. Ha tudjuk azt, hogy magnesi állapotot bizonyos i t a l l a l is lehet szerezni; ha tudjuk ismét, hogy a' v í z z e l történt jövendölésnek, hydromatiának, nemei közt is fordulnak elő esetek, mellyekben a' jövendölő bizonyos időben és bizonyos czeremoniák közt bizonyos vizből ivott: nem lehet-e legottan a' magnetismus' történeteit ú j a b b töredékkel gazdagítanunk? Jamblichus Colophonban egy földalatti forrásról emlékezik, mellyből a' pap meghatározott éjjeleken szokásban levő czeremoniák köztt ivott, 's láthatatlanná lévén, oraculumot zengett. Ugyan ő a' branchidesi jóslóról azt mondja, hogy az vagy tengelyen ülvén, vagy valamelly istenajándékozta pálczát tartván kezében, vagy vízbe mártván lábait, vagy épen a' v i z e t s z ö r b ö l v é n, szokott ihléssel eltelni. De nem bizonyos-e, hogy a' régiség istenségeknek lenni hitte a' folyókat? A' vizet szörbölni tehát annyit tett, mint az istenséget saját keblébe venni, hogy így a' lelkesedésnek 's dühödésnek látszó oka legyen. Ehhez hasonló oka lehetett a' vízbe mártásnak is; valamint azon feredésnek, mellyet Justinus martyr a' cumai Sibylláról mond, hogy minden jövendölés előtt a' hagyomány szerint véghez szokott vinni. De ha az illyeneket tekintetbe lehetne vennünk, úgy a' magnetismus' régi történeteiről quartantokat fognánk írhatni, mellyekből kétségkívül ki nem maradna az, a' mit, jut eszembe, valaha Bayernél a' Sel-

denus Syrus' isteneihez írt toldalékban olvastam. Mert ő a' gnostákról beszélvén, azt említi, hogy közülök némellyek bizonyos madarat öltek meg, 's annak csontjait rágván, a' földre rohantak, 's oraculum hangzott belőlök. Ha az ember' ujaiban, plántában és gőzben lehet valamelly meghatározott erőt kifejtő egyforma tehetség, miért nem a' madárcsontokban is?

Hagyjuk ezeket, 's emlékezzünk azon közönséges igazságra, mellynél fogva az emberi nép' nagy massájának, régen mint most, legelső gyarlóságai közé tartozott a' jövendő' tudása után sovárgás. Hány embert nem láthattok mindenütt és mindig, kit remény és kivánság annyira hatalom alatt tartanak, hogy inkább akar tudva magcsalattatni, mint a' sors' változhatatlan kimenetelét békében elvárni. Csuda-e, ha az oraculumok, daemonok és mesmerismus nélkül is, csupán csalásnak és csalatásnak principiumin fennállhattak, mikor minden mesterséges intézetek nélkül is annyi sok pythonok és pythonissák nyertek hitelt? Elhiszem én azt, hogy voltak az illyenek közt hypochondriás és hysterikás személyek, kiknél a' jövendőnek sejdítése ugy állott elő, mint a' betegség' természetes resultatuma; de ha eszünkbe jut, miképp a' pythonok legtöbbszer e n g a s t r i m y t h u s o k n a k, h a s b ó l b e s z é l ő k n e k neveztettek: világos leszen, hogy mesterségöknek legnagyobb titka nem egyéb volt azon különös tehetségnél, melylyel a' mi napjainkban Alexander, 's több évek előtt báró Mengen 's mások gyönyörűséggel elegy bámulást okoztanak. Az együgyűség ezeknek belső részeikben daemont vélt laknia; 's Eurikles, legelső ki Athenában illy dologért elhíresedett, úgy szintén követője is, a' csudáltatás és nyerekedés miatt nem siettek ezen balvéleményt felvilágosítani.

Régen mint ma voltak világos elmék és erős lelkek, de ma mint régen vagynak a' babonának kisebb vagy nagyobb mértékével kikészült fejek: a' jövő kurkászásnak azon sok apróbb nemei közűl, mellyeket a' régi gyarlók űztenek, keveset nevezhetnél, hogy több vagy kevesebb változással ma is fenn nem állana. Nem czélom a' nép' sepredékének mesterségeit említenem; elhallgatom a' legujabb kornak ismeretes prophétáit is: de ha a' nem régen múlt századokra visszanézünk, 's a' Junianus Majusokat, a' Theophrastrus Paracelsusokat, 's az astrológiának hitelét gondolóra veszszük: kellene-e csudálkoznunk, ha a' régiségnek oraculumi a' világosodott időkben is, 's a' politika' befolyása nélkül is, virágzottak volna? És ne mondjátok, hogy philosophok is voltak, kik azokban hittenek. Mert honnan tudjátok azt, ha a' philosophia megmenthet-e minden lehetséges gyarlóságoktól? Nem jutnak-e eszetekbe Hermolaus Barbarus és Georgius Placentinus, kik a' lecanomantiának, tálvízből-jövendölésnek parányi mesterségéhez folyamodtak, kívánván az aristotelesi entelechiának értelméhez férkezni? 'S nincsenek-e százak mind a' régi mind a' mai bölcseségkedvelők között, kik tudománynyal és világosodással ezeken alól állanak?

Mondjuk tehát, hogy minekutána az oraculumi alkotványokból semmi olly következés nem tűnt fel, a' mit az emberi könnyenhivésből 's a' papságnak és politikának egyetértő játékaiból ki nem magyarázhatnánk: nem szükség valamint daemonokhoz, úgy titkosan munkálódó természeti erőkhez is folyamodnunk; annyival inkább, mivel a' historia semmit sem tartott meg, a' minél fogva azt valami hihetőséggel tehetnők.

A' régi historia különben is el van gyanításon épült foldozgatásokkal terhelve: egy ollyan kép, mellyről az idő' hosszúsága miatt az eredeti szinek nagy részben elkoptanak. Mi nem türhettük el a' homályt, és saját eesetünkkel világositottuk fel azt. 'S így történe meg, hogy igen sokszor a' régi halavány' helyébe pirosat, 's a' régi fejér helyett feketét mázoltunk.

Iskola és világ.

Professorodnak iskolája és a' világnak iskolája közt, mellybe most te lépni kezdettél, igen nagy a' különbség, de a' tanulásnak módja ugyanaz. Hallunk és látunk sokat, igen sokat, de azok csak akkor válnak ránk nézve hasznosokká, midőn magány és nyugalom elegendő időt adnak a' fontolgatásra. Illyenkor principiumokat választunk és hagyunk el; 's ne hidd, hogy a' tanuló fejeknél az illy választás és elhagyás igen gyakran elő ne forduljon. A' ki soha sem lát magában tökéletet, mindig közelebb van ahoz, mint a' csalhatatlan.

Mikor én még igen ifju valék, ezerfélét láttam magam előtt, 's mind azt megtanulni és tudni akartam; 's utoljára semmit sem tudtam megtanulni. Csak későbben hallottam Rousseautól, hogy az iskolai években, csak methodust kellene szerezni, melly szerint azután tanulgassuk azt, a' mit választanunk kell. Egy illy methodusnak megszerzése nélkül felette nehézzé tétetik a' való tudomány; 's ha való tudományt nem szerezhetünk magunknak, jobb semmit sem tudnunk.

A' szép mesterségeken 's a' humanisticumokon kivűl két kiváltképen való utja van a' tudományoknak: a' mathesis és a' metaphysika. Mindegyik a' gyönge fejeket csalhatatlanul elveszti, de a' jó fejek az elsőbb által világosságra és nyugadalomra mennek által, — az utóbbik minden különbség nélkűl a' legerősbeket is megzavarja, világot 's nyugtot pedig soha sem ád: a' skepsis' lelke száll meg benünket azon pillantatban, mellyben küszöbére lépünk, 's nincs ok' nincs systema, melly többé bennünket az örvényből kivonjon. Ha minden systemákat megvetünk, örök bizonytalanság 's tudatlanságunk' kínzó érzelme lesz hóhérunk: ha valamellyiket elfogadjuk, bizonyosságunk' kútfeje ugy sem lesz egyéb mint tudatlanság. Boldog a' kit geniusa olly utra visz, melly nyugodalmat nyujt.

A' szép mesterségekben élő ember az, kihez magát a' grátzia csatolja, 's kiről mondhatjuk Tasso' szavaival Göthénél, hogy annak keblében lehet nyugodni. Én az újabb nemzetek közt nem lelem azon szellemet, melly a' görög nagyokon 's némelly rómaiakon is tündöklik. Azon boldog egű régieket, lettek légyen bár philosophok vagy bajnokok, egyformán veszi környűl, mint valamelly gloria, a' széplelkűségnek és örökké viruló ifjuságnak bizonyos sugára, mellyet egészen ki nem magyarázhatok, de minden észrevesz, valaki reájok figyelmes pillantatot vet vissza. Ott az érzés a' szép iránt egyesűlve az érettkor' böleseségével 's nagyságával teszi azt, a' mit én minden mai nagyokban is találni ohajtanék. Igy lennének köztünk szeretetre méltó philosophok és katonák, valamint el nem puhult érzelmű poeták, kiket az istenségnek ezen szép ajándéka, a' poesis elevenítene, vidámítana, nem pedig eltemetne.

De hol vagynak azon környülmények, mellyek Homért és Sokratest, Platót és Themistoklest szülték? A' palaestra 's az ifjak között jókor, 's sanyarúan vidám orákban szőtt szövetség, melly a' lelket idején felemelte 's gyulasztotta, a' nélkül, hogy érzelékenységre 's ez által puhaságba hullásra adott volna okot, örökre nincs többé közöttünk. Azonban nem méltó e, hogy a' mit a' környülmények 's a' szokott nevelés tőlünk megtagadtak, magunk igyekezzünk elérni? Csak egy szikrát azon lángból, melly a' még fiatal Sokrates' lelkében lobogott — 's mi nem lehetne belőlünk?

Érzékenység és speculatio, 's a' történetek' nyugodt keresése egyformán elrontanak benünket: csinálni, csinálni kellene! A' cselekedetek, a' publicumban forgás formálnak hasznos embert; 's egy illy formált ember, ha szívében hordja a' szépnek magvait, lesz azután Pászthoryvá, Ürményivé.

II.

NYELVTUDOMÁNYI DOLGOZATOK.

Péczel. August 1. 1841.

Berlin, b. Friedr. Maurer. 1796. Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens. nahmentlich: der Griechischen, Lateinischen, Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen, Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Swedischen, Polnischen, Russischen, Litthauischen. — Eine von der K. Pr. Ac. d. Wiss. gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin. — Diversi ... lingvis homines. 8. VIII. 503.

Erster Theil, welcher die Grundsätze enthält, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen.

A' nyelv (Sprache), mint gondolatainknak 's érzeményinknek közlő organuma, akkor éri el czélját, ha gondolatot és érzeményt az elme' mindenkori szükségéhez képest terjeszthet elő. Ennélfogva, a' nyelvnek főbb tulajdonsági ezek fognának lenni. I. Gazdagság vagy bővség. — II. Erő (energia), — rövidség, melly az energiához kapcsoltatik — nyilvánság és hajlékonyság, 's ezen utolsó mindig felteszi az elsőt, de nem megfordítva, — jólhangzás. 'S mind ezen tulajdonságoknak summája fogná a' legtökéletesebb nyelvet formálni.

A' mi a' nyelv' gazdagságát illeti, bőv lehet a' nyelv ollyan szókban, mellyek az érzékek' objectumaikat jelen-

tik: de ez egyedül nem teszi még a' nyelvet bővvé. A' lélek az objectumokról magára reflectál, 's azoknak benyomásaikat maga szerint modificálja, 's ebből ered a' nyelvnek még egy fontosb bővsége, az abstractiókban való bővség. Amazt lehet nevezni extensiv, ezt intensiv bővségnek. Egy kereskedő nép' nyelve mint a' phoeniciaiaké, gazdagabb lehetett 's volt in extensione mint a' görögöké, de ki mondhatná azért, hogy ezeknek nyelve nem volt olly bőv, vagy nem volt bővebb amazokénál? Ez az oka hogy Bonhours az ő Entretiens d' Ariste et d' Eugéne munkájában hibázott, mivel a' franczia nyelv' gazdagságát a' vadászatot, hadi dolgokat 's más egyes tárgyakat illető szavak' sokságával mutogatta, valamint Stephan is sur la precellence de la langue françoise. Azonban az intensiv bővség sem elég magában a'nyelvet meggazdagítani. A' scholastica philosophia skeletté csinálta a' deák nyelvet; így lett a' franczia nyelv is a' poesis' felsőbb, azaz, energiát kívánó' nemeire alkalmatlan. A' kettőnek egyesülése teszen ollyan nyelvet mint a' görög volt, mellyben a' szép mesterségek a' legmélyebb tudományokkal, a' philosoph a' poetával, 's a' poeta a' philosophphal egygyé olvadnak. Még egy harmadik neme van a' nyelv' bővségének, t. i. a' lexicalis miveltethetés, melly vagy az első és végső syllabák' sokféle hajlásaiban, vagy a' szók' öszvetételében áll. Azt csinálja a' philosoph, ezt a' poeta, kik ketten a'nyelvnek fő mívelői. Lexicalis míveltethetését a' nyelvnek segíti a' dialektusok' sokasága, segíti az is, ha a' nyelv eleinte sok oldalról veszen az íróktól mívelést, mert egy már az állapodás' bizonyos gradusát elért nyelv nem könnyen fogja a' mivelést, mint ez a' franczia nyelvvel történt. Segíti végre ezt sokszor

egyetlen egy nagy iró is, mint Homér és Klopstock. Hogy mindazáltal a' lexicalis miveltethetésből a' nyelv' bővségére vagy szükségére következést huzni nem lehet, magából kijön, 's Trendelnburgnak a' görög, deák és német nyelvről írt munkája bizonyítja.

II.) A' mi az energiát illeti. A' durva, vagyis miveletlen nyelv több energiát bir, mint a' mívelt. Ezt cselekszik az onomatopoiemenonok, és a' gyökérszavak. Az energia tehát 1) Lexicalis, ha a' szavak nem általános jelentésüek 's nem nagyon abstractok, itt legtöbbet tesznek a' poeták, az oratorok, a' moralphilosophok és végre a' speculativphilosophok. 2) Grammaticalis, ha nincsen sok articulus, conjunctio stbb. mint a' deákban, az orosz és lengyelben; — ha nincs szorosan meghatározott syntaxis, melly a' francziának baja. 3) Characteristica, a' melly a' nemzettől 's a' genie iróktól jön.

III.) A' mi a' nyelv' világosságára és meghatározottságára tartozik: ide jönek 1) lexicalis meghatározottság, hogy egy szó többféle tárgyakat ne jelentsen. 2) A' nyelv' grammatikájában való tisztaság, mellyet a' miveletlen nyelvekben hiában keresünk. — Az articulus a' világosságra nem mu'hatatlanul szükséges; ide tartozik, hogy a' nyelvnek természetes és rendes syntaxisa legyen. Az újabb nyelvek ebben nem olly szabadok mint a' görög és római, kivévén az oroszt és lengyelt, melylyekben a' szavak szabadosan szóratnak széllyel; az anglus is sokszor kitér a' rendes szórakástól.

IV.) Végre a' mi a' jólhangzást illeti, a' sok vocal lágygyá, a' sok consonant pedig keménynyé teszi a' nyelvet, 's így a' consonantok és vocalok' szerencsés elegyedése tészi a' jólhangzás' elementumát. A' jólhangzás eredeti tulajdonságai közé tartozik a' nyelvnek. Vad vagy

szelid clima, és vad vagy szelid erkölcsei valamelly népnek, sokat tesznek a' nyelv' hangzására, de sokat a' csupa történet is, mint p. o. a' gyökérszavaknak alkalmatlansága a' míveltethetésre. Igy a' zsidó nyelv szelid clima alatt durva lett, így a' hadakozó rómainak nyelve a' még akkor nem olly szelid climáju országban lágy hangzatu. — A' hochdeutsch sokkal durvább mint a' plattdeutsch; a' köznép' restsége a' kimondásban okozza ezt, 's mivel az olasz és spanyol nyelv a' köznép által míveltettek, innen van, hogy a' lágyságban a' rómait is felűlhaladják.

Zweiter Theil, Prüfung der berühmtesten alten und neuern europäischen Sprachen nach den aufgestellten Grundsätzen.

Az egymással rokon nyelvek míveltetésökben is igen megegyeznek egymással, annálfogva a' nyelvek itt rokonságok szerint fognak egymással öszvehasonlíttatni. A' deák a' göröggel — az olasz a' spanyol, portugal és francziával — a' német az angol, holland, dan, és svéddel — a' lengyel a' litthvaniai és oroszszal.

Első szakasz. — A' nevezett nyelvek' bővségéről.

Extensiv bővsége a' görök és deák nyelvnek nincsen ollyan nagy mint az újabb nyelveknek, mellyet az ismeretek, tudományok, találmányok' sokasodásának kell tulajdonítanunk. Az ujabbak közt az anglus az, melly legnagyobb extensiv bővséggel bír, utána az olasz és fran-

czia 's spanyol nyelvek jőnek. A' portugal hátrább marad ezeknél. A'német, ha most nem, legalább idővel vetekedhetni fog mindenikkel; a'danus követője németnek. A' lithvaniai legszegényebb, úgymint a' mellyen egy bibliai fordításnál több könyv nincsen is.

Intensiv bővségéről a' nyelveknek alább fog szó lenni, most a' lexicalis míveltethetésről.

Trendelnburg, a' görög, római és német nyelvek' míveltethetését megvizsgálván, ezt mondja: „Ich möchte den sehen, der es wagen dürfte durch einen Machtspruch hier kategorisch einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache hat ihr eigenthümliches gute, welches der andern die Wage hält." Igy ítél ő a' görög, deák és német nyelvekről, 's a' deákot csak abban teszi a' többek után, mivel a' szavak' öszvetételében nem szabad. — Egyes szó, phrasis vagy hajlásból a' nyelvre itéletet hozni nem lehet, a' legszegényebb nyelvben is vagynak miket a' legbővebbre sem lehet annyi rövidséggel, erővel, 's sajátsággal általtenni. Ha azt mondjuk, hogy a' görög míveltethetőbb mint a' római, ezen állítás nem a' görög végsyllabák' többségén fundálódik, hanem azon, mivel a' görög hamarább, jobban és több oldalról míveltetvén, azon képző szótagokat több nomen verbum és adjectivumok mellett használta. A' római fordítani sem merte szóról szóra a' görög nagyobb míveket, új conceptek-nek nem adott új szavakat, sőt még csak nem is származtatott azon képző szótagok' segédjénél fogva. Az oka a' mi a' franczia nyelvvel történt, hogy t. i. a' nyelv már messze ment a' míveltetésben, mikor az írók fellépni kezdették, 's a' beszélő publicum újságokat többé nem szenvedett el. Nem is voltak a' nyelvben dialektusok mint a' görögben, hogy ez által a' beszélő publicum a' szokat-

lanabbat is felfogni hajlandóvá tétethetett volna. E' szerint a' deák nem construálhatott szókat mint a' görög; 's régibb poetáiknak igyekezeteik, mint a' francziáknál Ronsardé 's másokéi füstbe mentenek, bár az illy constructióknak a' mortifer, fidicen, agricola 's mások mégis nyomait mutatják. A' miveltethetésnek ezen ágán kivűl ide tartozik a'participiumok'sokasága is mellyel a' görög nagyon gazdag, 's a' deáknak 's leányainak ezen oldalról elérhetetlen.

A' deák nyelvből származottak a' míveltethetésben épen ollyan szegények mint anyjok vala. Melly ideákat a' deák nevezetlen hagyott, ezek inkább phrasisok, mint új szók által igyekezték azokat kitenni, 's nyereségök ezen oldalról még is a' leve, mivel a' scholastica philosophiának szavait általvették, mint passibilité, réalité stbb. Ugy látszik, hogy itt az olasz és spanyol elől állanak, 's a' franczia ezeknek phantasiával, leírásokkal, 's merész metaphorákkal teljes irásaikat nem fordíthatja. Nem fogott volna azonban a' franczia utól állani, ha a' Ronsard, Jodelet, Theophil, 's Montaigne által futott pálya el nem hagyatott volna. Ezek azt tették a' mit Ennius és Pacuvius 's többek a' római nyelvvel kezdettenek, 's illy öszvetételeket: sommeil charme-souci, vent chassenue, l'abeille suce fleur lehetett írásaikban találni, de sorsok a' lett a'mi a' rómaiaké,'s innen van hogy az újabb franczia poeta Voltairenek 's d'Alembertnek nyelvén nem röpülhet úgy mint Ronsard és Malherbe röpültenek. Szegényítette a' francziát az is, mert a' synonymumokat mint „echars, taquin, trop-tenant, chiche, vilain, racle - denaire,

avaricieux,serre—denier,serre—miette megkevesítette,*) holott ezek nem superfluumok, hanem különböző képeket hoznak a' lélek' eleibe 's festékenyebbé teszik az ideának előadását. Az illyen kevesítések és tisztogatások által sok jótól megfosztotta magát a' franczia nyelv, melly főképen az akademiának bűne volt, 's így lett az olasz és spanyolnál szegényebb. A' constructióra nézve mindenik leánya a' deák nyelvnek egyformán szegény, az illyenek crèvecoeur, cordoglio vagynak még is, még pedig prósában is. — A' portugal nyelvben ezen oldalról nincs a' több rokon nyelvek felett semmi különös. — A' franczia írók közt a' nyelv' lexicalis míveltethetésben való szegénysége, 's a' szoros syntax miatt az írókban, a' genie' minden különbözése mellett is, nagy a' gondolkozás' egyformasága, 's így a' francziában könnyebb classicitást nyerni mint példának okáért a' németben.

A' germaniai nyelvek közt első tekintettel az angol látszik a' míveltethetés' felső grádicsán állani, magában a' deák és germaniai nyelvek' míveltethetését bizonyos tekintetben egyesítvén. Igy birja p. o. az al, ible (deák: alis, ibilis) és y, full, less, ish (német: ig, voll, los, isch) végzeteket. A' deák végzetek könnyűvé teszik neki a' tudománybeli terminologiát is, mint: physical, mathematical, mellyek a' többi germaniai nyelvekben idegen hangok. — Az angol továbbá nagyobb lépéseket tett a' psychologiai vizsgálatokban mint a' német, 's nyelve ezen oldalra nézve is mívelhetőbb mint a' metaphysikus németé. Mind e' mellett is Klopstocknak odáit 's

---

*) Stephan ezt úgy adja elő, mint a' mellyel a' franczia nyelv sokat nyert. 587.

Messiását, Lavaternek physiognomikáját, Hendernek 's Göthének sok munkáikat nehezen fogbatná az angol fordítani; így Kanttal is. A' német nyelv' miveltethetőségét segíti a' dialektusok' soksága. Lásd erről Gedickenek értekezését Über die Dialekte der deutschen Sprache. — Segíti továbbá a' régibb német literatura monumentumainak studiuma. — Mind ezen segédeknél fogva a' német nyelv egy lehet a' legmíveltethetőbbek közül, 's talán a' legmíveltethetőbb a' több európaiak felett, mert új szavakat 's új származásokat inkább elfogadhat mint a' franczia, olasz 's inkább mint az angol is. Mert nincsen úgy fixirozva mint azok, 's több egymással rokonabb dialektusokkal bir.

A' holland, dán, és svéd nyelvek hátrább állanak a' németnél, hanem az öszvetett szókban minden germaniai nyelvek gazdagok. Ezen nyelvek képezhetőségökre nézve nyertek abban is, mivel első míveltetésök papi kezekben lévén, a' görög és deák nyelvnek reájok befolyása volt. Igy új szók és syllabák formáltattak 's a' nép az újnak elfogadására mindig hajlott (deákból lett: Begriff, concept; Erkenntnisz; cognitio Glaube fides; Umstand circumstantia; görögből Gottmensch θεανθρωπος stbb.)

A' participiumokban a' germaniai nyelvek szegények nem lévén a' praes. és praet. participiumoknál egyebek, a' német még is legszegényebb.

A' mi a' szlav nyelveket nézi: a' lengyel és orosz nyelv származtatásaikat elő és végsyllabák által teszik (az elősyllabák nagy részint praepositiók.) A' participiumokra 's a' participial végzetekre nézve szerencsésb mint a' német, 's az oroszt kivévén, mint minden újabbak; 's ezen két nyelv az új szók, 's az öszvetételek' elfogadásában is szerencsés; ennélfogva az idegeneket, kivált a'

francziát nagy könnyűséggel tehetik által. — A' lithvaniai, declinatióiban 's conjugatióiban bír dualissal, egy historicum perfectummal, 's a' participiumokban is szerencsésb a' németnél. Bizonyság erre az egész bibliának fordítása, melly először 1735. jelent meg königsbergi udvari pap Quand' előbeszédjétől kisérve.

Következik a'nyelvek' intensiv bővségének egybehasonlítása.

Itt a' görög minden nyelveknek felette áll. Tudjuk, hogy a' görögöknél támadtak csaknem minden szép mesterségek, tudományok, 's hogy ők mind a' szép, mind a' mély tudományoknak csaknem minden nemeikben az újaknak példával mentek elől. Az a' szép érzékiség, melly a' görögnek tulajdona volt, egymás mellé tette a' poetát és philosophot, 's az örökre, még a' metaphysikusnak tolla alatt is virúló nyelv, alkalmatos lett a' szív' legrejtettebb érzéseinek, 's a' legmagosb abstractióknak kifejezésére. Maga a' német nyelv, melly minden újak között legtöbb metaphysikai mívelést kapott, nem érheti el Platónak 's Aristotelesnek sok helyeiket, 's Kantnak minden munkáit a' legnagyobb könnyűséggel lehetne görögre forditani. — A' római nyelv nagyon hátramaradt a' görög megett, 's az egész római poesis és philosophia nem egyéb mint a' görögnek hímezése; mivel a'római nép' környülményi soha sem engedték meg azt, hogy a' cultura, főképen a' poesis és philosophiai cultura a' nemzetnek tulajdonaivá tétessenek. Egyedűl az ékesszólás 's a' historia az, mellyekben eredeti fejeket mutathat a' római literatura. A' római soha sem emelkedett fel speculatióra, az ő poesise moral, 's philosophiája életbölcseség. A' deák nyelv a' poesisre sem olly alkalmatos mint a' görög, 's az mutatja a' deák poetai nyelv' szűk határait, hogy még Dante, Petrarcha 's

Milton sem tehették tizedét is annak a' deák nyelven, a' mit anyai nyelvöken tettenek.

Azonban, bár milly nagy legyen a' különbség a' görög és deák közt, ha az újabb nyelveknek ellenébe tétetnek, azt lehet közönségesen észrevenni, hogy ama' kettőben bizonyos energicus érzékiség van, mellyre nézve iróik inkább practice mint theoretice, inkább élénk szemlélettel mint philosophi határozottsággal adják elő gondolataikat, 's mindenütt a' hol az előadás nem egészen speculativ, inkább érzékileg mint elvontan, inkább a' szerint mikép gyakorlati munka' emberei, hogy sem metaphysikus gondolkozók fejezik ki magokat. Az újabb nyelvek' irói pedig egészen megfordítva, mindenütt bizonyos metaphysikai és vizsgálódási szellemet éreztetnek; 's ezen metaphysikai szellem leginkább nyilatkoztatja magát vizsgálódó religio, megtisztult erkölcsphilosophia és a' szerelem' petrarchismusa által.

Intensiv bővségét az újabb nyelveknek a' régiekhez hasonlítva, az originalis irók' számából 's jóságából lehet megismerni, mellyet a' litteraria historia tanít.

A' mi az újabb nyelveket egymás közt illeti, a' rómaiból származtak közt a' poesis' felsőbb nemeiben az olasz és spanyol sokkal előtte állanak a' francziának. Azoknak mély 's szenvedelmes érzésök, tüzes phantasiájok 's climájok stb. nagyon segítik a' poesis' azon nemeiben, 's az olasz, szabadabb lévén a' szóhelyheztetésben, ez által még inkább emelheti a' poetai dictiót mint a' spanyol, de ez is nincsen ezen oldalról szorosan megkötve, 's nyelvének természetes folyama, pompája 's ereje mindent kipótol. A' franczia' könnyű populár genievel

felruházva, hirtelen, de nem mély, 's inkább gondolkozó mint érező, valamint inkább populár mint philosoph gondolkozó, a' felsőbb nemű poesisben, kivevén a' dramát, igen keveset producált. Nyelve inkább bőv az abstract, mint az erős érzéki jelentésü szókban; ide járul az is, mert a' szóhelyheztetésben csaknem minden szabadságtól megfosztatott. A' poesis' könnyebb nemeiben pedig (eroticum, comicum és satyricum) mind a' három nyelv excellál. Az eroticumokban ugyan nemzeti charakteröknél fogva az olasz és spanyol állanak elől, 's ezt teszi a' petrarchismus, melly a' nemzetbe 's poesisökbe bele van szőve. Ezen gyöngéd érzést, ezen édes 's fennrepülő petrarchai ábrándozást egy germaniai nyelv is el nem érheti, 's a' francz, angol, és német sokszor csufolja azt, a' mit itt az olasz és spanyol isteninek mond, 's ebben áll ezen két nemzet' nyelvének characteristicus része az intensiv bővségre nézve. A' mi az elmésséget illeti, 's a' játszi phantasiát, itt a' franczia nincs felülmúlva, vagy épen elől áll. Ezen gentilezza játsziság a' francziának társalkodási elevenségétől, 's finomságától jön. Ő inkább eleven mint mély és abstract, 's kettős értelmű szavakkal tele van nyelve. A' comikai és satyrikai nemben a' három közt nem lehet megmondani, mellyik az első. Ezen nemben áll, úgy látszik, a' déli népeknek charaktere, 's az éjszakiak, bár derék írókat mutassanak is ebben, de nyelvök a' délieknek könnyüségét 's hajlékonyságát itt nem követheti, valamint egyáltalában ezen délieket a' poesis' könnyű nemeiben el nem érhetik. —

A' mi a' prósát illeti, a' historiában 's prósai elbeszélésben elébb kezdtek ezen három nyelvek, mint a' germaniaiak míveltetni. Sőt literaturájok ezen uton in-

dult el. Az elbeszélő nemben (a' felebbi okoknál fogva) első a' franczia. Nyelve tele van közönséges jelentésü szókkal, lélekphysiognomiát kifejezőkkel, a' mennyire tudniillik a' vonásokat hirtelen észre lehet venni, és a' szavak' rende egymás után meghatároztatott. Nyelve organisatiójánál fogva inkább érthető mint erővel teljes, inkább gondolat, mint érzéskifejező, annálfogva ezen nemre legalkalmatosb. Az olaszok és spanyolok ennyi könnyüséggel 's kedveltetőséggel nem bírnak. A' germaniaiak pedig parallelában sem jöhetnek, minthogy ezen nyelvek természet szeriat az energiára inkább, mint finomságra hajolnak. A' franczia, nem nyelvének hibája de nemzeti sebes genieje miatt maradt a' historiairásban az olasz és spanyolnál hátrább. Valóság' fáradságos keresése neki nem dolga. Ellenben az olasz és spanyol, való komoly és méltóság által itt classicus munkákat producál, 's az olasz csak számban előzi a' spanyolt. Azonban minthogy ezen nemben, az emberi szívet 's elmét charakteristice jegyző szavak 's fordulások, valamint a' morál, politikai és psychologiai vizsgálódásokat jelentők' bővsége teszi a' nyelv' gazdagságát, a' franczia ezen nemben minden európai nyelvek közt ragyog, 's az olasz és spanyoltól ha némellykor az energiában elhagyatik is, de finomságában azokat sokszor felülmulja. — A' társalkodási irásmódban is a' francziáké az elsőség. — A' mi a' philosophiát illeti, ezen három nyelv szerencsés abban, hogy már származása által sok philosophi conceptekct jelentő szókat nyert, mellyek más nyelvekben csak késön szoktak megjelenni. Azonban itt csak a' franczia használta nyelvének gazdagságát 's a' moralban és popularphilosophiában classicus munkákat producált. Az olaszok némelly ezen nemű munkáiknak ugy látszik, csak a'

gondolkozás' szabadsága vet gátot, hogy classicusok ne lehessenek. Igy a' spanyolok is. A' speculativ philosophiát ezen nyelveken nem gyakorolták.

A' germaniai nyelveket a' mi nézi, ezek közt az angol és német állanak minden kétségen túl elől. Poesisöknek charaktere, mint a' nemzeteké, inkább gondolkozás, mint érzés, inkább erő, mint finomság, 's itt a' mély 's komolyabb tudományok is inkább gyakoroltattak mint a' délieknél. A' felső nemű poesisben (mint az epos, dráma, óda, tanítóversezet) szerencsével dolgoztak kivált a' németek és angolok.

Második szakasz. — A' nevezett nyelvek' energiájáról.

A' görög és deák itt egymás mellett állanak, bár különböző okokból. A' görög nyelv, bár philosophi kezekbe jutott is, de a' philosophok, legalább a' literaturai virágában, szintugy keresték a' kimondásbeli szépséget 's csínt, mint a' conceptek' élességét 's meghatározottságát, 's a' poetákat mint atyjait és mustráit a' nyelvnek becsülni meg nem szüntek. — A' római nyelv pedig, literaturájának virágában, mély philosophi vizsgálatokra nem fordíttatott, 's természeti energiájának hagyatott, mint ez a' míveletlen 's nem eléggé kidolgozott nyelveknek tulajdona. — Mind a' két nyelvben nagy gond volt a' lexikal-energiára, 's szoros határ húzatott a' prósai és poetai művek közt, annyira, hogy bizonyos szók, szólások 's fordulatok kirekesztőleg csak egyiknek vagy másiknak tulajdonai voltak, 's ez illy szorosan egy új nyelvben is nem tétetett.

A' grammatikal-energiát a' mi nézi, azt lehetne gondolni, hogy a' görög kevesebbel bír, mint a' deák, mivel articulusa, sok conjunctiói, praepositiói, és főképen mind az, valami csak grammatikalis finomságnak mondatik, vannak, a' deákban ellenben semmi articulus 's kevés conjunctiók fordulnak elő. Azonban elhallgatván, hogy az e'féle grammatikai finomságok a' világosságra sokat tesznek; a' görögben ezek által az előterjesztés több oldaluvá tétetik, 's rövidségök miatt észrevétlen folynak öszve a' beszéd' több részeivel, 's egyszersmind a' beszéd' folyamát hullámzóbbá teszik, azaz, az egész erősebben nyomul a' lélekbe. Az is nyilván van, hogy a' heves beszédben a' görög elhagyhatja az articulust 's a' conjunctiókat, 's ez által a' deákhoz hasonló leszen, ellenben az előadás' terjedelme- és sokoldaluságábani nyereség által az energiára nézve azt felülhaladja. Nevelik továbbá mind e' két nyelvnek energiáját a' szabad szóhelyezés, a' segítő verbumok' nem léte, a' sok participiumok, 's participiumos fordulatok.

A' mi a' nemzeti energiát illeti, mondatott felebb, hogy ezen pontban a' míveletlenebb nemzet és nyelv a' míveltebbet felülmúlja. Azért hihetőleg nem fölöttébb meglepő ha állítjuk, hogy a' görög írók' nemzeti energiáját nem annyira a' szemlélődés és érzemények, 's ezeknek kifejezésébeni legfelsőbb energia, mint inkább a' mélység és tetsző felülegesség, nehézkesség és könnyüdség, erő és szépség' bizonyos kedves elegyedéseik képezik. — Ezen charakter szerint formálták magokat a' római, úgy nevezett aranykornak írói is, 's Seneca, Plinius 's a' későbbi poeták: Juvenal, Persius, Statius. az energia' fáradságos keresésével ártottak legtöbbet a' római culturának. Egyébiránt meg kell vallani, hogy a'

római genie inkább hajlandó volt az energiára, mint a' görög.

A' római nyelvből származtakat a' mi nézi: a' lexikalis energiában az olasz és spanyol egyiránt felülmúlják a' francziát, melly ezen pontban, mint felebb is mondatott, minden új európai nyelveknél hátrább áll. A franczia természettel hajlik az elmélkedés, érzemény,' illedék, udvariság 's minden olly finomságok' nemeire, mellyek a' legmíveltebb társaság' charakteréhez tartoznak; 's így nagy részint az érzemény és szenvedelem' kinyomására használt szavaknak bizonyos egyetemiséget és abstractiót adott, melly semmi más nyelvben úgy nem történt. Igy p. o. „ravi, charmé, plaisir, malheur, infini, extrème, merveille, adorable“ — melly jelentésü szavak más nyelvben csak fontos előadásokra 's némelylyek csak poetáktól használtatnak, a' francziától pedig csekélységek' jelentésére fordíttatnak; így ez a' phrasis: je suis ravi de vous voir après un siecle d'ennuis! Ha a' prosaista nagyjelentésü szavakat így alacsonyít meg, mi marad a' költőnek az érzemény 's szenvedelem' magasb gradusainak kinyomására? Innen, hogy a' franczia poesisnek nyelve aluszékony és szűk, 's csaknem egyedül azon szabadság által, ha a' genitiv a' regens elibe tétetik, különbözik a' prósától.

Az olasz és spanyol mély érzésöknél fogva megtartották nyelvök' energiáját. Az olasz poetai dictio' szépsége nagy részint a' szabad szóhelyheztetésen függ. A' spanyolnak ezen szabadsága nincs, de nyelvének energiája még is követhetetlen a' francziának; a' portugal szabadabb a' szóhelyheztetésben.

A' grammatikai energiát a' mi illeti, mivel ezen nyelveken sok az articulus, conjunctio stbb, magaban

kijő, mint legyenek a' deákhoz képest. A' nemzeti energiában hátrább van a' francz.

A' germaniai nyelveket a' mi nézi: a' lexikalisban. — A' germaniai nyelvek (az angolt, mint a' melly a' római és angolsax nyelvvel elegyűlt, ide nem értve,) már az által bizonyos saját energiát nyernek, hogy minden abstractiók' 's szellemi fogalmak' kifejezéseit saját gyökérszavaikból képezik.

Grammatikai energiában minden európait felűlmul az angol. Grammatikai alkotványa együgyü, csaknem semmi declinatiója, egy articulusa két indeclinabilis monosyllabákból, csaknem mindenütt egy genus, csak egy conjugatiója, 's ez is csak a' segédverbumokban változó, csak egy különbséget csinál a' genusra nézve, t. i. az élők és élet nélkűl valók, azaz, a' személy és dolog közt. Articulusát gyakran elhagyhatja, hol a' német azt nem teheti, teheti ellenben a' dán és svéd. — Az energiára hasznos, ha vagy szabad a' szóhelyheztetés, vagy legalább az, az ideák' sora szerint van elrendelve. Itt az angol, dán és svéd, kik a' természetes szórakásban a' francziához hasonlítanak, előtte állanak a' németnek, 's a' holland, ki ehhez csatolja magát, még is némellykor természetesbben rakhatja szavait. Azonban ezen természetlen szórakás a' németeknél nem egyszersmind változhatatlan is, 's ezen pontban a' német az energiára, mások felett sokat nyér.

A' tót eredetű nyelvek' energiáját a' mi illeti, a' lexikalisról nem sok mondani való lesz; a' grammatikált a' mi nézi, a' lengyel és orosz nyelvekben a' declinatio és conjugatio megeshetik articulus és személy nélkűl a' végsyllabák miatt, 's e' szerint a' deákkal itt egy rendben állanak. Ide tartozik a' participialis fordulatokban való bővségök is, és az, hogy szavaikat, kivált a' lengyel, csak-

nem olly szabadon hányhatják el mint a' deák. Ezeket mondhatni a' lithvaniairól is, noha úgy látszik, hogy ez a' szórakásban inkább megkötve van.

A' nemzeti energiáról sokat nem mondhatni. Úgy látszik a' lengyel és orosz inkább a' galliai, mint germaniaihoz hasonló.

Harmadik szakasz — Az érthetőség.

A' görög és deák. Lexikalis meghatározottságára nézve a' görög itt elől áll. A' görög metaphysikusnak sorait a' philosophiai szavakban szegény római csak körülírással tudja fordítani, melly mindig valamelly határozatlant hoz magával. Ellenben a' hol practica vagy popularphilosophiai a' tárgy, ott a' deák is kifejezheti gondolatait a' legnagyobb érthetőséggel. Lexikalis meghatározottságára tartozik ezen nyelveknek az is, hogy bizonyos sok jelentésű, vagyis széles értelmű szavaik vagynak, mellyeket az újabbak csak körülírással tehetnek ki. Igy, λογος, πραξις, ενεργεια, αρετη, így — ratio, consilium, salus, virtus.

A' mi a' grammatikai alkotványnak tisztaságát illeti, itt az elsőség a' görögé. Articulusa, dualisa, aoristusa, több futurumai, mediumja, conjunctiói miatt.

Hogy a' görög az aorist, mediumot, futurumokat gyakran öszvekeveri, jele hogy ezek eredetileg nem a' nyelvből, hanem a' különböző dialektusokból származnak.

A' római eredetű nyelvek közt a' francziának nagy hajlandósága van a' kétértelműségre, a' melly gyakran az egyforma kimondástól származik. De az is igaz, hogy

sok franczia szavaknak nincsen elegendő lexikalis meghatározottságok, mint p. o. sentiment, melly teszen: Empfindung, Meinung, 's Grundsatzot. Illyenek vagynak az olasz és spanyolnál is nem kevés számmal, de még is nem annyival mint a' francziánál. Ennek oka az lehet, mivel a' deák nyelvben sok essentialis szavak nem lévén, az újabb nyelvekben nem mertek új szót csinálni, hanem a' régieknek adtak több jelentéseket; 's innen van d' Alembertnek panasza, hogy ő a' maga nyelvén nem írhat két sort, hogy félnie ne kellene valami kétértelmünek mondásától. Azonban ez még sem tetszik az olvasásközben olly nagyon, mint gondolhatnánk.

A' mi a'grammatikai tisztaságát ezen nyelveknek illeti, itt mind egyformák. Deák anyjok felett bírnak két imparfaittal, mellyeknek egyikét aoristus gyanánt használják. Articulusok, declinatiójok, conjrgatiójok, sesegédverbumaik egyformák, 's csak abban különböznek, mivel az olasz és spanyol az articulust sokszor elhagyhatja, melly szabadság a' francziában, kevés eseteket kivevén, nincsen. Igy elhagyhatja a' két elsőbb az „io, egli, el" személyes pronomeneket is, mit a' franczia nem tehet. A' portugal, mint a' spanyol, 's ezen utolsó számtalanszor dativval construálja a' verbumot, hol minden más nyelvekben accusativval construáltatik.

A' mi a' szórakást illeti, mind ezen nyelvekben a' szavak, a' beszéd' szokott folyamában, a' legtermészetesb ideák' associatiója szerint rendeltetnek. A' franczia itt is szorosan meg van kötve; a' többiek, kivált az olasz szabadabbak, bár deák anyjokat itt el nem érik. Azonban ezen megköttetése a' francziának az érthető elő-

dásra nagyon használ, 's ott hol ezen pontra jön a' dolog, a' franczia nyelv minden másoknak előtte áll.

A' mi illeti a' germaniai nyelveket. Ezek a' lexikalis meghatározottságra nézve már abban is nyertek a' deák eredetűek felett, mivel a' deáktól megválasztatván, szavakat eredeti gyökereikből kellett formálniok, 's így mint új conceptekkel, úgy új szavakkal és szóöszvetételekkel gazdagodtak. Ide jön, hogy a' germaniai nemzetek inkább gondolkozók mint érezők, 's bizonyos philosophi érzékkel bírnak. Ide az is, mert a' szavaknak, kivált az angol és német, nagy bővségében vagynak, 's az író tetszése szerint választhat határozottabb vagy határozatlanabb értelmüeket. A' német itt talán az angol felett is több míveltethetőséggel bír, mellynél fogva az irók a' szótag' csekély hajtása által tiszta vagy egy egész uj conceptust fejezhetnek ki. A' dan mindjárt a' német után áll, 's a' holland, míg csak popularstylban kell írni, sem az angol sem a' németnek nem enged; de hol az előterjesztés philosophiailag mély, vagy psychologilag finom határozatlaunak és ingadozónak kell lennie.

A' grammatikai finomságban az angol, grammatikai alkotványának együgyüsége mellett is, felülál. Két indeclinabilis articulusai: a (ein) és the of, (der das) közül az utolsó egyszersmind a' casust jelenti; 's így végsyllaba, 's sokszor articulus nélkül a' legérthetőbb jelentés jön ki.

T h e p r o p e r s t u d y o f m a n k i n d i s m a n. Ebben: m a n w a s m a d e f o r s o c i e t y, az angol semmi articulust a' német ellenben kettőt kénytelen tenni: d e r M e n s c h w a r d f ü r d i e G e s e l l s c h a f t g e m a c h t; és még is az angol olly érthető és világos

mint a' német. A' német csaknem minden substantivuma mellett articulussal, nem csak lepcsessé teszi periodjait, hanem articulusa elveszti azon jelentőséget, melylyel az p. o. a' görögben bír. — A' conjugatióban az angol a' német felett bír két futurummal. — Apró conjunctiói a' németnek nagy számmal vagynak, az angol ezek helyett interjectiókat bír, mellyek homályosan bizonyos itéleteket jelentenek mint psaw, fugh: de ezek is a' felsőbb nemű beszédben csak igen ritkán használtatnak. A' dan és svéd az articulus' dolgában az angol mellett állanak, 's itt a' német mindeniköjöknél hátrább van. A' dan és svéd a' határozatlan articulust hátravethetik, mint szóvégzetet, p. o. en konge, kongen stbb. Egyébként az articulusra nézve a' dan és svéd, az angolt nem érik, de a' németet haladják abban, hogy az articulust gyakran elhagyhatják. Az angolhoz abban is hasonlitanak, hogy a' genitivot, még adjectivval együtt is, a' regens elibe tehetik, mellyet a' német csak ritkán, de akkor sem tehet szokatlanság nélkül. Igy p. o. grave Quintilians bookot rendre fordíthatják, 's ez által az articulust sokszor elhagyhatják. — A' holland a' némethez közelit articulusára nézve, de még is annál többször elhagyhatja. Egyébiránt ezen nyelveknek grammatikai alkotványok egyforma. — Tehetné a' német, hogy a' görög optativust is kövesse segédverbumainak: können, sollen, dürfen, mögen használása által, 's ezeknek behozását Jenisch a' classicus íróknak ajánlja.

A' szórakásra nézve. Mennél kevesebb hajlásai vagynak a' végsyllabáknak valamelly nyelvben, annál szorosbban meg kell határozva lenni a' szórakásnak, 's ez történ az angollal. Mert nem lévén, ugy szólván, semmi declinatiója és conjugatiója, mint tehetné ma-

gát érthetővé, ha szavait nem a' legtermészetesbben rakná egymás után, 's ezen természetes szórakás által sokkal többet nyer a' nyelv' érthetősége, mint minden articulus által. 'S ezen pontban az angol, dán, svéd és holland egyformán felülmulják a' németet. A' német természetlen szórakás egyik oka azon zavartság és hosszaságnak, mellyel az idegenek a' német írókat vádolják, és annak, hogy a' német társalkodásban olly kevés jólbeszélők 's még kevesebb szépenbeszélők vagynak. Ugy látszik, hogy a' német írók ezen rosz syntaxisra az által hajtattak, mivel némelly declinatióikban a' casusok határozott végzetekkel bírnak, 's különösen, hogy az articulus genus, casus és numerus szerint változik. Azonban ezen különös constructio, nagy részint a' XVII. száz' pedant íróinak köszöni létét, kik irásaikban a' deák kötetlenséget akarták kifejezni. Az Ulphilásban, a' minnesängereknél, 's a' reformatio' epochájában a' német constructio természetesb, bár a' IX — XIV. százi documentumokban is, különösen a' törvényes stylussal írtakban, valamint a' deákból tett fordításokban is, azon deák után lett formáltatásnak kitetsző nyomai vagynak. Ennélfogva a' német egészen antipodja a' természetes folyamban construáló francziának. A' természetlen szórakás, a' szüntelen elől 's utól ragadó articulus, a' participiumnak 's participiumi fordulatoknak szüke (kivált, hogy a' substantiv után álló participium indeclinabile) a' hosszu segédszavak, 's ezen segédeknek a' főigétől gyakori elszakadása, nagy akadályára vagynak az érthetőségnek, rövidségnek, 's könnyűségnek; 's az hogy a' német a' görög és deák' kötetlenségét némellykor követheti, ezen nevezett hibákkal öszvekötve, hasonló rosz effectumokat producál. Ide tartozik az is, mivel a' német foemininumoknak dativjok

nincsen, melly több kétértelműséget szerez, mint franczlában az accusativ' nemléte. Ide az is, a' mi már felebb is mondatott, hogy a' participium praesens activi nincsen olly szokásban mint a' több europai új nyelvekben. — A' nyelv nem kevésbbé munkál az elmére, mint az elme a' nyelvre, 's ezen zavartságából 's hosszaságából a' nyelvnek jön a' régibb német írók' zavartsága, hosszasága 's üressége is, 's hogy ezen hibákba a' német rosz írók gyakrabban 's többen esnek mint más nyelvbeli írók; 's innen jön a' „literaturbriefe" szerzőjének megjegyzése is, hogy az irkálás' dolgában a' német középszer és roszaság kevésbbé szenvedhető mint az angol, francz vagy olasz. 'S ez az oka annak is, hogy a' németben nehezebb classikus írónak lenni mint más nyelvben, és hogy bene az idegen nehezebben naturalizálhatja magát, valamint a' francziaban legkönnyebben.

Negyedik szakasz. — A' jólhangzásról.

A' magán- és mássalhangzók' szerencsés vegyülése teszi a' jólhangzásnak elementumát. Nagyon sok vocal lágyacskássá, nagyon sok consonans durvává teszi a' nyelvet. Telyes hangzást (Vollklang) csak szavainak soktagusága, 's ezen szavak' minden syllabáinak érthető kimondása által nyer. A' melly nyelvben tehát a' syllabák mintegy elnyeletnek, 's sok egysyllabáju szók vagynak, annak teljes hangzása nincsen. Egyes keményhangu betűk vagy syllabák nem teszik a' nyelvet durvának, mert sok ideák' kijelentésére az illyenek is szükségesek, a' nyelvnek jólhangzását az egész behatásból lehet kivenni.

A' görögben a'szók rendkivüli könnyűséggel formáltatnak az ajkon, minden hang tiszta és világos zengésében, megtört syllabák 's félig kimondott vocalok nincsenek, az olvasó sehol sem sziszeg, rekeg, orrol (mint Klopstock a' francziáról mondá), vagy akadoz, 's sehol sem kell a'beszéd' organumit ez vagy amaz erőszakos hajlásra kénytetnie, mint nagy részint az újabb nyelveknél. — A' declinatiók és conjugatiók' végzeteikben nagy része fekszik a' görög jólhangzásnak, a' declinatiói η, α, αν, ȣ, ον, ων, οις, αις, 's conjugatiói ει, εις, ο ν, α, ας, μεν, μαι, σαι, ται végzetek mind lágyak vagy vocalban, vagy könnyű kimondásu consonansban menvén ki. — A' görög nyelv eredetében durvának látszik, mutatják az illyen gyökerek: χθων, ῥεαω, λυγξ, στραγξ, σκληρος, σκληφρος, ορθοκραιραων, stbb, valamint a' gyakori φ, χ, ϐ, kemény consonansok, de a' nyelv mesterséggel is jóhanguvá tétetett. Igy p. o. a' sok consonansu syllabák' közepére vagy végére vocal tétetett, a' kellemetlenűl öszvetolult vocalok egybevonattak, valamint a' consonansok is (τετυμμενος), a' kettős consonansoknak csak simplexeik kettőztettek (κεκρικα) a' kemény θς, τς θς, ζς szorgalommal elkerűltettek, 's a' τ és θ a' gyökér' ellenére is kihagyattak, a' liquidák az σ, az ν más consonansok előtt gyakorta hasonlóan kivettettek, stbb; — 's így mind gyöngéd lett a' nyelv, mind pedig a' durvább tárgyak festésére elég keménységgel bírt.

A' deák nem ollyan vidám, tiszta, egészen felvehető zengéssel bír, de hangja teljes és méltóságos. Gyökérszavai nem olly durvák mint a' görögnél, e' szerint bár nem míveltetett úgy, mint az, még is lágy 's hangos; a' melly lágyság a' lágy grammatikai végzeteken is fundálódik. Cicero és Quintilián panaszolkodtak nyel-

vök' nem szép hangzásáról, de ez csak a' görög hangzásra nézve lehet igaz, 's ha a' deákban kellemetlen hangok vagynak p. o. q u i, q u a e, stbb, van a' görögben is, nevezetesen sok *. de a' jól vagy rosz hangzás nem egyes szavakban 's syllabákban, hanem sok szavak' sorában találkozik. A' jólhangzást a' görög és deák segíthették a' szabad szórakás által is. A' jólhangzásra tartozik a' positio is. A' régi nyelvek a' rím' nem ismerése miatt poesisökben bizonyos sajátsággal bírtak.

A' deák származásu nyelvek ellentmondhatatlanul jobb hangzásuak, mint a' germaniaiak, 's ezt anyjoknak köszönik, mellyekhez, minden elfajulások mellett, sokat hasonlítanak.

Az olaszban a' szó' eleje 's közepe, kivált a' deák eredetű szókban, teljes hangu, de a' sok i, o, u, ezen teljes hangzást gyöngítik. Az olasz nyelv nem csak lágy, hanem méltóságos is. A' spanyol leginkább közelít a' római martialis hanghoz, de lágy is lehet. A' martialis hangban a' portugal hasonlítja a' spanyolt, de a' sok egyre toluló vocálok (passarao, sublimarao) kedvetlenek. Minden deák eredetű nyelvben vannak a' deákban nem találtató consonansok: ch, ccio, — cho (spany: csó) stbb, mellyek barbarus eredetűek.

A' deák eredetűek közt a' spanyol legteljesebb hangzásu, 's egyszersmind legszelidebb 's legjobb hangu; — a' teljes hangzásban követi a' portugal, de ez az olasz szelid hangzásnál hátrább áll, valamint ez a' spanyolnál. — A' francia a' sok ois, eux, aux, miatt, 's mivel syllabái sokszor mintegy el vagynak harapva, nem olly méltóságos; de lágysága van, bár nem mint a' többi testvéreknek.

A' germaniai nyelvek közt az angol rokon lévén a' francziával, attól a' syllabák' elharapását is megtanulta, 's a' sok monosyllabonok miatt, 's mivel nasalis pronunciatiója sincs (melly a' francziának még néminemü teljes hangzást ad), és sok a' durva th, wh stbb. semmi zengéssel és teljes hangzással nem bír, hanem csak néminemü lágysággal.

A' németben is sok a' gothus eredetre mutató monosyllabon, de vannak sok syllabáju szavai is, és a' teljes hangzásra benne semmi sem hibázik a' vocalok' és consonansok' harmoniával lett öszvetétén kivül, de a' melly mocsok ezen nyelvet jobbíthatatlanúl durvává tevé. A' gyökérszavak gothusok, és felette kemény kimondásuak, 's 's a' bennök levő sok consonans nem hagyatik el a' kimondásban, mint az angol, dan, svéd, holland és még a' plattdeutsch nyelvben is szokásba vették, ennélfogva a' német nyelv mindezeknél durvább. Ide tartozik a' sok n, ide a' declinatiói és conjugatiói sok consonansos végzetek stbb, 's ezen iszonyu durvaságot az articulus 's a' conjunctiók lágyítják valamennyire.

A' rímetlen versek segítik a' nyelv' classicitását. A' germaniai szavakban az accent mindig a' gyökérsyllabán nyugszik, mint: G e l e g e n h e i t, U n a u s t i l g b a r stb. 's ez így van nem csak a' dan, svéd, hollandusnál, hanem a' tóteredetű nyelvekben is. Ez teszi a' német prosodiának talpkövét, hogy t. i. a' rímetlen versekben nem a' quantitas, hanem csaknem egyedül az accent vétetik figyelembe, 's így a' positióval nem gondolnak, melly az energiának ugyan igen, de a' poetai dictio' jólhangzásának nem használ. Jenisch azt hiszi, hogy a' német nyelv nem minden görög mértékre alkalmatos.

A' több germaniai nyelvek a' jólhangzásra nézve így rendeltethetnek: dan, svéd, angol, holland, német. A' lengyel, orosz, és lithvaniai mindenik, de kivált az utolsó felülmulja és igen sokban a' németnek zengését, vagyis inkább morgását (lásd az Orpheust), melylyet Jenisch hinni nem akar.

A' nyelvnek minden tökéletességei változók:

Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore.

A' jólhangzás minden tökéletességei közt a' nyelvnek, annak elementumaiba leginkább beszőve van, és még is a' görög durva gyökerekből szép nyelv lett. Nem tehetik e ezt mások is?

A' nyelv' bővsége nevekedik új conceptek, találmányok, merész geniek' írásai 's fontos politikai változások által. A' franczia revolutio sok új expressiókat származtatott, de a' mellyek közt még is kevés philosophi és psychologiai jelentésüek, hanem többnyire technologiaiak voltanak. De ha a' nyelv a' míveltethetésnek bizonyos saját grádusával bír, mint a' germaniai 's tót nyelvek, úgy a' bővülés véghetetlen.

A' nyelv energiáját nevelik a' nagy írók' merész constructióik, valamint a' poesis és prosa' energiával járó nemeinek mivelése.

A' német nyelv nem elég érthetőséggel bír: de nem tehetnek e erről a' nemzet nagy írói?

De teremthetnek e ezen nagy írók participiumokat. Regulázhatják-e az articulussal való élést? meg-

menthetik-e a' nyelvet terhelő segédszavaitól ? Ez nem hihető.

De az élő nyelvek' egyes részeinek változásokat még sem lehet azon okból kétségbe hozni, mivel a' nyelv classikus írók által örökre fixáltatik.

Minden mívelt nemzetnél csak egy epochája volt a' classica literaturának. De ezen mindig előmenő, szakadatlan 's közterjedésü cultura mellett, lehet, kell, 's fog is minden mívelt nemzet még több epochákat érni literaturájában.

A' szókurtitásról.

Szenczi Molnár, ki, minden kétségen túl, egyike literaturánk' legtiszteltebb herosainak, midőn zsoltárait először nyomtattatá, azoknak praefatiojokban már akkor panaszolkodott, hogy a' magyar hexapedalis szavakat, mennyi fáradságban került a' rövid francziákhoz alkalmaztatni. Olly nyelv, melly csupa monosyllabumokból állana mint a' chinai, vagy legalább azokkal nagyon meg lenne terhelve, mint a' gotheredetűek, kétségkivűl hijános, 's kivált a' jólhangzásra alkalmatlan fogna lenni. De, hogy a' rendkivűl hosszu szavak 's a' mind hosszu szavak is a' nyelvet nem kellemetessé teszik, sőt az expressiók' rövidségét 's energiájokat akadályozzák, ki fogja ezt is tagadhatni? 'S ezen pontra nézve, nem valóságos haszon-e, ha lehet a' hosszu sza-

vakat kurtitani. Ezen szót elegantia, így mondjuk közönségesen csinosság, a' szó eredetére épen ollyan mint ez: igazságosság, 's mennyivel jobb volna egy rövidebb? 's ime Gyöngyösinél a'Keményben így olvassuk:

Nem gondol ruhája rendetlenségével,
Minden kedves csintól elesett kedvével.

Millyen hosszu ez a' szó: győzedelem? 's Gyöngyösi helyette széltire ezzel él: győzelem. Ismét egy hosszú szó: örvendezteté, 's Zrini ezt a' Syrenában így vonja öszve: örvendíté; e' helyett panaszolkodni írja panaszkodni. Ezen szót Stille, így mondjuk közönségesen: csendesség, 's Kunics a' Sedecias' írója (sőt már azelőtt Párizpápai) így apocopálta: csend. Igy a' hosszító compositumokból fenyőfa, Zríni elvetette a' fát, írja fenyő; a' könycsepp helyett már Szikszai Fabricius Balázs írja: könyv, 's más hasónlók.

Az illyen kurtitások, kivált a' poetának, nagyon kedvezők, 's ezt csinálták más nemzetek is. A' német poetánál Klopstock óta a' Veilchen-ből Veil leve, az Augenblickból Blick 's ez még Lessing' idejében nem volt közönséges szokásban. Voss az aufgeklärter helyett írja geklärter 's ha valaki az ő írásait olvassa illyeneket nem kis számmal fog találni.

Voltak, kik a' görög nyelvnek minden szavait három betűből álló törzsökre vitték vissza, 's ha ez feszített okoskodás is, annyi még is igaz marad, hogy a' gyökérszavak rendszerint rövidek szoktak lenni. Vagynak továbbá ollyan végsyllabák, mellyek csalhatatlanúl mutatják, hogy a' szó, mellyet berekesztenek, derivativum, 's az illyen derivativumoknak törzsökjeik részsze-

rint most is megvagynak a' nyelvben, résszerint már elavultak. Igy p. o. a' magyarban: veszedelmesség kétségkivűl innen jő veszedelmes, ez ismét innen veszedelem, ez ismét innen vesz (perit vagy periculum) mert ezen gyökér most is meg van a' nyelvben. Igy: kegyelmesség, kegyelmes, kegyelem, kegy (Párizpápai). — Csendesség, csendes, csend (Kunics). — Csinosság, csínos, csín (Gyöngyösi). — Ábrázolás, ábrázol, ábráz (Debrecz. Agendarius). — Kellemetesség, kellemetes, kellemes, kellem. — Reménység remény 'stbb.

Látnivaló, hogy nálunk egyik leggazdagabb ága a' kurtításnak, nem annyira kurtítás, mint a' törzsökökre visszavitel, 's ollyan törzsökökre, mellyek még nagy részint szokásban vagynak, 's nagy részint csak a' közbeszédből tűntek el, de könyveinkben fennmaradtak.

Hogy ez nyilvánabb legyen, vegyük rendbe az apokopálásokat.

a) A' substantivumokban.

1. Lovag, ló, — fúvatag, fúvat, fúv, — és így: üreg, űr, melly régen is szokásban volt.

2. Kerék, ker, azaz, kör (peripheria) — ágyék, ágy — lágyék, lágy — és így: tájék, táj, — árnyék, árny.

3. Királyság, király, — pogányság, pogán — és így: reménység, remény, — idvesség, idves, idv — (Heil) —

4. Nyomás, nyom (nyomni pressen és Spur) — veszés, vesz (perit, és periculum ebben szél-vész) És

igy vágyás, vágy (nach etwas verlangen, und das Verlangen.) Lopás, lop, (Faludiban sok helyt furtum) lakás, lak; harapás, harap. Zrini: lángos harap; villanás, villám.

5. Ruházat, ruház — czifrázat, czifráz — és igy: abrázat, abráz (abrázol, és facies; mint nyom, lak) lásd a' debreczeni agendariust.

6. Gondolat, gond — Igy: parancsolat, parancs (Hímfiben, a' regékben). —

7. Ülepedik, ülep, — állapodik, állap (állapot).

8. Nyomdok, nyom, — szemöldök, szemöld.

b.) Az adjectivumokban. —

1. Romladékony, romladék; töredékeny, töredék. — És így: nevendékeny, nevendék — érzékeny, érzék (organum) — feledékeny, feledék — és így: feledni; (lásd Párizpápait) magányos, magány.

2. Sáros, sár, — vizes, víz. — És így: csendes, csend — kényes, kény — kegyes, kegy — gyilkos gyilk — (Mordthat) üres, ür — piros, pir — ékes, ék (l. Gvadányi' peleskei notáriusában is) — koros, kor — keserves, keserv — bájos, báj — édes, éd — nyájas, nyáj (blanditiae) — szoros, szor (obsol) — irgalmas, irgalom — híves, hív (Das Kühle) — sebes, (celer) seb — csínos, csín (Gyöngyösi) — idves, idv, — míves, mív (mű, minden régiekben) — tökéletes, tökélet (Vollkommenheit).

3. Utólsó, utol, — alsó, al, — felső, fel, — És így: belső, bel (Das Innere) — külső, kül (Das Aeussere)

4. Végetlen, vég — boldogtalan, boldog. — És így: békétlen, békételen, béke (békesség, békés,

béke) — szertelen, szer (modus) — alkalmatlan, alkalom (occasio).

6. Igazságos, Igazság, igaz (Recht) — Igy: valóságos, valóság, való (wahr) — nyilvánságos, nyilvánság, nyilván (manifestus és nyilvános, nyilvánosan) — közönséges, közönség, közön (publicus).

6. Színű (szép színű), szín — kedvü (jó kedvü), kedv — keserü, keserv, vagy keser (ebből: kesernyés) — Igy: sanyarú, sanyar, — fanyarú, fanyar — gyönyörű, gyönyör, — szomorú, szomor — (a' nevekben még most is fenn van) — dicső (dicsü), dics, — szörnyű, szörny (monstrum).

7. Atyai, atya, — világi, világ; — és így: évi (harmadévi) év (annus) — havi, ha, hó, mensis. (l. Heltai' cisióját) —

8. Szerelmetes, szerelmet, szerelem. — Igy: kellemetes, kellemes, kellem. —

c., A' verbumokban.

1. Csepeg, csep — lábog, láb — Igy: lobog, lob, (a' lángról).

2 Tanácskozik, tanács — törvénykezik, törvény. — Igy: ellenkezik, ellen (gegen, wider, és Gegentheil.)

3. Hitvánkodik, hitván — gyermekeskedik, gyermekes — bátorkodik, bátor — Igy: orozkodik, oroz, — gyönyörködik, gyönyör.

4. Kesergetem, keserű — sanyargatom, sanyaru — szomorgatom, szomoru — És így: nyomorgatom, nyomorú (vesd öszve 6 szám b alatt).

5. Esteledik, este — világosodik, világos — (hajnalodik (hajnallik), hajnal — És így: alkonyodik, alkony.

6. Csepegtet, csepeg, csep — lobogtat, lobog, lob (vagy lobb) — perczegtet, perczeg, percz. — És így: kecsegtet, kecseg, kecs (Reiz, a' szépség' jelentésében).

7. Marakodik, mar — legénykedik, legény — szeleskedik, szeles. — És így: reménykedik, remény — dicsekedik, dics.

8. Hizlalgat, hizlal — számlálgat, számlál — számolgat, számol — És így: ápolgat, ápol.

9. Fejérlik, fejér — így: villámlik, villám.

d., Az adverbiumokban.

1, Jól, jó, — és így: utol, utó (utóink, posteritas) — elől, elő (mint előbeszéd).

2. Régen, rég — után, út — épen, ép. — És így: honnan, hon (Molnár' zsoltárjaiban, és ezekben: itthon, otthon).

3. Okosan, okos, — elmésen elmés. — És így: gyakran, gyakor (adject).

4. Helylyel helylyel, hely — dérrel durral, dér, dur — És így: sebbel, lobbal, seb (celeritas), lob (a' lángról) — reggel vagy regvel, reg — éjjel, éj.

5. Haszontalan, haszon — végtelen, vég — szünetlen, szüntelen, szünet — És így: kénytelen, kény.

6. Önnként, önn — másként, más — És így: aprodonként, apródon, apród (régi szó, a' debr. ms. énekekben sok helyett pro: fegyvernek). —

Könnyű általlátni, hogy ezen a' módon nem csak kurtulnak a' szavak, de egyszersmind bővűl is a' nyelv a' régi szavak' visszahozása által. Mert e' szavakat csend, kény stbb. soha sem kell úgy nézni, min:

mint apokopáltakat, hanem mindig mint gyökereket. Mert tudják azok, kik a' philologiának titkaiba fel vagynak avatva, hogy a' magyar nyelv inkább componált, mint derivált szavakkal bővölködik, 's ez a' tulajdonság nem kis hasznára van a' nyelvnek abban, hogy sokszor egy syllaba által a' szónak különös értelem adassék, melylyet csupán flexióval elérni nem lehetne. Igy: s z e m ő k, azaz, nagy szemü, 's több illyenek.

E' szerint az apokopálás legtöbb esetekben, mint megmutattuk, csak a' rövidebb törzsökökre való visszavitel. Sokszor pedig, a' compositumoknak egymástól elszakasztása teszi az apokopálást. Igy ezekben: könnycsepp, könny, — fenyőfa, fenyő, szempillantás — pillantás — ambátor, ámbár — bátor, bár. — Immár, már, — immajd, majd — tehát, hát. 's többek, melylyek a' közönséges beszédben is előfordulnak. — Hasonlóul előfordulnak az adverbiumoknak illyen kurtításaik:

Szintén, szintén úgy — szint, szintugy —
Miképen — mikép
Mikoron, akkoron, — mikor, akkor —
Továbbat, továbbá — tovább.

Sok szavainkat a' köznép is középsyllabáikban öszvevonja:

Apródonkint — apránkint
Elegedendő — elegendő.
Mindazonáltal — mindazáltal.

Illyen kurtitásokat számtalanokat találunk iróinkban Igy a' S y r e n á b a n:

Villámnak — villámolnak
Örvendíté — örvendezteté
Futtál volna — futottál volna
Fáradhatlanul — fáradhatatlanul

Keserven — keservesen.

Igy a' perfectivumok' összvehuzása:

Adtanak — adtak,
Tettenek — tettek,
Szeltenek — szeltek.

Infinitivumok' öszvehuzása:

Keveselleni — kevesleni.
Lángallani — lángallni.
Nézelleni — nézellni.
Reméleni — remélni.
Beszéleni — beszélni.
Szólani — szólni.

Igy: Kételkedem, — kétlem.

Véttelen — vétlen,
Kékellő — kéklő.
Veresellő — vereslő.
Fejérellő — fejérlő.
Körülöttem — körültem, körülem.
Halhatatlan — halhatlan
Hallatatlan — hallatlan
Mosólék — moslék.
Zuhog — zúg
Susog — súg.
Leselkedik, — lesködik.

Igy Gyöngyösiben a' győzelem, melly azonban etymologice sem volna hibás. — Hat, hatalom, — kegy, kegyelem, — enged, engedelem. Igy lehet, győz, győzelem, mint a' Margit' életében, bántból, bántalom.

Újabb íróink igy is irják: győzedel, és ezt diadalom igy: diadal. Mint: él, eledel, — Víj vagy viv (streitet) viadali. Igy díj, diadal, és győzedel a' győztől.

A' szószármaztatásról.

Olly kegyetlen pártosa az antiquitásnak nincsen köztünk, hogy tagadná az újszók' szükséges voltát, ha t.i. valamelly ideának kitételére, szó nem találtatnék.

A' római nyelvben nem volt szabad új szókat csinálni, 's ez által lett, hogy ezen ideákat: lehetőség, lény (wesen), valóság (wirklichkeit) következés, mellyek a' speculativa philosophiában legmulhatatlanabbak, ki nem tudta mondani. Azon europai nyelvek, mellyek a' rómaitól eredtek, az e' félék' jelentésében azért anyjoknál gazdagabbak, mivel a' scolastica philosophia' szavaiból sokakat eredetökben felvettek. Azonban, a' melly ideákra még benök szók nem találtattak, nem mertek ők is azoknak kinyomására újakat csinálni, hanem a' már jelenlevőknek adtak újabb jelentéseket. Igy, p. o. — sentire deákúl annyi, mint érezni. A' franczia és olasz a' grundsatz' ideáját akarják kitenni, 's mivel a' grundsatz érzés 's gondolkodás után jő, tehát a' sentiment 's sentimento mellyek eddig csak érzést tettenek, tesznek érzést, gondolatot, 's grundsatzot. Igy esett ez több szavakban is. Kérdjük, hogy ez által sokat nyert e a' nyelv? legalább homályt és kettős értelmet bizonyosan nyert; 's ez az oka, miért a' többek közt d' Alembert panaszkodik, hogy anyai nyelvén nem irhat két sort félelem nélkül, hogy valami kettős értelműt mondott.

A' nyelv' legfőbb érdeme a' gazdagság, 's a' gazdagságnak kútfeje a' nyelv' képezhetősége (Bildsamkeit); két fő mesterei vagynak a' nyelvnek, a' philosoph, és poeta. Amaz a' nyelvet míveli flexiók által, 's ez compositiókkal. És így a' szószármaztatás a' nyelvből két részre oszlik, philosophi és poetaira.

I. Philosophi szószármaztatás.

a.) A' substantivumokban.

1. Romol, romladék, — men, menedék....

2. Lak, lakadalom — sok, sokadalom — fő, fejedelem — szenved, szenvedelem, — gyulad, gyúladalom. (Gyöngyösi.)

3. Ür, üreg, — ló, lovag — fú, fuvatag — szörny, szörnyeteg.

4. Fenyít, fenyíték — hasít, hasíték — feled, fefeledék, — érez, érzék.

5. Tör, törek, — vét, vétek.

6. Fon, fonák — tud, tudák (tudákos).

7. Fon, fonal, — hal, halál — Igy: eledel, viadal, diadal, győzedel.

8. Toldalék, — ázalék — kötő, kötőlék. Igy: csomólék, tudálék (tudalékos).

9. Un, unalom — Igy: bizalom, győzelem (mind a' kettő Gyöngyösinél), érzelem, tartalom, bántalom, (Margit) buzgalom, kérelem, szellem, kellem.

10. Asz, aszály — oszt, osztály — fog, fogoly — Ip, ipoly.

11. Adomány, tudomány, ötlemény, költemény — Igy: érzemény, képzemény, vélemény, kéremény, remény, esemény (Gyöngy.)

12. Maga, magány (magányos) — példa, példány, — mén, lény.

13. Hagyomás, futamás, látás, látomás, vágás.

14. A' verbumok' első személyeik lehetnek substantivumok. Hiszem, jó hiszemben — huzom, egyhúzomban — járom — vártam — mentemben. — Igy a' harmadik személy — szerettében. — Ezek pedig leginkább: vágy, — harap — lak — vész — láttat — lát — nyom — vét — ábráz — csal, — les — lop — vadász — halász — madarász — vár — köt — köp.

15. Bajnok, asztalnok, pohárnok, tanácsnok, titoknok, tábornok, kálnok 'stb.

16. Vak, vakon, vakandok — szelindek — rendek (falu)

17. Állapot.

18. Fűz, fűzér, tölcsér, kulcsár, kopár, határ.

19. Gyűlölség, királyság.

20. Mér, mérték; bir, birtok.

21. Menetel, hivatal.

22, Foglalat, bánat — Igy: érezet, kéret, tanulat, szállat.

23. Sarkantyú, kéztyű.

24. Maradvány, szivárvány.

Adjectivumok.

1. Gyalog (gyal).

2. Kártékony, érzékeny, festékeny, képzékeny (Sándor).

3. Nyalánk, félénk, élénk (Csokonai).

4. Csalárd (Szalárd, falu).

5. Sáros....

6. Utolsó, alsó — keletső (Csok.)

7. Merész, gyülevész, bámész.

8. Paraszt....

9. Nőstény.....

10. Szemtelen, oktalan, járatlan.

11. Halavány, szökevény. — Ádáz verbum és adjectivum egyszersmind (megádázta, Gyöngyösi). — Fenyész (Beregszászi). —

12. Második, harmadik.

13. Fiú, fiatal.

14. Házi, vizi.

III. Verbumok.

1. Nyirbál, szürböl, kiabál, hörböl.

2. Pirosodik, nagyobbodik.

3. Tördel, vagdal.

4. Haldokol, öldököl.

5. Pökdös, szökdös.

6. Lövődöz, lövöldöz, esedez, — Igy: nyögdez, repdez, szenvedez, gerjedez, eredez.

7. Háborog, szédeleg, morog, csepeg, köhög, dörög, peng (peneg), dong, zuhog, susog.

8. Járogál, irogál.

9. Hallgat, ölelget, járogat —

10. Borong, borongat, — melenget, meleng — öblög, öblöget, öblönget, — mereng, merenget — kereng, kerenget — dereng — eseng —

11. Büzhödik, rothad, bünhödik.

12. Láthat —

13. Ehetném, tehetném.

14. Hallatik — tetszik — esteledik — hajnallik — alkonyodik. —

15. Ismerkedik, marakodik. —

16. Adakozik, ellenkezik.

17. Vacsorál, vérül, lágyúl, lapul, művel, aszul, nevel, forral.

18. Nézell, szökdell, tekintell, nyögdell, sárgáll (ik), zöldell (ik), fejérell (ik).

19. Leselkedik, vetélkedik.

20. Hizlal, szemlél, érlel, gyomlál, hibál (Gyöngyösi pro hibázik).

21. Futam, futamodik, — folyamodik, folyam — élemedik —

22. Állapodik, ülepedik.

23. Dicsér, csepereg. —

24. Vadász, halász — haragszik.

25. Illet, éltet, szépít, süt, termeszt.

26. Vigasztal, engesztel, neheztel.

27. Rágcsál, rontsol, köhécsel.

28. Főz, akadoz, bomladoz, szenvedez, repedez, röpdez, stbb.

29. Retten.

IV. Diminutivumok és antidiminutivumok.

1. Kisded, gyöngéd, kerekded. —

2 Fejéres, vereses, szőkés.

3. Kisi, kicsi, vaksi, buksi, bonfordi.

4. Játszi, kapzsi, csapzsi, lebzsi, tetszi, ugri, Pali, Peti, Erzsi, Kati.

5. Csalóka, futóka (tolóka, szopóka), nyalka (nyulóka)

6. Kövecs, uracs (Dugonics), dugacs, lyukacs, patacs, Karacs, makacs, lepecs.

7. Tarkó, szajkó, patkó, bunkó, furkó, — Palkó, Jankó, Ferkó, Ficzkó.

8. Pofók, monyók, pirók, csombók, szemők, szájók, fülők (fülek), czipők, fiók. —

9. Suhancz, virgoncz, kedvencz (Dugonics), ifjoncz, lovancz (Dug.)

10. Szárcsa, kancza, tócsa, Borcsa, Katicza, gyerkőcze, Verőcze, Köpécze.

11. Futós, tudós, szaladós, após, anyós, hathatós, viselős.

12. Szellő (particip).

13. Leányzó.

14. Asszonyság.

15. Mennyezet, boltozat, virágzat, magzat.

16. Gondolat, parancsolat, képzelet, torkolat, sarkalat, padlat.

17. Makknyi, újnyi, lövetnyi, anyányi, nyomtányi, morzsányi.

18. Járkál, irkál.

19. Rágcsál, rontsol, köhécsel, nyögécsel, vágcsál, vágicsál.

20. Bonczol, vonczol.

V. Adverbiumok.

1. Rútúl, roszúl, bolondul, stbb.

2. Oldalaslag, mellesleg, előljárólag, parancsolólag.

3. Fontonként, óránként, stbb.

4. Nagyon, erősen, böven —

5. Bizvást, mindjárt. Minden accusativus helyett, egy lépést sem, toppot sem, stbb.

6. Ötször, hatszor.

7. Másutt, amott, imitt (accusat). —

8. Soká, örökké, sietve, félve (a' participiumok) —

9. Hajnalkor, egykor, jókor.

10. Hajnalban, délben. (ablativus)

11. Végre, örökre.

12. Reggel, nappal, éjjel, sebbel, lobbal, dérrel, durral, széllyel.

13. Ideig, addig stbb.

14. Tegnap, holnap.

15. Valahol, sehol.

16. Lassan, gyorsan.

17. Adjectivumokban: haszontalan, méltatlan, stbb.

Ezek szerint tehát származnak, és származtathatnak e' szavak.

I. A' verbumokból.

1. Activa forma.

Praes. sing. Kér, lak, romol, tör, hal, told, vesz, fűz, mulat, kop, szak.

Substantivumok:

a. Magok a' gyökerek: lak, vágy, 's mások; lásd substant. 14 szám.

b. (dék) — Romladék, (keredék), töredék.

c. (dalom, delem) Lakadalom, kéredelem, veszedelem, töredelem.

d. (ék, ek, ák) Törek, (fonák).

e (al, el, ál, él) Fonal, halál.

f. (lék) Toldalék.

g. (alom, elem) Kérelem.

h. (ály, ély) Veszély.

i. (mány, mény) Találmány, szakmány.

k. (ás, és) Kérés, lakás, romlás, törés, halás, toldás.
l. (ér, ár) Fűzér, csiszár.
m. (ság, ség) Lakság, mulatság, nyereség.
n. (asz, esz.) Kopasz, szakasz, tapasz, támasz.
o (ték, tok) Mérték, birtok, érték.
p. (tel, tal) Hivatal, tétel.
q. (lat, let, at, et) Tisztelet, érzet, szemlélet, látat.
r. (csó, cső) Hágcsó, lépcső.
s. (vány, vény) Halvány, törvény, lény.
t. (tyu) Fogantyu, sarkantyu.
u. (omás) Látomás, áldomás.
x. (am, em) Folyam.
y. (ász, ész) Méhész, rakász.
z. (eny, any) Higany, heveny.
v. (ag, eg) Hervatag, dörgeteg.

Adjectivumok.

a. (ékony) Hajl, (hajol) hajlék, hajlékony.
b. (ánk, énk) Nyalánk, félénk.
c. (árd) Csalárd.
d. (ész) Merész.
e) (vány, vény) Szökevény, halavány ; — lehetnek a' gyökerek egyszersmind adjectivumok, mint ád áz.

Verbumok.

a. (ál, öl) Nyirbál —
b. (el, al) Tördel, vágdal —
c. (d-k-l) Haldokol.
d. (d-s) Pökdös, tördös —
e. (d-z) Kérdez —

f. (gál, gél) Kéregel, töregél, toldogál, hallogál.

g. (gat, get) Mulatgat, kéreget, töreget.

h. (eng, ong) Mereng (mer, haurit), ömleng, dereng.

i. (hat, het) Kérhet, törhet, mulathat.

k. (at, et) kéret, töret, mulattat.

l. (kedik) Kérkedik, veszekedik.

m. (kozik) Mulatkozik, szakadozik, feledkezik.

n. (l.) Kérlel, forral.

o. (modik) Folyamodik, futamodik, folyam, futam (foly, fut)

p. (aszt) Választ, forraszt, mulaszt.

q. (tsál, csol) Rontsol, rágcsál.

r. (z) mulatoz, lakoz (ik), akadozik.

2. Az activ: ind. praes. második személye vétetik némellykor substantiv gyanánt, mint ebben: a' f é l s z b á n t j a.

A' suffixomos első személy hasonlóul. Találomra, egy húzomban, ollyan hiszemben. Ebből származhatnak:

a. Adomány, tudomány.

b. Hagyomás, áldomás, látomás.

Adjectivumok: eszem iszom ember, gyülölöm állat, szeretem ember; származék: húzomos, stbb.

Az ind. act. perf. sing. harmadik és első személye is adjectivum: Szerettem gyermek, szerette barátja, nádlepte, stbb, 's ezt a' többi módusokon is keresztül lehetne vinni.

A' participiumok lehetnek adjectivumok és substantivumok: Találó, találós, — szerető szeretős, — talál. stbb. Kötő, kötőlék.

A' parancsoló verbamból: találtat, találtató, találtatás, találtatós, találtatóság.

Az ás minden formák után flectálhat. — Ismét: Találhat, és találtathat, — ás, és ság flexiókkal.

II. A' substantivumokból.

Substantivumok.

a. (dalom, delem) Lak, lakadalom; sok, sokadalom; fő, fejedelem.

b. (g) Üreg, lovag, szörnyeteg.

c. (lék) Kötőlék, csomólék.

d. (oly) Ipoly.

e. Ez egyetlen egy példa: fiu, praepositióval, i f j u.

f. (ány) Magány, példány, hijány, korány, nyilvány, általány.

g. (nok) Bajnok, asztalnok. stbb.

h. (ok) Vakondok, szelindek, rendek.

i. (ot, at) Állapot.

k. (ár) Kulcsár.

l. (ság) Királyság,

m. (ás, és). Azon gyökerektől (ás,) mellyek verbumok.

n. (tyu) Sarkantyu,

o. (vány) Szivárvány.

p. (ász, ész) Juhász, méhész.

Adjectivumok.

a. (os) Sáros, vizes.

b. (só) Alsó, keletső, északsó.

c. Nőstény.

d. Szemtelen, oktalan, járatlan (járat, járás), szünetlen (szünet, szünés). — Ezeket az utolsókat lehet a' verbumokra vinni.

e. Fiu, fiatal.

f. Házi, vizi.

Verbumok.

a. Kereng (kör)

b. Esteledik, alkonyodik, ülepedik.

c. Becsül, vénül, lágyúl.

d. Szemlél, fülel, orrol, szagol.

e. Hibázik, puskázik, bálványozik.

f. Dicsér.

g. Csepeg, csepereg (ide tartoznak a' természeti hangok).

h. Vadász, halász.

Adverbiumokat — lásd felebb.

Analogia ellen formált szavak:

Komor, komoly.

Erény, rény.

Ifju, fiú.

Példák, mint származhatnak szavak új ideák' kitételére :

Érzeni, empfinden, fühlen.

Érzés, Empfindung.

Érzet, érzemény, Gefühl.

Érzelős, empfindelnd.

Érzelősség, Empfindeley.

Érzékeny, empfindsam.

Érzelősködni, empfindeln.

Érzelni.

Érzékenykedni.
Érzékenykedő, empfindlich.
Érzékenykedés.
Érzék, organum. 'stbb.

Veszni, szenvedni,
Veszés, szenvedés,
Veszedelem, szenvedelem.

VEGYESEK.

Historiai vázolatok

a' két magyar haza' egyesülése, 's Magyarországnak a' részekhez való joga felett.

I.

Magyarországon 1715dik évtől kezdve 1832dikig alig mult el országgyűlés, mellyen az Erdélyre 's részekre nézve fennálló országos kivánat szóba nem hozatott. Bizonyítják ezt az 1715: 92. 1732: 20. 1729: 7. 1741: 18. 1792: 11. törvényczikkelyek, és az 1764ki országgyűlésen összeírt sérelmek' 24dik száma.

Az 182⁵/₇ országgyűlés az ország' legfontosb ügyeit kiválogatván, azokat elöleges sérelmek és kivánatok czím alatt terjesztette fel; 's orvoslást nem nyervén, testamentom gyanánt, mint megszentelt hagyományt, tevé le a' jövendőség' számára. Ez elölegesek közt áll az Erdély és részek iránt támasztott százados kivánat is; 's mint ollyan, a' következő 1830dik és 183²/₆ki országgyűléseken a' KK. és RR.' egész részvétével pártfogoltatott.

Az utóbbi országgyűles ezen ügy' felterjesztésében némi változást tőn. A' kérdés ugyanis ezelőtt így állott: 1715. év óta 1792-ikig Magyarországnak Erdélyhez 's a' részekhez való jogát koronás királyaink több rendbeli törvényczikkelyek által nyilván elismerték: 's a' KK. és RR. ezen elismerés' következésében, a' szóval nyilvánított jognak cselekvésbe hozását sürgették; a' sürgetés' teljesedésbe menetelét pedig azon ismeretes záradék, mi szerint előbb Erdélynek is ki kell hallgattatnia, időről időre hatráltatá.

Az 183$^{2}/_{6}$diki KK. és RR. egy lépéssel tovább menve diplomatikai adatokkal megmutatták:

1) Hogy az időről időre Erdélyhez adatott, magyarországi részek mindig a' magyar koronai jogok' fenntartásával, 's az első alkalommal lehető visszakapcsolás' feltétele alatt engedtettek által;

2) hogy magának Erdélyországnak a' magyar korona alá tartozását a' Ferdinand és Zápolya közt történt nagyváradi szerződéstől fogva 1792dik évig mind az austriai házból származott királyaink, mind az erdélyi fejedelmek és RR. folyvást elismerték és vallották.

E' két rendbeli megmutatásból pedig azt következtették: miképen I. Leopold' kormánya, mikor az önmaga által tett nyilatkozás szerint is Magyarországhoz tartozó Erdélyt (a' magyarországi rendeket meg nem kérdezve, 's következőleg nekik semmi befolyást nem engedve) saját hatalmával kötött szerződésnél fogva birtokába vette, 's különvált állapotában megtartotta, akkor alkotvány elleni sérelmet követett el. 'S ezen sérelem' felterjesztését két kérelem kisérte. Egy, hogy a' részek, mint országunk' valóságos territoriuma, haladék nélkül adassanak vissza. Más, hogy Erdélynek a' Mohács-előtti

szoros egyesületbe lehető visszatételére a' testvérhazák közt kölcsönös alkudozás nyittassék meg.

II.

Az erdélyi most mult országgyülés' jegyzőkönyvének bizonyitása szerint, mult 1837dik évi május' 22dikén tartott XVIdik országos ülésben, Horvát István királyi hivatalos ezt mondá: „Nem ezen teremben, nem is ezen országban, hanem másutt hangzott olly vélemény, mintha kötéslevelünk, mint egyoldalulag létre jött acta, a' diplomatia' mezején meg nem állhatna; ennélfogva bátor vagyok azt mindenek előtt diplomatiai nézetekből kiindulva vizsgálni."

Ez előre bocsátott szavak után mutogatja: miképen Erdélyt Magyarországtól az egyenetlenséget használni tudó török politika választotta el; de Erdély még is több izben visszatért Magyarországhoz, mind addig, míg a' magyar királyok Erdély' visszafoglalhatása felől minden reményt elvesztve, a' fejedelemválasztás' jogának megismerése mellett kezdettek Erdélylyel 's a' hozzá kapcsolt részekkel, mint önállásu országgal, szövetkezni. Illyen szövetség' példájául felhozza az 1613diki szerződést, mellyről az 1613: 5. törvényczikkely igy beszél: „Cum Sua Majestas C. R. jam cum legatis transsylvanicis certas conditiones concluserit, quod si princeps Transsylvaniae ac SS. et OO. Transsylvania partesque Hungariae eidem subjectae easdem confirmaverint, et confirmationem transmiserint, protunc in futura primitus celebranda diaeta in articulos regni redigantur et inserantur.

Ezután felhozza magának a' felebbi törvényczikkelyben érdeklett, 's ugyanazon évben az erdélyi országgyűlésen törvényczikkelybe iktatott békekötésnek első, második és harmadik pontjait, mellyek közűl:

1) az elsőben kimondatik, hogy Bátori Gábor maradjon meg Erdély' fejedelmének, a' részek' urának 's székelyek' grófjának; és mind ő, mind utódai legitimi principes omnes, mint Erdély és a' részek ezen szerződés' megtartására köteleztessenek;

2) a' másodikban, hogy a' bécsi békekötés, a' mennyiben a' szabadválasztásnak, és ezen szerződésnek ellene nincs, megtartassék;

3) harmadikban, hogy a' császár és király 's ennek örökösei, legitimi reges Hungariae, Bátori fejedelemnek és követőinek minden ellenségeik ellen segédökre lesznek; 's Erdélyt 's a' részeket azoknak birtokában megoltalmazzák.

Mindezeket pedig így rekeszti be: „Csudálkozom, hogy ezen nevezetes szerződés az erdélyi KK. és RR. az 1792diki országos gyűléseken készített, és a' jegyzőkönyv' 545dik lapján látható, egyébiránt igen jeles felirásokban miért nem említtetett meg, holott én Erdély' önállását, törvényes szempontból, az érdeklett szerződés' idejétől fogva tartom kölcsönös országos egyezés után megállapitottnak? Ugyanis az eddig felolvastakból (t. i. a' szerződés' felebb érdeklett három pontaiból) kiviláglik egyfelől az, hogy Erdély' önállása nemcsak Magyarország' királyai által, hanem egyszersmind az ország által biztosittatott; másfelől az, hogy ezen önállási jogra nézve Erdélytől a' részek nincsenek megkülönböztetve. E' szerint Erdélynek, 's hozzá kapcsolt ré-

szeinek, mint a' diplomatia' mezején különvált országnak volt jogok I. Leopolddal önérdekeikkel megegyező kötésre lépni, a' nélkül, hogy azt egy harmadiknak tetszésétől felfüggeszszék."

III.

Az érdemes szónok, úgy látszik a' magyarországi sérelmet nem azon pontból tekintette, mellyből az kiindult. A' leopoldi hitlevél' készülésében két moralis személy folya be: Magyarország' királya, és Erdély.

Erdélyt a' mi nézi: ki tagadhatja, hogy ezen különben is alkotványi szabadsággal biró tartománynak, midőn sokáig különvált állapotából a' magyar királyhoz visszajött, ne lett volna joga befolyni azon feltételek' meghatározásába, mellyek saját jövendőjét illetik? Ezen jog' elismerése, ezen jog iránti tisztelet okozá, hogy a' magyarországi RR. Erdélynek a' koronához szorosabban leendő kapcsoltatására nézve a' testvérhaza' rendeit kihallgattatni kivánták. Miből világos: miképen a' fennemlített sérelem teljességgel nem Erdély ellen, nem az erdélyi RR.' jogaik' csonkítására volt intézve.

Magyarország' királyát illetőleg a' dolog másként áll. Mert, mint alább bővebben ki leszen fejtve, I. Leopold az Erdélylyel kötött szerződés' alapjául a' magyar korona' jogát tevé. Ugy vette által Erdélyt, mint magyarországi király Magyarországhoz tartozó tartományt; igazgatni is magyar király-czímmel igazgatta azt: mégis a' magyar RR-nek semmi befolyás nem engedtetett, holott az 1552: 1. 1595: 36. 1608: 19. 1613: 5. 1647:

20 törvényczikkelyek nyilván mutatják, hogy az Erdélylyel kötött szerződések az ő tudtokkal szoktak köttetni. Hogy, ezen pontból szemlélve, Magyarországnak a' leopoldi hitlevél által valóságos sérelme történt: magában is elég világos. 'S mennyivel világosb leszen még, ha az alább következőkből látni fogjuk, miképen Erdélyország' rendei sem az 1613diki szerződéskor, sem azután hazájokat a' magyar koronától végképen elszakasztani nem szándékoztak; még akkor sem, midőn nyilván kivánták, hogy saját fejedelem által igazgattassék?

IV.

Az 183²/₆ évi magyar diaeta' előleges sérelmei közt a' II. és III. pont alatt bőven kimagyaráztatott, 's ezt a' fenntisztelt szónok sem látszik kétségbe hozni, miképen a' mohácsi nap után, a' nagyváradi szerződésen kezdve egész a' szóban forgó 1613diki szerződésig a' magyar korona' jogai Erdélyre, mind a' két haza által nyilván elismertettek 's fenntartattak. Azért elég legyen itt az emlitett váradi szerződés' 57dik pontjára, az 1552diki országgyűlés' első czikkelyére, a' Maximilian és Bátori István közt 1571ben kötött egyességre, 's Bátorinak ezen egyezés' következésében letett esküjére, az 1595diki diaeta' 56. czikkelyébe iktatott prágai egyesség' második czikkelyére, és a' Mátyás főherczeg és Bátori Gábor között 1608diki augustus' 20dikán kötött egyesség' szavaira röviden hivatkoznom. Mind ezekben Erdély a' magyar

koronához tartozó országnak félremagyarázhatatlan szavakkal nyilváníttatik; 's nemcsak a' magyar királyok és erdélyi fejedelmek, 's nem is csak Magyarország' részéről pedig, hanem Erdély' részéről is. Mert tudva van, hogy az utóbb emlitett 1608diki egyezés mind az erdélyi RR. által a' Kolozsvárra, ugyanazon évi september' 21dikére hirdetett országgyűlésen, mind a' magyar diaeta által az 1608: 19. czikkelyben megerősíttetett; sőt ugyanazon egyezés a' kassai szerződés által (melly II. Mátyás és Bátori Gábor közt 1610diki augustus' 15dikén történt) újolag megerősíttetvén, Erdély' rendei ugyanazon 1610dik év' septemberében Kolozsvárott ismét törvényt alkottak, 's ez újabbi szerződést is elfogadták.

Mielőtt tovább mennék, szükség leszen a' testvérházák' azon korbeli viszonyaikra egy tekintetet vetni.

A' mohácsi nap, de még inkább Zápolyának a' törökkel tett alkuja mind a' két haza' sorsát a' keleti hatalmasság' befolyása alá vetette. A' habsburgi ház nem birt elég ervővel egyfelől a' törököt, másfelől a' török által táplált belső szakadásokat fékezni; 's ugyan azért kénytelen vala a' magyar korona' birtokainak csak töredékeivel megelégedni. Úgy mindazáltal, hogy jogáról az egészre soha sem mondott le; 's azt időről időre kötött szerződésekkel fenntartani el nem mulatta.

Minden bizonynyal voltak gonosz gondolkodásuak, kiknek az ország' széllyelszakadozott állapota tetszésök szerint vala; 's azt magános hasznaik' előmozdítására fordítani, és büneik' segédeszközeikké tenni szerették is, tudták is: de hogy a' nemzet' egésze, a' két haza' rendei, ne érezték volna azon siralmas következéseket,

azon nemzeti sülyedést, azon bizonytalan, ingadozó helyzetet, mit az ország' eldaraboltatása szükségesen húzott maga után, azt állítani, az emberi természettel ellenkeznék. Innen erede, hogy noha a' török hatalom Erdélyt Magyarországtól folyvást különválva, 's magától feudalis függésben tartani igyekezett; 's a' két haza közti újabb kapcsolat' készülését mindig ellenzette: még is az erdélyi rendeknek soha nem jutott eszökbe, magokat Magyarországtól idegen nemzetté alkotni, attól úgy szakadni el, mint például, szövetséges Belgium a' spanyoltól. Ez pedig nemcsak a' nemzeti érzésből, de Erdély' geographiai és politikai körülményeiből is következett. Kis tartomány, parányi népességgel, egyfelől az austriai, másfelől az ozman hatalom közé szorulva, fejedelmeinek 's rendeinek minden nagy mélységű vizsgálódás nélkül is által lehetett látni: miképen saját erejöknél fogva fenn nem állhatnak, 's a' két hatalom közül valamellyikhez kell támaszkodniok. Bátorságosabb természetesen a' keresztyén lett volna, melly különben is a' magyar királyi szék' birtokában vala: de a' másik, hatalmi vadságában félelmesebbnek mutatta magát; 's igy a' szorongatott Erdély, hogy a' jelen gonoszt, a' minden pillanatban kitörhető boszút elkerülje, hódolt a' töröknek, mind addig, mig az erőben álla; soha sem mulasztván azonban egyik kezét a' magyar királynak nyujtani, ha szinte a' töröktől titkolózva is. E' titkolózás' szükségét mind Erdély, mind a' magyar királyok érezték; mint ez, az 1571ben János Zsigmonddal kötött szerződésből is kitetszik, hol, a' 8dik pontban, a' magyar korona' javára készült feltételnek, a' török előtt leendő titkolása kiköttetik.

A' felebb idézett szerződésben újra meg újra elmondatik a' köteleztetés, miszerint Erdélyt Magyaror-

szágtól elidegeníteni szabad soha ne legyen; 's minden alkalommal ismételtetik a' két haza' közös kivánsága: hogy a' lehetség' legelső esetében Erdély a' magyar koronához visszakapcsoltassék. Elég legyen csak az 1608-diki augustus' 20dikán költ, 's felebb is említett szerződés' első pontjának szavait felhozni: „Quod praefatus illustrissimus dominus Gabriel Báthori — — — neque Transsylvaniam et comitatus regni Hungariae eidem adnexos a corona regni Hungariae praedicta alienabit, sed in omni quo nunc est statu conservabit et possidebit, et quod pacificationem Viennensem ex omni sui parte illaesam observabit, atque de his Serenissimum Archiducem et Regnum Hungariae assecurabit sufficienter sub fidei sacramento, literisque mediantibus superinde emanatis" stb.

Kérdem már most: ha 1538 óta, mikor tudniillik a' nagyváradi szerződés köttetett, egész 1608ig hasonló értelmű számos egyezések történtek; ha az 1608diki egyezés' első pontját az erdélyi RR. nemcsak ugyanazon évben, de 1610ben is törvényczikkely által magokévá tették: mi adhat okot azt hinnünk, hogy Erdély 1613ban a' századon keresztül híven megtartott elvet egyszerre megtagadta, 's az azon évben készült béke' pontjai által magát a' magyar koronának annyi szerződésekkel kölcsönösen fenntartott jogaitól egyszerre elszakasztotta? Van-e a' szerződésben ez kimondva? Van-e kimondva, hogy az 1538tól 1610ig kötött egyezések megsemmisíttetnek? Van-e kimondva, hogy Erdély ezután más viszonyba akar lépni Magyarországra nézve, mint eddig volt? Vagy talán okoskodásunkat arra kell építenünk: mert ezen 1613diki egyességben nem mondatik, miképen Erdélyt a' magyar koronától elidegeníteni nem lehet, mint

1608ban; nem mondatik, hogy az erdélyi fejedelem Erdélyt a' magyar király' első kivánságára visszaadni köteles, mint 1571ben stb.? De valljuk meg: ha a' spanyol és szövetséges Belgium közt, ha Nagybritannia és Amerika közt a' béke' pontjaiban nyilván nem fejeztetett volna ki, hogy az illető koronák az elszakadó tartományok' elválását, függetlenségét elismerik: lehetne-e állítani, hogy Belgium és Amerika kölcsönös egyezésnél fogva lettek függetlenekké? Aztán jól tudjuk, hogy Erdély Magyarorország ellen függetlenségi háborút soha nem folytatott; hogy a' Bocskai és Bethlen Gábor által viselt hadak is nem hogy függetlenségre czéloztak volna, de mindig a' magyar korona' jogait fenntartó egyezkedésekkel végződtek. Illy körülmények közt azt állítani, hogy az 1613diki egyezés, mellyben sem a' magyar korona a' maga jogairól le nem mond, sem Erdély lemondást és végképeni elszakadást nem követel, hogy mondom ezen egyezés Erdély' függetlenségének a' két haza' részéről kölcsönös elismerését foglalná magába: egy kevéssé merész állítás.

Abból, hogy a' kérdéses egyezés az erdélyi országgyűlésen törvényczikkelybe foglaltatatott, semmi különös következést vonni nem lehet. A' nemzet elszakadozott állapotában is alkotványos formáit megtartotta. Különben is minden tudhatja, miképen Erdélynek a' mohácsi nap előtt is voltak országgyűlései, noha a' magyarországi diaetára is küldött követeket, mint ez, többek között, I. Mátyásnak 1463ban az erdélyiekhez írt leveléből világos. Mi vala hát természetesb, mint az elszakadás' állapotában is országgyűléseket tartania? 'S ezen országgyűléseknek ismét mi lehetett természetesb tárgya, mint magát a' nemzetet illető szerződések? De

az 1613diki szerződésnek (melly szerződés, mellesleg mondva, ámbár az 1613diki magyar diaeta' 5dik czikkelyében említtetik is, mégis törvényeinkbe soha beiktatva nem lőn), mondom az 1613diki szerződésnek a' kolozsvári országgyűlésen lett elfogadtatására különös nyomatékot tenni, csak azért sem lehet: mert az 1608, és 1610dik évi szerződések is, mint emlitők, országgyűlésen fogadtattak el; tehát a' két ország' kölcsönös egyezéseivé váltak; mind kettőben pedig a' magyar korona' jogai, 's Erdélynek el nem idegeníthetése nyilván ki vagynak kötve. Ezen kikötéssel ellenkező az 1613diki egyességben egy szó sincs; 's feltéve, meg nem engedve, hogy van: mi erővel bírna az a' következő idők' egyezéseire nézve, mellyek világosan és nem egyszer az 1571. 1595. 1608. 's több hasonló szerződések' értelmében készültek, 's mind Magyarországnak mind Erdélynek a' korona' jogaihoz ragaszkodását kétségbe nem vehető kifejezésekkel bizonyítják? Látni való: miképen a' kérdéses egyezést, ha szinte az volna is benne, a' mi nincs, a' történetek' rendéből kikapni, 's azzal valami ollyat bizonyítani, minek mind az előző mind következő szerződések világosan ellene mondanak, nagyon rend ellen van.

1613tól fogva 1615ig csak két év folya el, midőn II. Mátyás és Bethlen Gábor közt, Nagyszombatban, majus' 6dikán 's ismét Bécsben majus' 16dikán szerződés köttetett, mellyek ismét az 1571diki, 's több hasonló egyezésekben felállított elveken alapulnak. A' bécsi szerződés' 1 és 12dik pontjai mind azokra, miket eddig állíték, teljes felvilágítást adnak; ugyan azért nem leszen czéliránytalan azokat itt olvasni.

Az első pont így van: quantum ad statum Transsyl-

vaniae, Partiumque eidem adnexarum attinet: In hac libera electione principatus, quam nunc habent, per nos et successores nostros legitimos Hungariae Reges conservabuntur, donec Dei beneficio Buda vel Agria a potestate Turcarum, nisi antea voluerint, eliberabuntur. Quia eliberata Transsylvania, cum Partibus sibi adnexis, in pristinum statum, uti tempore antiquorum Regum Hungariae per officiales regios gubernata fuerat, redeat. Quodsi autem Nobis viventibus divino auxilio Sua Majestas C. R. vel ejusdem successores hoc consequi poterunt, quousque nos supervixerimus, in libero principatu nostro Transsylvaniae, partiumque eidem adnexarum permaneamus, quam successoribus nostris, legitime electis Transsylvaniae principibus liber principatus, et dominium salvum et intactum maneat.

A' 12dik pont ez: quod sacratissimam C. R. Majestatem, ejusque legitimos successores, pro capite totius christianitatis et Rege Hungariae, majoribus et superioribus suis agnoscant, et Transsylvaniam, partesque eidem adnexas, pro inseparabili membro coronae Regni Hungariae recolunt et recognoscunt, neque juri coronae praejudicabunt.

Ezen, commentariusra nem szorult pontokból megtanulhatjuk

1) hogy a' magyar koronának Erdélyhez való jogai az 1538diki szerződésben alapul szolgáló elv szerint, még 1615ben is teljes tisztaságban fenntartattak. Következőleg

2) hogy az 1613diki szerződés által a' magyar korona' jogait megsérteni, vagy épen kioltani sem Magyarországnak sem Erdélynek távol szándéka sem lehetett; különben mind magának, a' kérdéses szerző-

désnek, mind az azt követő 1615dikinek más kifejezésekkel kellett volna készülnie;

3) hogy a' fejedelem' választásának szabadsága, melly az 1613diki szerződésben is érdekeltetik, a' magyar koronától függéssel természetesen megfér. Mivel a' szabadválasztás mindig a' korona' felsőségének fentartása mellett adatik; 's csak ideiglen értetik. Ugyan is

4) nyilván van, hogy nem csak Magyarország, de Erdély is a' visszakapcsoltatás' reményét híven táplálta; 's a' visszakapcsoltatás a' török' történendő kiveretéséhez levén kötve, az is világos: miképen csak e' vad hatalom' erőszaka és rettentő állása az, mi a' két haza' rendeit az egyesülés' valósításától visszatartóztatta.

Nem lehet tagadni: azon hosszú idő alatt, melly a' két ország' elszakadása óta lefolyt, Erdélyben a' magyarországitól különböző tartományi érdekek fejlének ki. Ezt a' körülmények nemcsak természetesen, de kerülhetetlenül is hozák magokkal. Az ország' saját fejedelmei mellett egyes hatalmasok a' kormányra kisebb nagyobb befolyást gyakorlottak; 's hogy az illyenek, önérdekeik miatt, külön fejedelem alatt, külön állásban folytonosan maradni ohajtottak: ki fogná csodálni? Illy érdekek akarák II. Apafit atyja' székében megtartani; illy érdekek munkálódtak, hogy a' két haza' cancellariái külön választassanak, 's több e' félék. De ezen annyiszor, és olly nyilván kijelentett érdekek mellett sem feledék Erdély' rendei a' koronának olly sokszor ünnepélyesen elismert jogait.

A' derék Szász Károly összegyűjté azon okleveleket, mellyek a' leopoldi hitlevél', 's az Alvinczról nevezett királyi válasz' történeteit felvilágosítják. Ezen oklevelekben nem egy találkozik, mellyben az 1615diki szer-

zödésnek alapul szolgáló koronai jog nyilván kimondatik. Hogy következtetéseimet bátrabban vonhassam, szabad legyen az említett gyüjteményből némelly helyeket kiírni.

3. l. A' pater Dunod által 1654ben lehozott szerződési javaslat' 1. czikkelye: declarabitur, recognoscetur et confirmabitur dependentia principatus Transsylvaniae a regno Hungariae, tanquam ejus membri, et principum Transsylvaniae a regibus Hungariae, tamquam a legitimis regibus et supremis dominis, sine quorum expresso consensu dicti principes nullum poterunt facere, cum aliis potentatibus tractatum, sive pacis, sive confoederationis, sive protectionis, et omnis factus per praesentes irritus et invalidus reddatur, sicut jam de jure est nullus.

42. l. Az erdélyi hódolásban ezen hely fordul elő: redit jam ad regem Hungariae, a quo fatorum invidia, et ambitiosis nonnullorum ausibus segregatum erat, et amplectitur paternam et validissimam Leopoldi I. Romanorum Imperatoris et Hungariae Regis haereditarii, felicis, justi, invicti, ejusdemque successorum, moderni serenissimi Regis Josephi — — et futurorum haereditariorum Hungariae regum (prouti in novissima diaeta posoniensi declaratum est), et universali statuum consensu, votisque unanimibus etc.

119. l. A' leopoldi hitlevél' szavai: supremi nostri regii muneris — — esse dignovimus, charissimam hanc Transsylvaniae regionem, jam a seculis inclyto nostro Hungariae regno assertam, magis magisque, velut animam nostram, amplecti.

409. l. Leopoldtól az erdélyi gubernatornak adott utasítás így kezdődik: postquam divino nutui placuit, Transsylvaniam, antiquissimum Hungariae regni mem-

brum, olim per injuriam temporum ab eodem avulsum, nostro et serenissimi Romanorum et Hungariae Regis Josephi, filii nostri charissimi, nostrorumque successorum Hungariae Regum, legitimo imperio postliminio restituere; eamque suam enixam voluntatem fideles et charissimi Transsylvaniae status, jam inde ab anno 1688. decenti sua declaratione nobis transmissa professi essent etc.

E' kiírt helyek részint a' magyarországi királytól részint az erdélyi rendektől erednek; 's bizonyítják, hogy a' magyar király koronája' jusán követelte Erdélyt, mint Magyarország' legrégibb tagját; az erdélyi rendek pedig e' követelés' igaz voltát megismerték, 's I. Leopoldnak, és fiának Józsefnek, úgy hódoltak, mint magyar királyoknak; alapul vévén az 1687ben tartott pozsonyi országgyűlés' második czikkelyét.

Mind Leopold, mind az erdélyi rendek először azon gondolatban valának, hogy az 1571, 1595 és 1615diki szerződésekhez némiképen hasonló egyesség történjék, azaz, Erdély saját fejedelmet birjon ugyan, de a, magyar korona' felsősége alatt. Könnyen megmagyarázható, hogy Leopold e' gondolattal később felhagyott, a' rendek pedig azt II. Apafi, azaz, sajátképen az igazgatásba befolyással biró hatalmasok' hasznára még azután is újra meg újra említésbe hozták. Az minden esetre tagadhatatlan: akar saját fejedelemmel, akar a' nélkül, a' magyar korona' joga volt, mi az Erdély' Leopoldhoz lett térése' alapjának lenni világos szavakkal kimondatott. És így az erdélyi rendek nem úgy léptek fel, mint, az 1613diki szerződés óta, koronánktól megkülönböztetett jogu tartomány' képviselői; nem független tetszéssel választottak magoknak új felsőséget; sőt inkább (a' tö-

röktöli félelem már elmulván) csak a' többször említett régi szerződéseket hozták teljesedésbe! 's Leopoldhoz térésökrei világos jelentésü szavakkal a' magyar királyhoz visszajövetelnek mondották.

Igy, és egyedül csak így értette ezt I. Leopold is; 's így kellett értenie azon tekintetből is, hogy a' II Apafi' fejedelemsége iránt több ízben felnyujtott kérelmet jog szerint mellőzhesse el. És mivel ezt, mind a' király, mind a' rendek így értették; 's mivel a' dolog, minden diplomatikai adatok szerint, valóban így is állott: ez az igen egyszerü, de egyszersmind igen alapos oka, hogy Magyarország' jogai ellen Erdélynek sem 1688, sem 1792diki rendei az 1613diki szerződést erősség gyanánt nem használták.

Mind ezekből ellenmondhatlanul kibizonyosodik, hogy koronánk' jogai nem csak megsemmisítve soha nem voltak: hanem a' visszatérés' időszakában is, mind a' visszatérőknek, mind a' visszafogadónak támasz és fáklya gyanánt szolgáltak. Nem méltó-e tehát Magyarország' panasza, midőn sérelmet lel abban, hogy a' koronája' jusán visszavett országgal az ő tudta nélkül köttetett szerződés? Még pedig úgy, hogy az új szerződés a' régi szerződések' legszebb reményét, a' mohácselőtti kapcsolatra visszaállítást, nem teljesítette; 's az erdélyi gubernatornak adott utasítás' szavaiként postliminio restituált ország, most is olly távolságban áll tőlünk, mint az ozmanok' siralmas korában; az alvincziana resolutio' 12dik pontjában érdeklett kölcsönös lakhatási szabadságon (reciproco inter Transsylvaniae et Hungariae status stabilito incolatus jure), 's a' régen mult századok emlékezetén kivül alig lévén egyéb, a' mi benünket testvérségünkre kölcsönösen emlékeztetne, 's ezt

Horváth úrnak annyival inkább szívére venni kellene, mivel beszédében magát az országunkkal lehető szorosb egyesülés' barátjának vallja. Lehetséges-e elfelejtenünk: miképen historiai emlékezeteken 's jogokon alapult világban élünk? Ohajtunk valamit? Ha csak törvénykönyveinkből, 's levéltárainkból halmazokat nem rakunk, ábrándozóknak kiáltanak benünket. Miért tehát a' napfényvilágosságu adatokat bántani, mellyek két testvérország' boldogabb jövendőjének alapjai lennének, ha kebleink nem volnának olly szűkek, 's ha magányos tekinteteket az egész' boldogságának alárendelni megtanultunk volna?

V

Mind eddig csak Erdélyről szólék; a' részeket külön czikkelyben állítom elő; mert ezek az elszakadás' első pillanata óta a' szerződésekben is külön tekintetbe jöttek; következőleg az 1832/6diki országgyűlés által másképen nézettek.

A' szakadás Magyarország és Erdély közt belső háború' állapotát hozá elő. Erdély' állása rendkivűli vala. Két nagy hatalom közé szorúlva, önfentartásáért kénytelen lön mind kettőre nézve, legtöbbször ugyanazon időben, feudalis helyzetbe lépni. E' két alaku helyzet nem mindig vala híven megőrizhető; annyival kevesebbé, mert a' jogosabbnak nyilván megismert hatalom, a' magyar omladékthronuson ülő austriai ház, egyfelől a' törökben, másfelől a' protestans Németország' fejeiben, hatalmas elleneket számlált; kik az erdélyi fejedelmeket

majd zsákmány' és birtok' reményével, majd religiói nézetekből tudták felingerleni. Illy kutfőkből került a' kénytelenség, melly miatt országunk' számos megyéi, időről időre Erdélyhez adattak.

I. Ferdinand és Zápolya mind ketten magyar királyoknak tarták magokat; azért a' közöttök történt nagyváradi szerződést nem lehete úgy nézni, mint a' minél fogva Erdélyhez magyarországi részek kapcsoltattak volna. A' két király' békéje uti possidetis alapon épült; Zápolya a' maga részét, mellyhez Erdély is tartozott, mint magyar király birta; éltéig kötvén ki csak a' birtokot, hogy halála után az ország' egysége Ferdinand alatt ismét helyre állhasson.

Zápolya megholt, 's az 1552 : 1. czikkely az ország' egységét ki is mondotta. Hiában! Mert Erdély a' török boszútól rettegve 1556ban a' szászsebesi országos végzés által Izabellát visszahívta. Ekkor szülé a' kénytelenség azon, egész I. Leopoldig követett rendszert, miszerint Erdély saját fejedelmek által kormányoztassék, mindaddig, mig a' török hatalom legyőzetvén, az ország' egységének többé ellenállani nem foghat. Erdély tehát 1571ben János Zsigmondnak engedtetett örökség gyanánt; 's ugyan akkor alája vettettek Bihar, Maramaros, Középszolnok és Kraszna megyék is. És már itt a' különség nyilván való. Mert midőn Erdély örökséggé lőn: a' magyarországi megyék csak János Zsigmond' éltéig köttetnek le. A' szerződés' 3dik czikkelye szóról szóra ezt mondja: Transsylvania omnis intra Alpes Johannis Sigismundi potestati subderetur, idque jure haereditario; extra Alpes vero Comitatus Hungariae Bihariensis cum Varadino, Maramarosiensis cum Huszt et salis fodinis, Kraszna et Szolnok mediocris tantum donec viveret.

Elég legyen röviden említenem, hogy János Zsigmond hirtelen meghalván, ezen 1571diki szerződést Bátori István is elfogadta; milly óvásokkal a' korona' jogaira nézve? felebb érintők. Az 1599. 11. 1600: 9. 1601: 25. czikkelyek bizonyitják, miképen Báthori Zsigmond' lemondása után az említett megyék Magyarországhoz azonnal vissza is kapcsoltattak.

De Horváth úr' erőssége 1613dikban kezdődik; 's így az azt megelőző helyzetet talán czáfolatúl el sem is fogadja. Azért az 1832/6diki országgyűlés' előleges sérelmeire hivatkozva, csak röviden, 's csak összefüggés' kedvéért említem: miképen az említett megyék 1606dik évi június' 23dikán, Bécsben kötött szerződés által Bocskainak adattak, megtoldva Tokajjal, 's Bereg, Ugocsa és Szatmár megyékkel. Ezen szerződés' 3dik §sából világos, hogy ez általengedés királyi adománylevél' természetét viseli; valamint az 1610ben Báthori Gábornak Szabolcs' némelly helyeit általadó szerződés is: mint ez, az előleges sérelmek' idézett helyén látható.

Ha az illy, ideiglen általengedett megyék az erdélyi országgyűlésekben részt vettek: nagyon természetes vala. Ennél fogva senki sem fog megütközni, hogy azok, valamint az 1608, és 1610diki egyességeket, úgy az 1613dikit is törvénybe iktatott erdélyi rendekkel együtt ültek és végeztek. Megmutattam, miképen e' sokszor említett 1613diki egyesség, a' magyar korona' jusaira semmi homályt nem vethet. Ha ez, a' hegyeken belül fekvő Erdélyre nézve igaz: mennyivel igazabb leszen a' mindenkor saját óvás mellett általadott részeket tekintve! Mert hogy az 1571, 1608 és 1610. években a' részek miatt tett óvások 1613ban semmi változást nem szenvedtek, nyilván megtetszik az 1615diki majus' 6dikán Nagy-

szombaton készült kötésből, hol, miután Erdélynek 's a' részeknek el nem idegeníthetése kimondatott, a' 2dik pont így hangzik: „partesque regni Hungariae, quarum Dominus Bethlen nuncupatur, eo, et non ampliore jure possident, quam a praedecessoribus Suae Mejestatis, Hungariae Regibus concessae fuerant." Nem világos-e, hogy itt az 1613dik évet megelőzött szerződésekre van a' hivatkozás? Tagadhatatlan azért, hogy a' részek 1571től fogva 1613mon keresztül még 1615ben is különös óvás alatt léteztek.

Ez óvás nem puszta szó vala. Az 1606ban Bocskainak engedett megyék, mivel, a' szerződés' értelmében, csak törvényes ágyból született fimaradékát illették, halála után az országhoz visszakapcsoltattak; 's már mind 1617diki julius' végső napján, Nagyszombaton kötött, 's II. Mátyás által azon évi september' 2dikán Prágában megerősített, mind 1619ben martius' 25dikén Nagykárolban végrehajtott szerződések az erdélyi birtokot a' Báthori Zsigmond' korabeli birtok szerint, azaz, az 1571ben előbb János Zsigmonddal utóbb Báthori Istvánnal tett egyezés' foglalatához képest határozták el.

Bécsben 1620diki január' 16dikán Bethlen Gábor ismét új megyéket nyert a' régiekhez. Tudniillik 'a Bocskai' birtokában volt Szatmár, Bereg, Ugocsával együtt Szabolcsot örökös jussal; Szepes, Sáros, Abauj, Zemplin, Ungh, Borsod, Hvees, Gömör és Árva megyéket pedig élteig, és a' nádorispáni törvényhatóság' fenntartása mellett. Egyszersmind az örökös jussal adott négy megyékre nézve kiköttetvén: „ut sufficienti assecuratione per ipsum Principem Transsylvaniae et successores suos legitimos Principes Transsylvaniae cautio praestetur, nullo sub praetextu confinia aut partes prae-

fatorum Comitatuum unquam se se abalienaturos, neque in manus Turcarum, aut aliorum quorumvis adversariorum, quovis sub praetextu assignaturos, aut tributo turcico pensionarios facturos; super quo nobis et successoribus nostris, legitimis scilicet Regibus Hungariae, tam ipse Princeps Transsylvaniae quam etiam successorem ejusdem Transsylvaniae Principes juramentum praestare debeant."

Kérdem már most: ha az 1571től fogva Erdélyhez csatolt megyékre nézve az eredeti óvás még 1615ben is megújíttatott; 's ha az 1620ban általengedett megyék a' felebb leírt 's a' régi óváshoz hasonló feltételek mellett kapcsoltattak Erdélyhez: lehet-e azt állítani, hogy az 1613diki szerződés a' részeket koronánktól függetlenekké 's önállásuakká tette? Lehet-e állítani, hogy a' részek Erdélytől megkülönböztetve nem valának?

Erdélyt a' mohácsi nap előtt is úgy kell tekintenünk, mint saját municipalis jogokkal biró tartományt: mint, például, ma Horvátországot. Ezen municipalis jogok tiszteletben tartattak, 's királyaink által az 1464: 13. 1402: 1. és az 1595diki békekötés' 2dik czikkelye szerint biztosíttattak. Nyilván van tehát, hogy Erdély, a' szorosabb kapcsolat' korában is a' hegyeken belül (intra alpes) magában egészet tevő municipiumnak tartatott; minek legrégibb oka a' szent István előtti időben fogott feküdni. Innen van, hogy a' magyarországi részek különös óvásokkal adattak a' fejedelmeknek; hogy azok magyarországi részeknek neveztetni soha meg nem szűntek, hogy Bocskainak a' négy megye flágra szóló adományként, Báthori Gábornak Szabolcs' részei világosan, mint ecsedi földesurnak, hasonlólag királyi adományként adattak; végre, hogy az 1620diki békében Bethlenre szállott

megyék török adó alá eresztetni nem engedtettek akkor, midőn Erdély, köztudomány szerint, a' töröknek évi adót fizetett, — mind ezek nem kevés megkülönböztetésre mutatnak, 's minden kétségen túl arra czéloztak: nehogy a' magyarországi megyék az anyaország' territoriumától elidegeníttessenek, 's az erdélyi municipium' tagjává legyenek.

Ezen czél világosan kitetszik az 1622dik évi január 6dikán Nikolsburgban kötött, 's Bethlen Gábortól Szakolczán megerősített egyesség' szavaiból is, mellyek Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Zemplin, Borsod és Abaúj megyékről (mellyek közűl Szatmár, Bereg, Ugocsa és Szabolcs 1620ban örökös czímmel adattak Bethlennek) ezeket mondják:

21. czikk. Praedicti Comitatus legibus Regni (t. i. Hungariae) et in juridicis jurisdictioni Palatini et Judicum regni ordinariorum subsunt — — atque etiam nuncios suos ad generales regni diaetas more consveto mittent et expediant.

25. czikk. Denique, quod in casu obitus dicti Principis, statim et de facto ad totalem Suae Majestatis et successorum ejusdem, legitimorum Hungariae Regum, obedientiam, unionemque regni redibunt.

Elég legyen említenünk, hogy ezen hét megye 1630ban Magyarországhoz visszakapcsoltatott, de 1647. Rákóczy Györgynek ismét általengedtetett, a' nikolsburgi békekötés' feltételeivel. Az 1647diki országgyűlés' 20dik törvényczikkelyében az egész szerződést lehet olvasni, 's annak kitételei magyarázat nélkül nem szűkölködnek.

Azt mondhatná H. ur: az 1613diki szerződésből húzott erősség nem ezen megyéket illeti, hanem azokat,

mellyek azon évben az erdélyi országgyűlésen jelen valának. Szóljunk tehát ezekről.

1571ben előbb János Zsigmondnak, azután Báthori Istvánnak Magyarországból Bihar, Maramaros, Kraszna és Középszolnok adattak által. Az oklevélnek felebb kiirt szavaiból tudjuk, miképen e' megyék János Zsigmondnak csak éltéig engedtettek. Meghalván János Zsigmond, a' nevezett megyék Báthori Istvánnál is meghagyattak ugyan, de csak úgy, ha az emlitett 1571diki szerződés' pontjait megtartandja; annyival inkább, mive azon erdélyi uraknak, kik e' szerződésre hitet tőnek, egyike maga Báthori vala. A' pontok közűl a' nyolczadik ezt tartja: ha János Zsigmond mag nélkűl kihal, az erdélyiek választási joggal éljenek ugyan, de a' választott vasallusa legyen a' magyar királynak; 's magát vajdának, és Magyarország' részeï' helytartójának czimezze; 's erre Maximiliánnak a' rendek' főbbjei hitet tegyenek; a' hittétel azonban a' töröktől titkoltassék el.

Báthori István híven megtartá esküjét, 's magát csak erdélyi vajdának, 's Magyarország' némelly részei' helytartójának czimezé: 's adományiban 's más okleveleiben is ezen záradékkal élt: auctoritate ea, qua publice fungimur. Vesd össze Engelt, Gesch. des ungr. Reichs. IV. rész. 212 l.

A' jusok' ezen állását megerősitette az 1595diki országgyűlés' 56. czikkelyébe foglalt békekötés, mellyben Báthori Zsigmondnak ugyan a' fejedelem czim megadatik: de feudalis helyzetbe tétetik, 's mind Erdélynek, mind a' kérdés alatti részeknek birtokába azon joggal és hatósággal erősíttetik meg: quo tempore antecessorum ipsius Principis fuerunt, nempe Johannis, Stephani

et Christophori Báthori. Lásd az említett békekötés' második czikkelyét.

Már ha ezen körülményekkel az 1615diki szerződés' 2dik pontjának felebb kiírt szavait összevetjük: látni való, miképen a' sokszor emlegetett 1613-diki egyességben keresett erő magában elenyészik. Mert azon 2dik pont' szavai: eo, et non ampliori jure, quam a Praedecessoribus Suae Majestatis, Hungariae Regibus concessae fuerant, világosan a' János Zsigmonddal, és Báthoriakkal kötött czikkelyekre czéloznak; 's azoknak erejét folytonosan fentartják. De lépjünk a' leopoldi időszakra.

Az erdélyi udvari cancellariának 1730ban tett hivatalos nyilatkozása szerint, I. Apafi alatt Erdélyhez a' magyar megyék közül a' következők tartoztak: Kraszna, Középszolnok, Kővárvidék, Maramaros, Zaránd, és Bihar 's Arad megyéknek a' török által elfoglalva nem tartott részeik. Láttuk, miképen Kraszna, Középszolnok, Maramaros és Bihar az 1517diki kötésnél fogva jutottak Erdélyhez. Arad és Zaránd megyéket mikor érte e' sors? az előttem fekvő adatokból nem világos. Azonban bizonyos, hogy mind Bethlen Gábor mind Rákóczy György birták azokat. Kővárvidéket a' mi illeti: ez a' Verbőczi által megnevezett hatvannégy megyék közt nem említtetik. Régibb időkben nem is volt az egyéb, Középszolnok' egy részénél, mint Timon (Imago novae Hungariae, 17. l.) megjegyzi: azért hinnünk kell, hogy sorsa Középszolnokéhoz volt kötve, 's azzal együtt 1571ben vándorlott János Zsigmond' kezére.

Minden tudja, csak említenem kell: Erdélynek Leopoldhoz térésekor, az akkori rendek, melly hévvel ohajtották, hogy Apafi fejedelemnek megmaradjon, 's

Erdély a' magyar király' felsősége alatt is, saját fejedelemtől igazgattassék. A' fogarasi (1691diki januárban tartott) diaeta' 23dik czikkelyének következéseül készitett, 's a' Bécsbe küldött követeknek szóló útasítás (Szász Károly' gyüjteményében 84. 's k. ll.) bőven megbizonyítja ezt. Ezen útasítás' 11dik pontja, az 1571diki, többször említett szerződésre hivatkozik; miből természetesen következik: miképen Erdély' rendei az 1613diki szerződést akkor sem értették úgy, mint H. . . ur értetni kivánja. Ők az 1571diki kötelezést nemcsak elenyészettnek nem hitték, hanem azt kivánataik' alapjává tették, azaz, mind magokat, mind a' magyar királyt az által kötelezetteknek lenni megismerték. Jól is érzék ők, hogy a' részek az 1571diki szerződésben Erdélytől megkülönböztetett lépcsőre állíttattak; nem is tudtak az ellen semmi nyomos, semmi diplomatikai fontosságu okot felhozni: mint a' következőkből kitetszik.

Az említett 1691diki útasítás' 12dik pontja így vagyon: ha úgy esnék a' dolog, hogy urunkat nagyságát ollyan formában confirmálná Felsége a' fejedelemségben, hogy Erdélyt intra alpes hadna csak eő Nagysága' kezénél, és a' partiumot el akarná Erdélytől ő Felsége szakasztani, ő kegyelmek igen serio munkálódják, hogy a' partium Erdélytől el ne szakasztassék, már sok időtől fogva a' partium Erdélyhez lévén incorporálva, az erdélyi törvényekkel is szoktanak élni; másként is hiszem Erdélylyel együtt az ő Felsége' szolgálatjában való terheket együtt viselik el, 's ő Felségének is egyet teszen, ha az ő Felsége' szolgálatját véghez viszik Erdélylyel, mintha Magyarországgal vinnék véghez. Lásd Szásznál 93. l.

Illy okok Magyarországnak közönségesen tudva

lévő 's ünnepélyes szerződésekkel megóvott territorialis jusai ellen bizonyosan semmi erővel nem birnak; nincs is benök semmi, a' mit megczáfolni szükséges volna. Nem sokkal nyomnak többet az Alvinczinak 1692ben adott különös útasitásban foglalt okok is, mellynek szavai következendők:

Quod ad auctoritatem Gubernatoris, et jurisdictionem regii Gubernii transsylvanici

solicitálni kell, mint az előtt, úgy most is, hogy az erdélyi Gubernator' és Tanács' auctoritása extendáltassék a' partiumra is, mellyet állitson his rationibus:

1) Ratio sumenda a' diplomatis articuli secundi his verbis: Quod donationes collationes etc. simul confirmantur;

2) hogy minden jószágok' birodalma, atyafiságok, hazafiságok, törvények és szokások által úgy egybeszoktak a' partiumbeliekkel, hogy quasi in unum corpus coalescáltak. Uniónk is egy, et his considerationibus perpensis, nehezen szakadnak el egymástól sine magna contristatione et perturbatione;

3) mivel hasznosabb ő Felségének, ha az Palatinus' jurisdictioja alá bocsáttatik az partium, inkább mint az erdélyi Guberniumnak? si aeque fideles sint servi et subditi suae majestatis; sőt in multis casibus, valamint az erdélyi Generalis Commendansnak szükséges alája vetni regimina et praesidia cistibiscana, úgy in politicis conjungálni az partiumot Erdélylyel quoad jurisdictionem gubernii transsylvanici sokszor hasznos, sőt szükséges is lehet; kivált történhetik ollyan casus is, ubi militia provincialis etiam in repentinis casibus adhiberi deberet, et similia. Szásznál 262. 263. l.

Ezen okokat az erdélyi gubernium adá útasításul. Látni való: hogy a' magas hívatal' férfiainak saját érdekeikről forgott a' kérdés; 's még is hoztak-e fel legkisebbet is, a' mi Erdély' jogát a' részekre csak messziről is bizonyíthatná? A' harmadik ok a' felség' önkényéhez szól, azt tévén fel, hogy a' magyar király nem Magyarország' jogait, hanem saját tetszését fogja megkérdezni; a' mi valóban sérelmes feltétel. A' második, ok, ha állana, minden, bár milly igazságtalan hódoltatást megszentesíthetne; feltévén tudniillik, hogy a' hódoltató, az elrablott tartományt a' magáéval huzamos kapcsolatban megtarthatni elég szerencsés volt. Az első ok pedig, ha lehetséges, még a' más kettőnél is jobban elárulja a' szükséget, mellyben e' tárgyra nézve az útasítást adók valának. I. Leopoldnak Magyarország' territorialis birtokát hitlevele által megcsonkítani: czélja nem lehetett. A' mohácsi nap óta I. Leopoldig Erdély Magyarországtól különválva volt; 's az azt igazgató külön fejedelmek számtalan adományokat osztogattak, mind magának Erdélynek, mind a' részeknek határaikon belül. Új időszak állván elő: az adományosak biztosítást ohajtottak; 's a' leopoldi hitlevél' második pontjában e' biztosítás mondatik ki. A' pont' ide tartozó szavai ezek:

Secundo. Confirmamus fidelibus statibus omnes Hungariae Regum, similiter omnium a tempore separatae ab Hungaria Transsylvaniae ejusdem Principum donationes, collationes, privilegia, armales, titules, officia, dignitates, decimas, et denique quaevis beneficia et bona, sive privatis, sive civitatibus ac communitatibus et coetibus, sive cuicunque ex receptis religionibus addictae ecclesiae, parochiae, vel scholae, tam in Transsylvania, quam partibus Hungariae in Siculia et

Debrecino, praedictis factas, et data etc. Szásznál 121, 122. l.

Olvassa bár ki, 's bár melly feszített figyelemmel 's mondja meg: abból, hogy az Erdélyben és részekben a' magyar királyok és erdélyi fejedelmek által tett adományok 's több e' félék megerősíttetnek, következhetik-e egyéb, mint az, hogy tehát az illy adományt nyert magányosak és közönségek addigi tulajdonaikat, mind Erdélyben, mind a' részekben bátran megtarthatják? E' szavakban Erdély és a' részek közti diplomatikai viszonyokról egy szó sincs; 's ha volna szó, annak természetesen és igazságosan a' magyarországi jusokat fenntartott szerződések' értelmében, a' magyar territorium' kiegészitésére kedvezőleg kellene hangzani.

Bizonyitják ezt magának I. Leopold királynak nyilatkozásai.

Az alvincziana resolutio 12dik pontja így vagyon: Partes regni Hungariae, Transsylvaniae annexas, inter quas etiam Debrecinum comprehenditur, quod spectat: cum difficile sit ex iis, tamquam notorio Hungariae membro status Hungariae excludi, ita sua Majestas rem instituet, ut pro administratione officiorum, quae illis in partibus vacare contingerit (reciproco inter Transsylvaniae et Hungariae status stabilito incolatus jure) non minus transsylvanicae quam hungaricae nobilitatis et nationis ratio habeatur. Szásznál 384. l.

A' mi itt a' részekről általánosan mondatik, ugyan az a' 19. pontban Kővárvidékre is alkalmazva lőn: Districtum autem Kőváriensem regno Hungariae substrahi, aut cum Transsylvania commisceri supradictae rationes non patiuntur. Ugyan annál 387. l.

Mind ezekből látni való, miképen a' leopoldi hitlevél' 2dik pontjára hivatkozás egy kevéssé feszített, de nem jól irányzott buzgóság' következménye volt; 's hogy valóban semmi ok nem találkozott, miért a' részeknek az anyaországtól visszatartóztatását csak kivánni is lehessen. 'S ennek még világosabban lehető kimutatására nem lesz talán szükségtelen az 1691diki diaetán készült, 's már felebb is említett útasítás' 13dik pontját kiírni.

13. Huszt' dolgát igen serio kell ágálni, hogy urunktól ő Felsége el ne vegye, hanem az ő Nagysága' kezénél maradjon, mivel Kegyelmetek azt maga tudja, idvezült Asszonyunk ő Nagysága maga nagy summa pénzen rehabeálta; mivel pediglen gyakrabban eddig úgy volt, hogy a' kik Huszt' várát birták, a' Főispánság is azoknak kezénél volt, mellyre nézve most is serio kell urgeálni, hogy a' Főispánságot másnak ő Felsége ne conferálja, — maradjon urunk ő Nagysága' kezénél; ő Nagysága maga képében tartozó becsületes hívét, a' ki a' Vármegyét igazgassa, mindenkor tarthat ott. Mindazonáltal nekünk úgy tetszik, hogy ezt a' maramarosi Főispánság' dolgát ő kegyelmek akkor emlitsék meg, az mikoron az fejedelemség' confirmatiója' dolgán általmennek, hogy netalántán a' maramarosi Főispánság' dolgával pro contento kedveskedvén, a' confirmatiót annál inkább differálják. Szásznál 93. 94. l.

Ez útasítás, mint látszik, azon időben készült, midőn Apafi' fejedelemségéhez még remény volt; 's az Erdélyhez legelébb 1571ben kapcsolt Maramarosnak még a' fejedelmek alatti állapotáról tétetik szó. Ime tehát az erdélyi rendek Apafit a' fejedelemségben megerősíttetni kivánják; 's kivánják egyszersmind a' magyarországi részeket, 's közöttök Máramarost is Erdélyhez kapcsolva

marasztaltatni; még pedig úgy, hogy a' magyar király a' főispánságot másnak ne adja; hanem a' főispánság maradjon Apafinál, ki a' megye' igazgatására képviselőjét fogná küldeni. Nem magok az erdélyi rendek adják-e itt a' legnyilvánosb példát előnkbe, miből meglássuk: melly különbség lett legyen Erdély és a' magyarországi részek közt a' kapcsolat' korában is?

Mind ezek után könnyen meg lehet érteni, miért lőn az, hogy a' magyar királyok a' részeknek országunkhoz tartozását elejétől fogva nyilván elismerték. Első Leopold' nyilatkozásait már láttuk; az **1715: 92. 1723: 20. 1729: 7.** törvényczikkelyeket a' törvénykönyvben mindenki olvashatja. E' világos értelmü törvények után a' részek' sorsát elhatározó, 's **1732**ben kiadatott carolina resolutio, (melly Középszolnokot, Krasznát, és Kővárvidékkel fél Zarándot Erdélyhez csatolta) csak felette váratlan lehetett. Azonban Mária Theréziának az **1741: 18.** czikkelyben kijelentett nyilatkozása az **1752**diki cselekvés' egész alapját megczáfolja; országunknak a' kérdéses részekhez való jogát ünnepélyesen kimondván. Csak az ismeretes záradék: auditis etiam Transsylvanis, okozhatá a' visszakebelesítés' elhalasztását; ez elhalasztás miatt lőn ismét, hogy Zaránd' állapotára nézve **1744**diki august' **25**dikén, 's **1745**diki december' **16**dikán újabb királyi leírások adattak ki.

Az auditis záradék' következésében mik történtek, az **1832/6**diki magyarországi gyűlés' előleges sérelmei' és kívánatai' többször említett **2.** és **3.** pontjaiban említtetett. Ohajtanám: olvasóim ezen idézett pontokkal ismerkednének meg; 's feltevén, hogy a' nagyobb rész azokat valósággal ismeri, elégnek tartom reájok hivatkozva, a' következőket megjegyezni.

1. Erdély 1751ben megkérdeztetvén, a' részeket magához tartozóknak állítá, és okait a' nagyváradi békességen, a' carolina resolution, 's a' hely' fekvésén, 's a' polgári és katonai kormányzás' alkalmatosb módján építé.

A' nagyváradi szerződés 7dik pontja így következik: item quantum ad Regnum Hungariae, et ejus administrationem attinet, ita ordinatum est, ut tam Rex ipse Romanorum, quam Rex serenissimus Johannes, eam partem regni et provinciarum ei subjectarum, quam nunc de facto tenet, libere, cum omni regiae potestatis plenitudine teneat, et possideat. Slavonia autem et Croatia et Dalmatia in manibus serenissimi Romanorum Regis, Transsylvania vero sub ditione, potestateque serenissimi Johannis Regis permanente, et hoc vita ejus durante.

Lehet-e azt a' Zápolya' éltéig kötött egyességet a' részek' eltulajdonitására használni? Nincs e közönségesen tudva, hogy Zápolya' halála után, az elszakadt országrész, épen ezen váradi béke' erejénél fogva szállott Ferdinandra? Kell e az 1552: 1. törvényczikkelyt újra meg újra emlékezetbe hozni? Minden tudja, hogy ezen czikkely óta új időszak kezdődik; 's hogy későbben Erdély és a' részek nem a' már beteljesedett váradi béke', hanem az 1571diki szerződés' pontjainál fogva váltak el. Mit foglalt pedig ezen 1571ki szerződés magában, 's idővel reá mik következtek; azt felebb eléggé kimerítettem.

A' carolina resolutióból venni erősséget: egy kevéssé rendesnek látszik. Említettem, hogy a' carolina resolutio nem csak az előre ment szerződésekkel, de az 1715: 92. 1723: 20. és 1729: 7. magyarországi czikkelyekkel is merőben ellenkezik; és így azon resulutiót, csak mint ideiglenes kormány-rendeletet, nem pedig,

mint a' magyar nemzet' nevében tett szerződést kell tekinteni. 'S ugyan azért annak erejével a' magyarországi jogok' gyengítésére élni annál kevésbbé lehet; mivel az 1740: 18. törvényczikkelyben, az illető királyi felségnek a' kérdéses resolutióval ellenkező nyilatkozása foglaltatik.

Hogy a' többi okok, országunk' diplomatikai adatokon alapúló jogait meg nem rendíthetik: azt elég csak érinteni. Egyébiránt is ezen okok az 1727: 8. czikkely által kirendelt országos küldöttség' munkálatában, a' 20dik szám alatt, meg vagynak czáfolva.

2. Magoknak a' részeknek nevében a' visszakebelesítésre nézve, két figyelemre méltó nyilatkozás van. Egyik az 1790diki magyar diaeta' napkönyvének 6—11 lapjain; másik az erdélyi, hasonlólag 1790ben tartott országgyűlés' naplójának 81dik lapján. Amabban azt vallják a' részek, miképen ők 1732. év 1733. években kihallgatva nem valának; 's az erdélyi részről jogainkkal ellenkezőleg adott felelet nem az ő befolyásokkal készüle. Emebben pedig a' részek' képviselői az erdélyi diaeta' hatodik ülésén a' rendek előtt jelentik ugyan az egyesség' hite' letételére készségöket, adatott útasítások szerint; úgy mindazáltal: hogy ezzel Magyarországhoz leendő visszakapcsoltatásoknak sürgethetésétől el ne rekesztessenek.

A' részek' ezen két rendbeli nyilatkozásával egyenesen ellenkezik az erdélyi rendeknek az 1792diki országgyűlésen készült határozások. Ebben az mondatik, hogy a' részeknek Erdélyhez lett kapcsoltatásokban Magyarország törvényesen megegyezett; 's az ügyet 1732dikben a' felség' elhatározása alá maga eresztette; 's így az 1732diki királyi rendeletet (carolina resolutiót) úgy kell tekinteni, mint a' dolog' végképen lett elintézé-

sét, melly vitatás alá többé nem jöhet. Erre elég legyen megjegyezni:

a) hogy a' leopoldi hitlevelet megelőző korban, Magyarország, a' részek' Erdélyhez adásában mi óvásokkal egyezett meg? felebb bőven kimerítettem;

b) hogy I. Leopold a' részeket egyenesen Magyarország' sajátának lenni állította; 's ez ellen Erdély' akkori rendei semmi diplomatikai okot felhozni nem tudtak: hasonlóul kimagyaráztam;

c) hogy **1732**-dikben a' magyar rendek ez ügyet királyi rendelet alá eresztették volna, az ellen az **1715. 1723.** és **1729**diki, többször idézett törvényczikkelyek' tartalma, az **1741: 18**, az erdélyi rendekhez **1751**ben februar' **11**dikéről intézett királyi leirás, az **1764**diki országgyülés' irományai, az **1790/2: 11**. 's legközelebb az **1825/7**, **1830**, és **1832/6**diki országgyűlések' előleges sérelmei és kivánatai nyilván kiáltanak. Magyarország a' carolina resolutio' következéseül végbement cselekvésben soha meg nem egyezett: 's megegyezni még csak távolról sem láttatott.

I. Leopold általvevé Erdélyt, mint magyar király. Ez nem vala egyéb, mint az **1571**től kezdve a' leopoldi hitlevél' megkészüléseig ismét és ismét megujított szerződések' természetes következménye.

Erdély maga, mind a' mohácsi nap előtt, mind az elválás' korában saját, 's a' magyar királyok által biztosított, municipalis jusokkal biró tartománynak ismertetett. Ennek eredeti oka, mint felebb megjegyeztetett, a' szent Istvánt megelőző korban fekszik; 's ezen körülményekből jön, hogy Erdélyt, bár az a' magyar korona' legrégibb tagjának mindenkor megismertetett, a' magyar rendek még is nagyobb tiszteletben tartják, mint sem fel-

tétel nélküli visszakapcsoltatását kivánnák. E' helyett kölcsönös egyezkedésen épülendő egyesülést ohajtanak; 's ohajtásokat a' testvéri nevezet' természet által megszentelt czimén, 's a' koronának folytonos szerződések által fentartott jogain alapitják.

A' részeket' illetőleg pedig, úgy hiszem, a' felebbiekben a' következők ki vagynak fejtve:

1) azok minden régi szerződésben magyarországi földbirtoknak ismertettek;

2) a fejedelmeknek Erdélytől különböző hatósággal adattak által. Lásd felebb, az 1571. 1615. 1620. 1622diki 's több szerződéseket, az 1647: 20. czikkelyt, 's a' Maramarosról szóló jegyzetet.

3) I. Leopold által Erdély' visszavételekor Magyarországhoz tartozóknak lenni nyilván kimondattak;

4) sorsok a' carolina resolutio által nem végképen határoztatott el; hanem attól kezdve maiglan folyvást tárgyaltatás alatt van.

Ezek az okok, miknél fogva az 1832ki magyar rendek a' részeket, mint tisztán és tagadhatatlanul magyarországi földbirtokot (mellynek még I. Leopold' időszakában, mindjárt Erdély' visszavételekor az anyaországgal egyesittetni kellett vala) már egyszer, több, mint egy századra terjedő haladék után úgy kivánták vissza, hogy a' kérdés, olly kimeritő diplomatikai bizonyitványok után, teljesen eldöntöttnek tekintessék; az Erdélyre magára nézve meghagyott auditis záradék a' részekre többé ki ne terjesztessék. Királyunk a' kivánatot igazságosnak találá; 's igy szűletett a' mult országgyűlés' azon czikkelye, melly a' visszakebelesitést minden további feltétel nélkül meghatározta. Magyarország megtevé, a' mivel Erdélynek, mint testvérhazának, tartozik; de meg kelle tennie

azt is a' mivel saját magának tartozik: azaz, kijelenté, hogy a' testvérhaza a' soha meg nem tagadott közös korona' ótalmában kölcsönös egyezés melletti egyesületre meghívatást méltán vár; de a' részeknek (mikhez való jogát, az erdélyi rendek soha semmi diplomatikai bizonyítványokkal meggyengíteni nem tudhaták) vissza kell tétetniök oda, honnan bal körülmények miatt, de óvás mellett, ideiglen el voltak szakasztva.

Kölcsönös igazság a' társasági erények közt legszükségesebb; de Magyarország a' maga testvérétől nem csak igazságot vár, hanem testvéri szent érzelmeket is. Karjaink tárva vagynak, 's ha testvéreink tőlünk szeretetlenül nem fordulnak el: királyaink' magas védelme alatt egygyé leszünk; 's akkor nem csak a' részek, de országunk' minden megyéi, Erdélyhez úgy fognak tartozni, mint mihozánk!

A' magyaróvári gazdasági intézet' rövid ismertetése.

Széles e' világot hosszában és széltében ismerni szép dolog; de mielőtt ismereteinket illy határtalanra terjegetnénk: igen üdvességes lenne, saját hazánk' körülményeivel barátkozni meg.

E' parányi intés nincs egészen ok nélkül. Hirlapjaink 's minden más folyóirataink a' föld' ismert és nemismert részeiről és népeiről és mindenéről telvék tudósításokkal. Akarjátok e tudni: mellyik chinai tiszteeske részegedett meg ópiumtól? a' madagaskári királyné jó kedvében hány udvari kullancsot ölt meg méreggel? a' holdbeli lakos' megsértett újaiból mi színű vér foly? Wellington herczeg' paripái a' hófúvásból hogyan menekedtek ki? Mendizabal ur a' cortesülésben szemöldökét hányszor húzta össze? a' newjorki vendégfogadóban millyen gépely tisztítja a' sáros csizmákat? Mahmud császár' ministerei mi szakálprivilegiumot nyerének? Mindezekről 's ezer meg ezer illyenekről bőv tanuságot vehettek. De hazánkban mik történnek? mik állanak fenn? ezek felől ugyan a' lehetségig szűk tudományt fogtok találni.

Orízzen az ég, hogy író és szerkesztő urainkat legkevésbbé is sérteni kivánnám! Sőt ünnepélyesen kinyilatkoztatom: mikép a' mi írva harczolgató vitézeink iránt olly meghúnyászkodó tisztelettel viseltetem, millyennél nagyobbra ők magok sem tarthatnak számot. Azt itt elhiszem, hogy hazai czikkelyeink' szűk voltát sok egybejött szerencsétlen körülmény okozza, minek elhárítása nem íróinktól függ. Mind e' mellett is azonban a' panasz nem szűnik meg igázságos és keserves lenni.

Nehány hónap előtt szükségessé lön tudnom: a' magyaróvári gazdasági intézet' körülményei közelebbről mik és millyenek? Hogy fennáll: azt jól tudtam; de mi taníttatik ott sajátképen, és mint, és kik által? azt itt körömben megtudakozni senkitől sem tudám; valamint azt sem: mi alapon nyugszik az intézet? mi segédforráso és eszközök állanak készen számára? 's több e' féléket.

Illy bizonytalanságban Simon Pál sok jelességű fiatal barátomhoz, ki most a' nevezett intézet' nevendékei közé íratta magát, folyamodám; 's íme a' mi itt következik az ő tudósításaiból van véve, miket Kanyó urnak, az intézet' egyik nagyérdemű tanítójának segédelmével hozám juttatott.

Magyaróvárról, Károly főherczeg' azon nevű uradalmának főhelyéről, Fényes Elek' statistikájában (a' könyv méltó, hogy minden magyar előtt ismeretes legyen) nem megvetendő adatokat fogtok olvashatni. Köztudomány, hogy e' város és uradalom nem sokkal ez előtt Albert szász-tescheni herczegé vala, Magyarország, egykori helytartójáé, ki a' kérdéses intézetet jótékony emlék gyanánt hagyá maga után.

Dengelatzi Wittmann Antal ur a' herczegi uradalmak' köztiszteletben élő főigazgatója adá a' szép következésű

tanácsot, 's készíté a' tervet, miszerint az intézet alapittatott, 's 1818-dik év' őszén, az iskolai év' kezdetével meg is nyilt. Megnyilásáról a' hirlapokban tétetett jelentés; 's a' törvényhatóságok is vettek tudósitást; 's mind e' mellett is vidékünkön kevéssé ismeretes az, 's bizonyosan lesznek, kik e' rövid ismertetést nem kedvetlenül veendik.

Albert herczeg a' derék Wittmann' tervét elfogadá, 's I. Ferencz királyunknak 1818-ki januar' 8-kán kiadott engedelme mellett, az alapitólevelet ugyanazon év' octoberének 25kén aláirá; 's arra következő 1819-ki Januar' 5dikéről királyi megerősitést is nyert.

Ez alapitólevél a' magyaróvári intézeten kivül a' miklósfalvai ispotály 's a' feketeerdői iskolamester' számára tett alapítmányt is magában foglalja. E' két utóbbi czélunkra nem tartozván: csak a' szóban forgó gazdasági intézetet illető pontok számláltassanak elő, mint következnek.

1) A' gazdasági intézet magányos intézet: 's a' tanítók világi vagy egyházi rendből, minden esetre czéliranyos tudománynyal felruházva választatnak;

2) a' tanítók' választása mindig az alapitótól 's örököseitől függ;

3) az intézetban észlegi és gyakorlati gazdaságot mindenki, különség nélkül, szabadon tanulhat; 's a' gyakorlati gazdaság' tanulására az egész magyaróvári uradalomban található minden tárgyak szolgálnak; különösen pedig a' hétszáz holdból álló ezelőtt Hoffwiesen, most Albertsau nevet viselő major, minden benne levőkkel, e' czélra fordíttatnak;

4) a' philosophiai karbeli tudományok az intézetben csak segédképen taníttatnak; 's annálfogva azokra nézve,

kik innen vallás', jog' vagy orvostudomány' tanulására mennek, elegendők nem lesznek;

5) a' tanulók szállásról és élelemről magok tartoznak ugyan gondoskodni: mindazáltal az alapitó helyet fog készíttetni, hol húsz vagy harmincz tanulók méltányosan szabott árért szállást és élelmet találván, tanítóik vagy előkelő uradalmi tisztek' felügyelése alatt éljenek;

6) a' herczegi tisztek' gyermekei közül az alapitó 's örökösei' szabad választása szerint évenként hat ifju veend 120 pengő forintot;

7) az intézet' állandó alapjául szolgáland azon Nisiderben fekvő udvarház, melly ezelőtt a' paulinus atyáké volt, minden tartozmányaival együtt. Ezen jószág a' religiói fundus' káratlanítása mellett, a' magyaróvári uradalomhoz kapcsoltatván, a' gazdasági intézet' tanítóinak 's a' hat ifju' stipendiumának fizetésére ugy rendeltetett, hogy egyszersmind jövedelméből az intézethez kivántató könyvek', eszközök' stbb. megszerzésére évenként ezer pengő forint fordíttassék. Ha pedig az udvarház' jövedelmei mindezeket nem fedezhetnék: azon esetben az intézet' biztosítására az alapitó herczegnek magyaróvári uradalmában tett javításai köttetnek le;

8) ha az intézet véletlen eset miatt meg fogna szünni, az alapitvány a' mindenkori törvényes birtokosra úgy száll vissza, hogy mindig kegyes használatokra fordíttassék.

Végre, ha az alapító herczeg' örököseinek magszakadásával az óvári uradalom a' kir. fiscusra visszaszállandó lenne: az utolsó birtokos tartozik az alapitó herczeg' javításaiból 50,000 pengő forintot a' cs. k. felségnek

általadni; melly summa az említett udvarház' jövedelmeivel együtt az intézet' fenntartására használtassék.

Az így alapított intézetben 1818-diki őszön, mikor (mint felebb megjegyezve van) az megnyílt, két tanító kezdé a' gazdaságot, fűvészetet, és baromorvoslást előadni; 's e' kettő mellett maga Wittman ur is tartott leczkéket, mellyeket a' nevendékeken kivül az uradalom' helybeli tisztjei is gyakorlottak. Következő évben a' két első tanító búcsut vön, 's helyettök négy rendes tanító rendelteték; 's ennyi számmal vagynak a' mostaniak is, kik közűl

egy tanít chemiát (különösen gazdaságra alkalmazva), oekonomiát, technologiát, botanikát, agronomiát, állatok és növények' physiologiáját (Kopecz ur Csehországból, az intézet' rectora);

más zoologiát, mineralogiát, anatomiát, biotikát, juhtenyésztést (Schafzucht) és veterinariát (doctor Polák.);

harmadik mechanikát és architekturát. (Renner ur, a' bécsi polytechnikum' nevendéke.);

negyedik tiszta és alkalmazott mathesist. (Kanyó ur, Szatmár megyei magyar).

E' négy tanítók' vezérlése alatt a' tanulási idő két évre van szabva; ugy mindazáltal, hogy kik már más gazdasági intézetben, vagy a' bécsi polytechnikai iskolában előbb tanultak, mind a' két évet együvé foglalhatják. Télen a' várban két teremben tartatnak leczkék; nyári hónapokban földmérés, fűvészkedés, földmivelés stbb. szabad ég alatt űzetnek. 'S melly szerencse az iskolát az élettel igy összeköthetni! Mert valamint, Jakab apostol' igen bölcs mondásaként, a' hit jó tettek nélkül megholt állat: ugy a' négy fal közt kerengő, 's fejérre

feketével irt tudomány életre alkalmaztatás nélkül meg-holt állat.

Jól megértsétek! Nem azt akarom mondani, hogy semmi tudomány nem ér semmit, ha csak közvetlen vásárra nem vitetik, vagy valamelly gyárban gépelyforgatásra nem fordíttatik. Értelmem ez: gazdaság és statustudomány, philosophia és költészet, és szónokság és csillagászat és chemia, 's minden más egyéb csak úgy bír belső becset, ha a' való, meleg élettel viszonyba tétetik; ha sem egyes emberi elme' játékos foglalatossága gyanánt nem űzetik, sem pusztán emlékező tehetséget ragyogtató bútornak nem tekintetik; hanem az emberi társaság' kifejlési és haladási nagy körében él és mozog; 's vagy egyenesen tetté változik, vagy jövendő tettek' kifejtésére 's előhozására számoltatik ki.

A' gazdasági tudományok épen ollyanok, hogy egyenesen tettbe kell általmenniök; 's azért mulhatlanul szükség már a' tanulónak a' gyakorlat' világába lépni. E' gyakorlati világ a' tanuló körül mennél tágasabb, annál több az ismeret, mivel magát meggazdagíthatja; iskolájából az életbe tapasztalást is vihetvén ki, ezt az élet' nagy mesterét, mit könyvből tanulni nem lehet.

E' tekintetben az óvári intézet sok szerencsével bir. Mert a' tanuló az intézethez szorosan tartozó kerten 's gyűjteményeken kivül az egész óvári uradalom' fényes sikerrel folyó gazdasági rendszerét szemeivel láthatja 's ez által nagyszerű tapasztalást szerezhet. Annyival inkább, mert a' tanitóhelyekre is nagy tapasztalásu férfiak választatnak. A' mathesis' tanítója egyszersmind uradalmi mérnök; a' baromorvoslást az uradalmi baromorvos tanitja; az architekturai kathedrát pedig olly férjfiu birja, ki, a' bécsi polytechnikumban tanulván, esztendeig volt

dolgozó pallér. Illy praktikai ismeretekkel bír a' gazdaság' tanítója is. Adjuk hozá, hogy az intézet' fögondviselése Kleyle Joachim kormányi tanácsos ur' társaságában épen azon Wittmann urra van bízva, kinek az intézet' terve lételét köszöni; 's következőleg annak virágzását szívén igen természetesen hordozza.

A' tanitók közül egyik rector szokott lenni; de itt a' rectorság nem változik évenként, hanem az egyszer elválasztottnál állandóul marad.

Tanítók és tanulók, kik itt praktikansoknok hívatnak, a' legszebb viszonyban állanak egymással. A' mi a' praktikansokat különösen illeti: ezek háromfélék.

Vagynak ugyanis hatan, kik az alapítvány' 6-dik pontja értelmében, évenként 120 pengő forint segedelmet nyernek. Ezek uradalmi tisztek' gyermekei, 's az említett summán felül az intézet' épületében szállást, író és rajzolószereket is ingyen nyernek. Van példa, hogy betegség' idején gyógyszereket is ingyen vettek vala. Ha megtörténnék, hogy e' hat szám az uradalmi tisztek' gyermekeiből ki nem telnék: akkor idegenek fognának felvétetni, a' nélkül azonban, hogy az uradalom' szolgálatára köteleztetnének.

A' többi nevendékek vagy ollyanok, kik saját költségeiken tanulnak; vagy uraságoktól vesznek költséget, kiknek szolgálatára magokat már lekötelezték. Mind ezen nevendékek eleintén nem nagy számmal lévén: az intézet' épületében elfértek. Most számok megszaporodván, kevesen férnek ott: 's ezek (az uradalom' fizetésében levőket kivévén) évenként 20 váltó forintot fizetnek, 's e' fizetésért fűtést is kapnak. A' vendéglő, melly az alapítvány' tartalma szerint, az intézetben felállíttaték, már nincs.

Az intézet' helye a' vár, 's itt két szűkecske terem szolgál leczketartásra. Ez az oka, hogy miután a' nevendékek' száma évről évre nőtt; 's tavaly az első éviek negyvenöten valának: meghatároztatott, évenként harmincznál többet fel nem venni.

A' felvétetni kívánók más iskolából hozott bizonyítvány nélkül fel nem vétetnek; 's mivel az alapítvány' negyedik pontjában a' philosophi tudományokra nézve tett rendelés módosíttatott: az is megkívántatik tőlök, hogy a' philosophi tudományokat másutt végig hallgatták légyen, 's erről bizonyítványaikban emlités tétessék. Egyébiránt nemzetre és vallásra tekintet nincs; a' tanításért senki sem fizet; második osztálybeli tanulók meg nem szenvedtetnek. Az dicséretes megjegyzést érdemel, hogy vizsgálat' alkalmával a' tanulóktól nem szószerinti, hanem csak a' dolog' értését bizonyitó felelet kivántatik. Nyomtatott kézi könyve egyik tanítónak sincs; a' nevendékeknek mindent írniok kell.

Az intézetnek van külön kertje, melly a' gazdaságot tanítónak gondjai alatt áll; 's hol minden munkát a' nevendékeknek is kell tenniök.

Van egy könyvtár is, mellyben az előadott tudományokat tárgyazó könyvek tartatnak; 's jó gondviselés' kivánata mellett a' nevendékeknek kiadatnak. Van ásvány, füvészeti, csontváz és modelgyűjtemény is, tanítóknak és tanulóknak egyformán kinyitva.

A' tanítás' nyelve német. Ennek oka igen természetes; ha egyebet nem tekintünk is, mint azt, hogy az ország' azon vidékén nagy sokaság beszél németül. Azonban hibáznánk, ha e' körülmény miatt az igen hasznos intézetet mellőzni akarnók. Ha a' nyelv német: de a' gazdaság magyar. Azaz, az intézetben virágzó, 's a'

főherczegi jószágokra sikeresen alkalmazott tudomány magyar földön hoz szemmel látható gyümölcsöt; 's következőleg saját határainkban emeli fel a' világitó szövétneket, mellynek fényétől vezérelve a' hazai példát a' haza' több vidékein is haszonnal utánozhatnók. Lelkemből ohajtom ugyan, bár minél előbb eljőne az idő, midőn az óvári szép intézet' nevendékei a' tudomány' szavait magyar nyelven hallgathatnák: azonban, míg még az elkövetkeznék, kivánatos lenne, hogy ifjaink a' tudomány' és tapasztalás' ezen bő kutfejét, mellyet most legnagyobb számmal német és cseh külföldiek használnak, addig is minél többen látogassák meg.

Az uradalom nem csak azt engedi meg, hogy a' nevendékek a' két évi tanulást elvégezhessék; hanem megbecsülhetetlen alkalmat nyújt arra is, hogy a' tanulást végzett ifjak a' főherczegi uradalom' valamellyik részében saját költségeiken, még egy harmadik évet, egészen gyakorlati készületek közt, tölthessenek. Ifjaink ez alkalmat minő haszonra nem fordithatnák! 'S nem csak azok pedig, kik a' gazdasági tudományokat egy vagy más uradalmi szolgálat' elnyerésének reménye alatt készülnek tanulni; hanem azok is, kik birtokos atyáktól származtak, 's idővel saját jószágaikat fogják igazgatni.

Magyarország földmívelő ország; nálunk az adózó nép' legnagyobb része, a' nemesség, 's még a' városi kézművesek' többsége is földet mivel, és barmot tenyészt. A' magyar nemes Verbőczivel kinlódik, hivatalokat visel, status' dolgaira forditja figyelmét; 's mikor az ország' és megye' gyűlésein untig kifáradta magát, falujába fut béresei 's juhászai közt rendet szabni. Neki, mint egész hazánknak, egyedüli élelemforrása a' gazdaság. 'S mondjátok meg: mint folytatjátok azt? Felelet: úgy,

mint a' jobbágytelkeiteken lakó szegény nép; ez pedig, mint őseitől örökbe vette. Mi gazdaságunkkal is úgy teszünk, mint nyelvünkkel. Egyik nélkül sem élhetünk; egyiket mint másikat naponkint használjuk: még is eszünkbe nem jut, hogy megtanulásokra gondot kellene forditani. 'S kell e csudálnunk, ha mind kettőben számtalan hibákat követünk el? Ne higyétek, mintha gúnyolódni akarnék; saját keserü tapasztalásomat mondám el. Mert nyelvünk' megtanulására valami gondot fordítottam ugyan: de parányi szántóföldeim épen úgy béreseim' bölcseségétől függenek, mint a' tiéitek; 's ugyan azért épen olly szűken kamatoznak, mint a' tiéitek. Azonban, mit ifjan nem tanultunk, azt most már ősz fejjel ki nem pótoljuk: hanem a' jövendő előttünk áll. Nézzetek előre, 's fiaitokat küldjétek tanulni; hogy jobbak lehessenek, mint mi valánk!

Vége a' negyedik kötetnek.

Tartalom.

Nyelvtudományi dolgozatok.

Vegyesek.

